

ББК 74.03 (4Укр)я723
Б81

ISBN 966-7823-16-4

Рекомендовано засіданням вченої ради Інституту філології та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Протокол № 1 від 5 вересня 2008 р.)

Хрестоматія з українського дитинознавства // Укл. Йовенко Л.І. – Умань: „”,
2011. – 156 с.

Рецензенти:

Сивачук Н.П. – кандидат педагогічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Терешко І.Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
української літератури та українознавства,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ISBN 966-7823-16-4

© 2011 Йовенко Л.

ПЕРЕДМОВА

Модернізація системи освіти, як це визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, спрямовується на впровадження національної системи виховання, широке використання надбань народної педагогіки і культури. Першоосередком національного виховання традиційно була і залишається сім'я, родина.

Соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, зумовлюють появу нових підходів державної політики до сім'ї та освіти й виховання молоді, підтвердженням чому є урядові постанови і документи, які визначають пріоритетні напрями розвитку освіти і виховання (Конституція України, Сімейний кодекс України, програми “Планування сім'ї”, “Діти України”).

Зміни зумовлюють потребу у відповідній кадровій підготовці вчителів, здатних до реалізації нової парадигми національного родинного виховання. Відтак проблема професійної підготовки студентів до родинного виховання, осягнення ними духовно-морального потенціалу народної виховної практики, вивчення в цьому контексті українознавчих дисциплін набуває вирішального методологічного значення, стає основною формою світоглядних переконань майбутніх фахівців.

Реалізації такої мети слугує навчальна дисципліна “Українське дитинознавство”, яка має виняткове значення у підготовці майбутніх педагогів до професійної діяльності. Українське дитинознавство концентрує в собі усталені погляди на дітей, емпіричні знання про умови й рушійні сили онтогенезу людських якостей на стадії дитинства, закономірності перебігу фізіологічних, сенсорних, емоційних, вольових та пізнавальних процесів в дитячому віці, особливості формування дитини як особистості від народження й до фізіологічного дозрівання та включення у доросле життя. В основі курсу – теоретичні знання про дитину як першооб'єкт виховання.

Хрестоматія, яку ми пропонуємо увазі читача, являє собою стислий нарис українського дитинознавства. Як навчальний посібник вона рекомендується студентам, майбутня діяльність яких буде пов'язана з вихованням дитини – філологам, українознавцям, а також студентам дошкільного факультету. Вона спрямована сприяти розвитку активності студентів щодо засвоєння української системи виховання та догляду за дітьми, творчому впровадженню набутих знань, умінь, навичок у майбутній педагогічній практиці.

У хрестоматії вміщено друковані джерела українських вчених, зокрема, Л.Герус, Є.Грицака, Марка Грушевського, Е.Джигурди-Литвинець, М.Дмитренка, Н. Заглади, Г.Маковій, І.Моїсеєва, О.Найдена, Н.Сивачук та інших, а також матеріали власних досліджень.

Маємо надію, що книга допоможе студентам під час підготовки до виконання різного виду індивідуальних завдань, зробить певний внесок в популяризацію традиційної духовної культури нашого народу і буде з прихильністю сприйнята читачем.

ЙОВЕНКО Л.І. ДИТЯЧИЙ ПОБУТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДОЗНАВЧОЇ НАУКИ

Дитина як об'єкт наукового дослідження давно цікавить українське дитинознавство, етнографію, антропологію, етнологію, історію культури та соціологію.

Перед кожною з цих дисциплін стоять важливі завдання і жодна з них не може обминути тих проблем, що стосуються дитячого життя. Особливо важливим є відповідно зібраний матеріал, який становить “підвалину до студій над тими проблемами”, що цікавлять кожную з означених наук [6; 3].

Цікаво, на нашу думку, буде зупинитися над станом дослідів у цій галузі.

Вивчення дитячого побуту у світовій науковій думці представлено так, що дослідники життя низькокультурних народів спочатку не звертали спеціальної уваги на дітей і фіксували факти їхнього життя принагідно, всуміш з іншими фактами досліджуваного етносу. Вчені пояснюють це явище тим, що діти цих народів ставляться до дослідника пасивно, утруднюючи спостереження над їхнім побутом. Ще однією перешкодою в такій діяльності вважають факт, що дитячі ігри, забавки змінюються залежно від пори року, так що вчений не може їх спостерігати, працюючи в певній місцевості не цілий рік. З інших причин, що не сприяли дослідам у цій сфері, дослідники відзначають дитячу сором'язливість, яка властива дітям усіх народів. І насамкінець, береться до уваги те, що не кожен дослідник вміє наблизитись до дітей, здобути собі їхню довіру, спонукати їх до розповіді відповідних фактів.

Не відкидаючи слушність таких мотивів, вітчизняні дослідники початку ХХ століття вважають дійсною причиною такого стану те, “що перед дослідником не було тоді виразно поставлено питання про потребу спеціальних дослідів над дитячим життям, нарівні з дослідом над побутом дорослих. Коли б таке розуміння справи було, тоді вже завдання дослідника перемогти всі труднощі, що перешкоджають здійснити поставлену мету. Це й було за найважливішу причину, що, кінець-кінцем, про дуже важливу складову частину низькокультурної громади, що дала тільки окремі факти, порозкидавши їх серед надзвичайно широкої етнографічної літератури” [6; 15 – 16].

Другий період – перші роки ХХ століття – характеризує рішуча зміна поглядів на важливість дослідів у галузі дитячого побуту. Такі дослідники як Л. Рутмейєр, Ж. Рейбер та інші у своїх розвідках, присвячених побутові низькокультурних народів, приділяють увагу й дитині. Вони вважали, що в дитячих забавах одбивається вдача та особливості народу, а дитячі вчинки являють собою цінні джерела, які дають змогу пізнати спосіб життя певного етносу.

Отже, в історії дослідження дитячого побуту можна відзначити два етапи, що яскраво відрізняються один від одного: принагідне нотування випадкових спостережень, що подаються всуміж з матеріалами побуту дорослих; період, коли дитина стає об'єктом спеціальних систематичних досліджень.

Належне місце в етнографічній літературі займають розвідки й студії над дитиною європейських народів. Німці, французи, англійці, італійці, мадяри, чехи, поляки та росіяни здійснили значні досліди у галузі дитячого побуту. Однак, Н. Заглада вказує на їхню однобічність: “У них найбільше уваги присвячено пісням, загадкам, скоромовкам, казочкам тощо, надто грам та забавкам” [6; 17].

В Росії збирання матеріалів про дитячий побут почалося вже на початку розвитку російської етнографії. Тут, так само, як і на Заході, спочатку зверталася увага на ті твори усної народної словесності, що трапляються у дитячому оточенні. У 20-х роках минулого століття до наукового обігу входить термін “дитячий фольклор”, який застосовується на означення всіх творів усної народної творчості, призначених для дітей, розуміючи тут творчість дорослих для дітей та дитячу традиційну творчість [8; 5].

Революційний підхід щодо поглядів на дослідження дитячого побуту здійснив Г. Виноградов, який не тільки збагатив російську науку цікавими працями у цьому напрямку, а й поставив питання про необхідність виділити такі дослідження в окрему налузь етнографії. Саме він вводить у дію термін “етнографія дитинства”, що відкрило широкі підвалини для дослідів над дитячим життям [1; 62].

Дослідник, підкреслюючи, що не можна відкидати тісного зв’язку між етнографією та дитячою етнографією, відзначав, що остання має свої, відсутні у дорослих особливості, що обумовлює сукупність притаманих дитячому вікові прикмет.

Діти, відзначає дослідник, їхній світ і побут мають свої особливості, і тому їх потрібно виокремити для спеціальних дослідів. Дитячий побут не тільки яскраво вирізняється та має тільки йому властиві риси, але й дитяче життя чітко розмежовується з життям дорослих. На думку вченого, “вивчаючи дитячий побут з етнографічного погляду, ми трохи не раз-у-раз маємо справу безперечно з духовною властивістю дітей” [1; 59].

Г. Виноградов розглядає дитяче життя протягом річного періоду, пов’язуючи всі явища дитячого побуту з циклом річних свят, природними умовами, господарством дорослих. У своєму дитячому календарі, автор звертає увагу на такі питання: інвентар дитячого побуту має архітектурні спорудження (будинки, церкви), скульптурні зображення (дерев’яні ляльки, тварини з глини), музичні інструменти (“балалайка”, дудочки), дитячі малюнки тощо. Подаючи образи “полудниці, кикимори, шулюканов”, вчений звертає увагу на дитячу міфологію.

Окрему увагу автор звертає на соціальні моменти. Не тільки ігри, а й відзначені у праці дитячі артілі (риболови, христослави та ін.), свідчать про те, що порушується питання суспільного життя дітей.

З’ясуємо, як розглядається ця проблема в українській народознавчій думці.

Протягом багатовікової історії розвитку український народ нагромадив величезну кількість знань про дітей. Однак, наукове дослідження дитячого побуту бере свій початок з кінця ХІХ ст., який характеризувався поживанням інтересу до питань народної педагогіки, дитячого фольклору, етнографії тощо.

У 80 – 90 роках ХІХ століття на сторінках народознавчих часописів “Киевская старина”, “Этнографическое обозрение”, “Етнографічний збірник” систематично з’являються розвідки, що стосуються етнографії дитинства українського народу.

У 1887 році виходить друком Програма тернопільської етнографічної виставки, де виявляється зацікавлення до предметів дитячого побуту, зокрема української народної іграшки, яку зараховано до предметів, що “можуть дати розуміння про естетичний смак і творчість руського народу, про його уподобанне та ступінь вправності” [Програма етнографічної виставки у Тернополі // Діло. – 1887. – № 49. – С.4]; Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і народ [Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід, уложена членами Наукового товариства імені Шевченка // ЕЗ. – Т.1. – Львів, 1895. – С.6], укладена 1895 р. членами Наукового товариства імені Шевченка І. Франком, В. Гнатюком, Ф. Колесою, В. Шухевичем, Х. Вовком, у якій питання про види і характер дитячих забав виділено окремо у підрозділі “Родинні звичаї”.

Значний доробок у справі збирання матеріалів про дитячий побут належить П. Іванову, який уклав збірник “Игры крестьянских детей в Купьянском уезде” у 1889 році. Праця вміщує народні ігри, колискові пісні, забавлянки, небилиці, примовки, заклички, прозивалки.

У 1899 році в ІІІ томі “Етнографічних матеріалів”, під редакцією Б. Грінченка було надруковано 9 колискових пісень, 8 “чукикалок” та інші твори дитячого фольклору.

Великий внесок у дослідження дитячих ігор здійснив В. Ястрєбов. Його наукову спадщину про дитячий ігровий фольклор було опубліковано у журналі “Киевская старина”.

Х. Ящуржинський уклав тематичну етнографічну розвідку “Повір’я і обряди родин і хрестин” (Киевская старина. – 1893. – Т.42. – С.74 – 83), де вміщено пологові звичаї та обряди подолян та волинян, а також колискові пісні, записані автором у зазначеного населення.

У 1898 році з’являється дослідження О. Малинки “Родини і хрестини”, де представлені повір’я, звичаї, колискові пісні, характерні для населення Центральної України (Киевская старина. – Т.61. – 1898. – С.254 – 286).

Яскравий етнографічний матеріал опублікував М. Дерлиця у розвідці “Селянські діти”, де подано дитячий побут з Галичини, розміщено багатий матеріал з дитячого фольклору (Етнографічний збірник. Т.5. – 1898. – С.121 – 136).

Формули мовленнєвого етикету та ритуального мовлення, притаманні пологовій обрядовості українців, а також деякі зразки дитячого фольклору зафіксовано у збірці М. Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше”.

Диференціацію на спрямування народознавчої науки щодо вивчення окремих ділянок дитячого побуту виявляє програма для збирання дитячих іграшок та матеріалів з дитячих ігор та забав, опублікована у 1901 році Полтавською комісією з підготовки етнографічної виставки при ХІІ Археологічному з’їзді у Харкові (Програма для собирания коллекции детских

игрушек и материалов по детским играм и забавам // КС. – К., 1901. – Т.74. – Июль-август. – С.13 – 15).

Леся Українка записала дитячі ігри, казки, пісні з Волині і видала їх у збірці “Дитячі ігри, пісні і казки” [Леся Українка. Дитячі ігри, пісні і казки // Зібрання творів: У 12 т. Т.9. – К.: Наук.думка, 1977. – 11 с.].

У 1904 році Марком Грушевським опубліковано першу в Україні етнографічну працю про народну іграшку (М.Г. [Грушевський Марко] Дитячі забавки та гри усяки // КС. – Т.86. – Июнь-август. – К., 1904. – С.51 – 105). Автор подає детальний опис 77 народних іграшок з Чигиринщини Київської губернії, зокрема звертає увагу не тільки на особливості виготовлення, а й на умови ігрового застосування. Незважаючи на століття, що минуло від підготовки праці, вона і надалі залишається цінним джерелом для вивчення дитячого побуту.

Окрім цього дослідником було зібрано матеріали про світоглядні уявлення українців на дітей, які у 1906 році обробив і випустив друком Zenon Кузеля. Завдяки цьому побачила світ збірка “Дитина у звичаях і віруваннях українського народу”, що містить цікавий фактичний матеріал з Київського краю [4].

У післяреволюційний період та перші роки радянської влади у контексті українізації було створено перелік програм для збирання етнографічного матеріалу з дитячого побуту. Цікавою з цієї точки зору є “Програма для збирання етнографічних матеріалів” О. Курило, опублікована Етнографічною комісією Всеукраїнської Академії Наук.

З 1920 року на території України здійснювала роботу Комісія з дитячого побуту та фольклору, яка діяла при Державному російському етнографічному товаристві.

Неабиякої уваги заслуговує праця Н. Заглади “Побут селянської дитини”, яка була підготовлена у Відділі Етнології Музею ім. Хв. Вовка при Всеукраїнській Академії Наук. За ініціативою А.І. Онищука в 1922 році в селі Старосілля, що на Чернігівщині, було засновано першу в Україні етнографічну дослідну станцію. Як зазначає сама дослідниця, “...з заснуванням вищезгаданої етнографічної дослідної станції в с.Старосіллі ми і маємо першу, власне, спробу на Україні поставити досліди і студії над людиною, як виробничою силою та над її побутом, як найближчим її оточенням. Тим-то ця перша в нас станція заслуговує особливої уваги та підтримання” [6; 12].

Повне проникнення дослідників до дитячого світу відбулося завдяки стаціонарному методу дослідження, який має найбільші можливості щодо наближення вчених до об’єкту своїх дослідів і дає значну кількість матеріалів, котрих за короткий час перебування на селі, зібрати було б важко. “Перебуваючи з маленькими пастухами від ранку до вечора в лісі, над озерами, на лузі, спостерігаючи дитяче життя в хаті, на вулиці і в полі – як вони бавляться і працюють, ми стали незабаром їм близькі, як вони говорили: “наче з роду в нас жили”. І вони не тільки не соромилися нашої присутності та далі робили своє діло, ба й охоче давали нам потрібні пояснення, співали пісень, розповідали, що і як вони робили та передавали нам до музею цікаве” [6; 12].

Провідною ідеєю у монографії було якомога ширше виявити всі явища дитячого життя, їхню матеріальну та духовну культуру, показати роль і місце дитини в родині, у громадській структурі та в господарстві досліджуваного села.

Праця складається з таких розділових досліджень:

1. Дитяча одіж. Оздоба.
2. Дитячий захист.
3. Дитяче харчування.
4. Дитячі лови. Рибальство. Бджільництво.
5. Випасання худоби.
6. Що ще діти роблять.
7. Дитячі забави та забавки. Дитячі ігри. Інші способи розважатися.
8. Діти і природа.
9. Діти й надприродні істоти.
10. Громадське життя у дітей.

На думку працівників етнографічної станції, результати про дитяче життя можна замкнути в межі вищезазначених десяти ділянок, що разом складають повну картину дитячого побуту в певному регіоні.

Загалом дослідження “Побут селянської дитини” є найпершою і найбільш вдалою спробою дослідити життя української дитини з однієї місцевості віком від 3 до 14 років.

Науково-популярні видання першої половини ХХ століття присвячуються народній іграшці. Статті С. Русової, І. Старчука, Я. Музики виявляють щире приязнь авторів до цієї важливої ланки дитячого побуту.

Значний інтерес становить праця Є. Грицака “Дитина в українських народних повір’ях і народному лічництві”. Розвідка доктора Грицака базується на багатому фактажі обрядово-звичаєвої культури, записаному від селян Поділля та Галичини. Структурно праця має 7 підрозділів (“Родини”, “Хрестини”, Назви дітей”, “Годування дитини грудьми”, “Розвиток дитини”, “Дитячі недуги”, “Дитячі повір’я й усілякі забобони”), які охоплюють низку питань, з обрядами, звичаями та віруваннями українського народу про дитину від дня народження до, приблизно, першого року життя. Наводячи фактаж з сіл Галичини та Поділля, автор підсилює, залучаючи порівняльний матеріал з інших регіонів України. Дослідження має цілісну, логічну структуру і дає нам розуміння функції раннього дитинства в етносоціальному організмі українців [3].

У 1962 році вийшла друком збірка “Український дитячий фольклор”, укладена дослідником В. Бойком, яка зазнала критики з боку вітчизняних вчених. Недоліком збірника названо той факт, що мелодії пісень, до яких звертається автор, не відповідають словам і в кращому випадку є їхнім варіантом [5].

У 80-ті роки ХХ століття помітним явищем у вітчизняній народознавчій науці став вихід збірок дитячого фольклору, упорядкованих Г.В. Довженок. До першого – “Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки” (1984 р.) увійшли зразки колискових пісень, відомі українцям всього світу. У збірці

максимально використано рукописи фондів Інституту етнології та фольклористики ім. М.Т. Рильського, матеріали Львівської бібліотеки ім. Василя Стефаника. У книзі представлено близько 1000 колискових пісень та 300 забавлянок, а деякі з них подано з нотним супроводом. Схвально те, що у примітках присутні відомості про час і місце запису, інформатора, а також наявний словник малозрозумілих слів, укладений Г.В. Довженок.

“Збірник дитячі пісні та речитативи” містить різні жанри дитячого фольклору. Автор вперше узагальнює побутування дитячої народної пісенної традиції від другої половини ХІХ і до новітніх часів.

У історико-етнографічних дослідженнях 1980 – 1990-х років порушуються питання, що стосуються народної іграшки. Це праці К. Матейко, М. Моздир, Ю. Лащук, М. Рибарук.

Вагомий внесок у дослідження української іграшки зробив М.Станкевич. Вчений окреслив народну іграшку як окремий вид народно-прикладного мистецтва, стисло представив історію розвитку іграшки в Україні [11].

У 1999 р. завдяки багатолітній праці О. Найдена з’являється перша монографія про українську народну іграшку [Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – К.: АртЕк, 1999. – 256 с.]. Її вихід зумовлений чисельними експедиціями до сіл Гуцульщини, Середнього Подніпров’я, Поділля. У своїй праці автор зосереджується на з’ясуванні культурного феномена іграшки, торкається питання генези іграшки загалом та її окремих типів. Значну частку уваги приділено розкриттю технології виготовлення, аналізу іконографії, семантики, особливостей побутування ляльок із тканини та сирної пластики. О. Найден розглядає іграшки з дерева, глини, соломи, рогами та інших матеріалів.

Серед найновіших публікацій вирізняємо видання “Українська родина”, у якому домінують статті відомого етнографа Л. Орел. Книжку доповнюють наукові розвідки, авторами яких є Н. Гаврилюк, Є. Гайова, М. Іванюк, Р. Крамар, О. Найден, І. Несен, П. Оксаненко, Р. Свирида тощо. В колі наукових інтересів дослідників – пологова обрядовість українців, питання родинного виховання та народної педагогіки, дослідження дитячого одягу, колиски та дитячих меблів, народні ігри та іграшки різних регіонів України [12].

Нещодавно з’явилося дослідження Н.Сивачук “Український дитячий фольклор”, яке найбільшою мірою відповідає запитам сучасної національної школи і вирізняється високою науковістю [10]. У ньому ґрунтовно проаналізовано різновиди дитячого фольклору (поезію пестування, позаігрові та віршовані жанри, дитячий ігровий фольклор, казки, загадки), досліджено художні особливості художніх творів, подано автентичні зразки колядок, щедрівок, посівальних та колискових пісень. Підкреслюється невід’ємність дитячого фольклору від практики народної педагогіки, нерозривна єдність із такими чинниками виховання, як рідна мова, моральні засади тощо.

Заслуговує на увагу новий навчальний посібник О.Семенов “Український фольклор”. Крім основних питань фольклору, у ньому до кожної теми пропонується система різноманітних форм контролю набутих знань і умінь,

контрольні, тестові, творчі, проблемні завдання. В основі викладу тем у навчальному посібнику враховується країнознавчий і виховний компоненти, вміщено також цікавий родинознавчий матеріал [9].

У 2004 р. з'явилося дослідження “Українська народна іграшка” Л. Герус. У виданні автор розглядає українську народну іграшку як явище культури і як вид декоративно-прикладного мистецтва. У праці з'ясовано витoki, висвітлено історію та встановлено періоди еволюції народної іграшки, розроблено типологію, окреслено засади художньої виразності творів. Дослідниця проаналізувала та врахувала орнаментальні, колористичні, пластичні особливості пам'яток, визначила вузьколокальні та загальноетнічні риси української народної іграшки [2].

Останнім часом у вищих навчальних закладах проводиться систематичне фольклорно-етнографічне дослідження різних регіонів України. Маємо надію, що найближчим часом з'явиться багато нових матеріалів, присвячених дослідженню дитячого побуту української дитини.

Література

1. Г.Виноградов. Детский народный календарь. – М., 1924. – 168 с.
 2. Герус Л. Українська народна іграшка. – Львів, 2004. – 263 с.
 3. Грицак Є. Дитина в українських народних повір'ях і в народному лічництві // Неопалима купина. – 1995. – С.75 – 100.
 4. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу: Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. обробив др. Зенон Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т.8. – Львів, 1906. – С. 220 – 256.
 5. Довженок Г.В. Український дитячий фольклор. – К.: Наук. думка, 1981. – 356 с.
 6. Заглада Н. Побут селянської дитини: Матеріали до монографії с.Старолісся. – К., 1929. – 180 с.
 7. Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. – К.: АртЕк, 1999. – 256 с.
 8. О.И.Капица. Детский фольклор. Ленингр. 1928. – 221 с.
 9. Семенов О.М. Український фольклор: Навч. посібник. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. – 255 с.
 10. Сивачук Н. Український дитячий фольклор: Підручник. – К.: Деміург, 2003. – 288 с.
 11. Станкевич М.Є. Іграшки // Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно прикладне мистецтво. – Львів, 1993. – С.27 – 18, 74 – 75, 77, 84 – 85, 101, 227 – 233.
- Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 424 с.

КУЗЬ В.Г., СИВАЧУК Н.П.
“ОЙ МІЙ МИЛИЙ, БІЛОДАНЧИКУ”
(СЕМАНТИКА ОБРАЗІВ СТАРОВИННИХ РУШНИКІВ УМАНЬЩИНИ)

Український вишиваний рушник – це предмет копіткої праці і високої творчості, він супроводжує людину від колиски до могили, є обов’язковим атрибутом в обрядовому та повсякденному житті українців. Рушники виготовляють до великих календарних свят: Різдва, Великодня, Трійці, Купала, вони є поширеним видом виробів з орнаментальними знаками, які можна назвати прамовою українців.

Українські жінки, вишиваючи рушники з птахами-деміургами, рожаницями, берегинями, деревом життя, хоча і не можуть пояснити їх суть, проте донесли до нас і зберегли ці художні образи. Б. Рибаків вважає: “Безсловесна мова народного зображувального мистецтва виявилася пам’ятливішою від мови фольклору і донесла до наших днів ті уявлення, які сформувалися ще у первісних мисливців мезоліту” [11, 114].

Так на вишивках Східного Поділля, історичної Уманщини зокрема, зустрічаємо геометричний та геометрично-рослинний орнамент. Серед геометричних орнаментів дуже поширеними є квадрати, квадрати з крапками, ромби з гачками. Етнографічний матеріал співпадає з археологічними даними. Ромбо-крапкову чотирискладову композицію спостерігаємо на трипільському посуді, ритуальних глиняних жіночих фігурках. Думка давніх художників поверталася до такої чотирискладової композиції тому, що для землероба вона асоціювалася з чотирма сторонами світу – південь, північ, захід, схід, а головне, – сторонами прямокутного поля.

У період польових досліджень сезону 1999 року викладачів та студентів кафедри української літератури та народознавства Уманського державного педагогічного університету в с. Сушківка Уманського району було виявлено рушник, на якому зображено подорож по трьох світах Всесвіту. Виріб датовано 1912 роком, автором якого є Марія Яківна Петренко, 1895 року народження.

На рушнику зображено тримірну структуру всесвіту: верхній світ представляє сонячна олениця; середній світ – це світ людей на землі (дещо стилізовані фігурки чоловіка та жінки); нижній світ – царина мертвих предків, злих духів представлено диковинним створінням, що нагадує дракона-ящура.

Згідно з гіпотезою Б. Рибаків генеза цього образу пов’язана з болотними городищами, які в давнину були своєрідними жертовниками-требищами, тобто місцями, де вживалася ритуальна їжа та ритуальне питво, присвячених культу підземно-підводного божества Ящура, жертви топили у воді, що оточувала священне болото [11, 153]. Його зображення знаходимо на середньовічних антропоморфних фібулах, зразки яких було знайдено на території сучасної Канівщини. Таку п’ятипальчасту бронзову фібулу виявлено у 1985 році біля с. Чапаївка Канівського району, яка нині зберігається у фондах археологічної колекції Черкаського обласного краєзнавчого музею [15, 132].

На прихильність древніх художників до образу Ящура-дракона, володаря підземно-підводного світу міг також прислужитися вигляд невеликого

кам'яного острова на річці Рось, що знаходиться біля сучасного Корсунь-Шевченківського. Острівець з червоного граніту довжиною в 200 метрів має вигляд Ящура, який лежить у річці: вузька пащека з щілинами очей, коротенькі лапи, довгий хвіст.

Культ змія-ящура-дракона протягом багатьох віків вшановували племена, які поселилися поблизу великих рік та озер (Дніпро, Дунай, Дністер, Рось, Онега, Ільмень), його зображення вчені-археологи знаходять на предметах побуту, ритуальних чашах жреців та жіночих прикрасах.

На трипільській кераміці, яка містить космогонічні уявлення про триярусність світобудови, спіралі-меандри поділялися на дві групи: з солярною символікою та зі зміями. Безперервні ланцюжки зміючок-дракончиків, які безкінечною стрічкою обрамляють ємність, виражали найважливішу для хлібороба ідею плинності часу. Можливо в далекому минулому змії-ящур-дракон був не тільки володарем підземно-підводної стихії, але й володарем часу, його синусоподібне тіло було виразником плинності життя.

Трансформацією давнього язичницького вірування в підземно-підводне божество є дитяча гра “Ящур”, описана у багатьох етнографічних збірниках. Дівчата стають колом, а в середину вибирають хлопчика за ящура, ходять довкола нього і співають:

Ой не ходи, Ящуре в гороховім місті,
Май собі дівку як перепілку.

“Ящур” вибирає з кола дівчину, вклоняється їй. А дівчина дає йому подарунок-хусточку, каблучку, тощо. Тоді пісня знову повторюється, і “Ящур” вклоняється іншій дівчині, і т.д. Потім дівчата по черзі випрошують подарунки назад:

Ящурочку, голубочку,
Оддай тую худобочку,
Що я пряла, заробляла,
За Ящуром прогуляла [3, 61].

Я. Боровський у дослідженні “Світогляд давніх Киян” згадує про народну пісню, в якій йдеться про невірних людей, які поклонялися зміїщу і несли йому в жертву щодня людину:

Були люди невірнії,
Вони Богу не вірили,
А вірили у цмочище,
В безумнеє у зміїще,
Зміїщу вони оброку несли.
На день оброку по чоловіку [1, 107].

Вчений також розповідає про віднайдений в Києві в 1981 році на вул. Стрітенській верхньої частини трійчастої бронзової фібули, на якій нижній щиток зображує ящура з чотирма лапами-вистками.

В книзі “Персонажи славянської міфології” про нього читаємо: “Индрик – зверь – всем зверям царь, прародитель всех зверей. Мифическое существо, которое по преданиям жило под землей и своим единственным рогом прочищало путь подземным водам, чтобы питать все живое, поддерживать

жизнь на земле. Огромный, подобный змею. Если Индрик-зверь рассердится – учиняет землетрясения. В засуху его призывали подать воду в колодцы й водоемы, напоить траву, деревья, сберечь урожай” [7, 78]. “Потому же у нас Индрик-зверь всем зверям отец” [8, 46].

У словнику Володимира Даля про нього читаємо: “Индрик – какой-то сказочный зверь, поминаемый в стихах й песнях в народе. У нас Индрик-зверь всем зверям отец” [2, 44].

У дослідженні М. Серякова “Голубиная книга” – священное сказание русского народа” знаходимо цілу низку синонімів до імені Индрик: Виндрик, Кондрик, Авандрій, Андруг, Єдинорог, Єдинор.

А серед них і Білояндрик. Останнє ім’я найбільше нас зацікавило, оскільки звучить дуже подібно до імені головного персонажа української гайки-веснянки Білоярчика, який теж пов’язаний з водною стихією:

Ой мій милий, білоданчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику,
А вмий, а вмий біле личко,
Вбери, вбери сорочечку,
Пригладь, пригладь головочку,
Зазуй, зазуй черевички,
Возьми себе попід ляточки,
Шукай собі челядочки [5, 219].

Українська етнографія знає багаточисельні приклади зображення ящурів та хвиль на кобзах і бандурах, що дає змогу висловити думку про те, що ці музичні інструменти теж були ритуальними, оскільки використовувалися в язичницьких ритуальних діях. У колекції автора є люлька з козацького могильника із зображенням Ящура. На дерев’яних віконницях, що прикрашають вікна старовинних хат Уманщини, майстри минулого теж любили вирізати стилізовану фігуру Ящура-Дракона.

Уманщина справіку страждає через нестачу питної води, яку відмежовує товстий шар граніту, через що копання криниць було дуже складною роботою. У с. Сушківка глибина криниць часом досягає 38-40 м, копачеві нерідко доводилося добиратися до води впродовж значного часу. Мабуть, через цю “суш”, недоступність води, місцина і отримала назву Сушківка. За таких умов цілком можливо підтримувалися вірування у підземно-підводного володаря, який утримує цілющу вологу і може її віддати людям лише за певних умов, наприклад, виконання ритуальних дій на зразок очищення та заворожіння криничок, колодязів. Згадку про Ящура-Змія-Дракона-Индрика-Білояндрика-Білоярчика-Білозорчика-Білоданчик а знаходимо в тексті веснянки:

Данчику, Білоданчику,
Поплинь, поплинь, по Дунайчику...

Отже, цей образ на рушниках свідчить про поширення його на території історичної Уманщини, на карті якої археологами позначено цілу низку трипільських городищ (Майданецьке, Сушківка, Томашівка, Доброводи) у період існування яких і зародився цей культ, а відголос про нього донесла до наших часів фольклорна пам’ять на рівні підсвідомості.

Цікавим, на нашу думку, є слова, вишиті на рушнику “Єлена” та “Олень”. Слово “Єлена” вишито у першому ярусі світобудови, де розміщено світ Нави. Як стверджує Марина Новікова, “атрибутика й титулатура змія перевищує навіть атрибутика місяця. Змій безумовно персоніфікований і наділений довгим списком імен: кропивниця, Яриця, киліяна, Іліяна, Веретениця, Олена, Савул, Хівря, Гадюн, Яселуха, Вольга. Їхній аналіз окреслює той обсяг значень, якими стародавні люди наділяли змія” [6, 216]. Це хтонічна водяна стихія Єлена, про яку йдеться в українських замовляннях:

“Водо Єлено! Очищаєш луги, береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості” [13, 132].

Ящур-Змій-володар нижнього світу, “куди ховається нічне сонце, де існує море мороку, світ, до якого людині не варто прагнути попасти” [9, 638].

Література

1. Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян. – К.: Наук, думка, 1992.
2. Даль В. Толковій словарь живого великорусского языка. – Т.2 – М.: Рус. яз., 1989. – 671 с.
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні прислів'я, загадки, скоромовки. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
4. Залізник Л.Л. Первісна історія України: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1999. – 263 с.
5. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Кн. I, Т.1 (Весняний цикл). – К.: АТ «Обереги», 1994. – 400 с.
6. Новікова Марина. Тваринна символіка // Українські замовляння. – К.: Дніпро. 1993. – 309 с.
7. Персонажи славянської міфології (Рис. словарь). – Сост.: А.А.Кононенко, С.А.Кононенко; Художник В.А.Кононенко. – К.: Корсар, 1993. – 224 с.
8. Русские народные песни, собранные П.Киреевским. – М., 1848. – 146 с.
9. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 782 с.

І. МОЙСЕЙВ ВІД ЧЕРЕВИКІВ ДО БРИЛЯ

Ниньки модно нарікати на етнографізм і шароварщину, ознаки нашої, мовляв, провінційності, відсталості од глобальних стандартів постмодерну. Є в такій критиці і слушність, і снобізм. Слушність у тому, що інтерпретувати традиції успішно щастить далеко не густо: для цього бо треба мати талант, причому на рівні народної мудрості. Тому більшість обробок (постановок, оранжувань, репродукцій) – гірші за оригінали. Снобізм через те, що не розуміють зв'язку “верху” і “низу”: тільки у джерельному лоні спадщини можна віднайти і зачати щось вічне і самобутнє – твір, що завітє над народами, збагативши людство. Спробуймо показати смисловий потенціал дечого з

“шароварщини”.

Етнографічне вбрання – настільки рясна символами семіосфера, що я сподіваюся бодай трохи окреслити її деякі сенси під “вертикальним” кутом зору. Але насамперед зазначу – треба аналізувати не “форму” саму по собі, а вкупі з тілом, що її наповнює. Одяг – дублікат, двійник людини, як і хата, садиба, село. Тому можливі паралелі та аналогії між костюмом, найближчим до тіла, та обійстям як “одягом” сім’ї, “городищем” – формою колективного тіла громади.

З другого боку, одежина – свого роду архітектура з фасадами, як і тіло, за відомим висловом, – храм душі. Одне в другому – принцип “матрьошки” або “капусти”. Ще порівняння. На відміну од громадської копанки, ставу, а також од присадибної криниці – одяг є таким умістилищем, куди “налито” персональне тіло, немов у глек. Архетип “ємності” – черева, посудини, – що “грає” діалектикою внутрішнього-зовнішнього, є засадничий і для архітектури, і для одягу.

За трьома поверхами єдиної будови, вбрання поділяють на поясне, наплечне та головний убір.

1. Узуття, черевики найбільше подібні до череп’яної посудини, вмістилища – вазону, звідки в декоративному розписі та на рушниках ростуть дерева життя. Людина-дерево “росте” з черевиків. Чоботи чорні, мащені дьогтем, черевички (часто) червоні – чи не від крові? Чорне і червоне – вельми траурне сполучення. Втім, зачекаймо сумувати: ми ж бо знаємо, що могила, яма – те умістилище минулого, лоно, звідки народжуються всі можливості, могота, спромога, І справді – жіночі “черевички” однокорінні до “черева”, “череватості”. Ймовірний зв’язок і з “черепом”, “череп’янками” (з черепа в літописі пили вино як з посудини). Отже черевички є червоними рядше від жіночої крові, умови родючості. Не інакше – черевики мають значення печер, схованок, могильного череватого низу.

Принагідно згадаємо, що “червоний” і місяць “червень” походять від “черв’яків”, “черви”, з якої у червні готували червону фарбу. Зв’язок черви з могилою, мабуть, зрозумілий.

Поділ – низина, це очевидно. Поділ сорочки найменше орнаментований, хоча, за логікою проникнення злої нечисті крізь отвори в тіло, треба було б найбільший отвір оздобити наисильнішими оберегами. Ні, і в цьому вбачаємо довір’я до матері-землі, відкритість до природно-архаїчного низу. Більше того – антееву трикутну опору на рідний ґрунт, а також нібито “втягування” під купол спідниці моготи родючої землі.

Поділ має бути хвилястий. Вовняні літники спеціально складали у складки і скручували, щоб зберігали форму ламаної лінії. Подібні “хвилі” спостерігаємо на халявах чобіт і шароварах. Чи не відображає така особливість архетипу хвиль правічного моря? Або змієвої борозни – межі, берега, що відділяє порядок від хаосу? Прикметно, що рясні “вуса” заявляються на корсетці-юпці іззаду, прикриваючи фізіологічний низ (про “низ” та його інверсії з “фіз-верхом” див. М.Бахтіна “Франсуа Рабле...”).

Вже йшлося про те, що картата плахта-червонятка символізує зоране поле,

куди у “квадратно-гніздовий” спосіб засіяно жіночі ромбики. Пола – це поле, земля. Серед поясної одежини найгарнішою є запаска – або тканина в горизонтальні смуги, або вишивана квітами. Ясна річ, така оздобина живота підкреслює “горизонтальне” призначення жінки, її квітучість і плідність. На іконі XVII ст. “Покрова” (з парсуною Б.Хмельницького) середину і смисловий центр постаті Покрови означено золотавою запаскою-квітником, райським садом блаженства, що протиставлено темно-синьому, хвилястому (море) додільному подолові. Покрова вдвічі вища на ноги, ніж юрба довкола, – вона сягає неба саме за рахунок “синього моря”.

2. Пояс – межа між нижньою частиною тіла і середньою, погруддям. Він облягає тіло, як огорожа облягає город, як борозна в обряді заорювання облягає село. Його периметричний характер підтверджує те, що пояс міг часом слугувати мірою довжини (при закладах споруди). Пасок тісно прилягає не тільки заради естетичної компактності фігури, але і через охоронне значення (зокрема, він “охороняє” тепло – підперезанок гріє). ...Він замикає пуп, родове місце і тим самим – усю низову семантику. Хоч пояс – посередині, він є “крайкою”, що крає “країну одягу” на різні краї, окрайці. Тканина крайка, оздоблена хвилястим, замкненим у коло, нескінченним (коли зав’язана) зигзагом, є аналогом межі того і цього світу, краєм світу, берегом моря, колом вічності. Саме пояс замикає і відмикає дітородні місця, могилу черева. Лишок зав’язки звисає змієюю. Кінець-голову цієї “змії” увиразнюють китицями, причому саме там, де він, бовтаючись, дотикається хвиль подолу (такий зовнішній малюнок явно нагадує дещо зі споду). Крайку переховують скрученою в спіраль у скрині, що напрошується порівняти зі спіраллю кишок у череві, зміювиськами у кублі. Отже крайка – двобічна, має два смислові краї: один стосовний до низу (водяного змія), другий пов’язаний з магічним кругом, борозною, замком або вузлом – табу на той, перший, край.

Побіжно висловлю припущення: краї-межі здебільше позначають здвоєною лінією, наприклад, двома концентричними колами на тарілках – мальованих і різьблених. Для естетичного сприйняття одна лінія – малувато, три – часом занадто. А дві – саме впору. Можливо тут дається взнаки ефект смуги, яка сприймається за краями, як 2 лінії, по контуру-контрасту. Звісно, візуальній інтуїції невтямки, що тут спрацьовує архетип “близнят”, резонанс употужнення через подвоєння (повторення)...

Семантику середньої частини тіла (погруддя) найвиразніше передає біла сорочка. Фольклорне тіло, як відомо, біле: білі ніжки, біле личко. Отож біла людина в білій сорочці походжає повз хати серед білого дня по білому світу. Білизна означає поцейбічне, земне існування – на відміну од потойбічного, чорного. Коли в білій сорочці ховали покійника в чорну землю, то такий контраст міг віддзеркалюватися вгору, в небо – поставати місяцем серед ночі. Крім того, позабуття померлого репрезентують у фольклорі білі кості і білий камінь, уласне – білий череп (яйце). Білий камінь (це іномовлення, субститут, а по суті – надгробок) обов’язково пов’язаний з течією води, потойбічною плавбою від смерті до народження, а далі фігурують джерело-криниця під вагітною горою-могилою, дівчина-жінка і нарешті з’являється немовля,

зрозуміло, в білій сорочці (це має фізіологічний відповідник при родах), причому білим каменем-черепцем уперед. Як поклали в труну, так і вийняли: “народився у сорочці” – на щастя.

Чому напишніше орнаментують барабани рукавів? Охоронна функція тут другорядна (нема отвору), ідея квітування і плодоносності – очевидна. Крім них, розцяцьковані рукава найпромовистіше виголошують ідею про симетрію правого і лівого – дуже важливий архетип опозитарності, кліше для багатьох опозицій, котрими впорядковано стародавній світ. Підкреслимо рівноважну симетрію, рівнозначущість, узаємонеобхідність обох “крил” – правого і лівого, чоловіка і жінки, весни і осені і т.д. Як бачимо, в сорочці нема протиставлення “нечистої” лівиці і “правої” правиці – ідея боротьби, агону (на цьому рівні) ще не “зурочила” ідеї єдності протилежних сторін. Але запахнуть поли розпашного (верхнього) одягу чоловіки і жінки по-різному: в корені – єдність, на поверхні – розбіжність.

Симетричну схему співвідношення двох однакових рукавів бачимо також у триквітковій декоративній композиції, трибанній церкві, трисвічнику, піднятих руках Оранти і т.д. Тобто є два однакових елементи, що в принципі взаємозамінні, які візуально нібито граються у взаємоперехід, інверсію місцями. Їхню кореневу тотожність, функціональне єднання вчуваємо у фразеологізмах “рука з рукою”, “рука руку миє”. Таке явище називаю архетипом “близнюків”: ціле роз’єдналося на дві симетричні половини (ще не протиставлені). Прояви цього механізму дуже широкі: візуальна симетрія; фонетичне подвоєння (ма-ма, ба-ба, ня-ня, ля-ля, дя-дя, тя-тя, гу-гу і т.д.); цикл близнюкових міфів та похідні від них – знак зодіаку, Ромул і Рем, Борис і Гліб тощо. Інверсія чітко постає в “Комедії помилок” Шекспіра та подібних сюжетах у фольклорі багатьох народів.

Для естетичного ока пишні рукава, здебільше в горизонтально орнаментовані смуги, нібито роздають груди-плечі вшир, нібито “іrrадіюють” у простір, у чому здогадно можна вбачати ширизну білого світу. Руки-рукава пов’язані з простором, м’язево-сильним рухом, багаторазово порівнювані з крилами, зокрема крилами вітру. Та й сорочка приховує вітер у грудях, рух легенів.

Цнотливі українки не позначали грудей (як у гаремах Сходу), але життєдайна сила персів нібито переходила на квітучі рукава і разом з ідеєю працьовитості (“засукати рукава”, “спустити рукава”) фонтанувала з них як рогу достатку, коли в казках з рукавів чарівно висипається, вивергається рясне багатство.

Прикметно, що чи не найвиразніша на одязі схема древа життя розміщена на свитах, корсетках іззаду, від пояса (землі) вгору – там, де проходить хребет, вісь тіла.

Зав’язка (замок) пазухи, а також нашійні прикраси (гривни, намиста, дукачі, силянки тощо) позначають межу між “білим світом сорочки та и горнім світом” обличчя-чола. Їхні соціальні (статки), космічні (солярні) та інші сенси загальновідомі. Підкреслимо форму намиста, що лежить на грудях: не коло, а еліпс, яйце. Це форма краплі – атома-зернини “жіночої води”.

3. Чоло охоплене третім магічним колом, наприклад биндою. Чи і це коло має значення межі-переходу? Так, безсумнівно. Межі між людиною і небом, переходу від людської волі-думки до божественного провидіння та космічного ладу. Сонячне, зодіакове значення вінка, корони аж надто відоме.

Де амбасада вищих сфер на чолі людини. Відмітимо спільну рису трьох обручів (поясного, нашійного, чолового): з них щось може звисати долу. Кожен з них, суміщаючи два краї (сміслові береги), характеризується стисненням, запором (вузлом, замиканням), що може слугувати свого роду точкою опори – тим скріпленням, міцною позицією, звідки можливий маневр униз і вгору. З голови звисають волосся, коси, бинди, шнури, намітка. Вгору здіймаються “роги” очіпка, квіти вінка, висока смушева шапка, пір’їни (в мисливців, шляхти). Роги, помітні і в шапці-кораблику, пов’язані з древнім культом в бика, що на нього замахується Оріон у зоряному небі, а також рогами місяця.

Найяскравіший приклад зв’язку верху і низу – стрічки весільного вінка. Якщо інші елементи звисають з поверха лише на суміжний поверх, то стрічкова веселка пов’язує сонячне коло з самим подолом, “дном”, “землею-морем”. Це аналог руху пташат з космогонічної колядки від верхівки явора буття до дна моря...

...Стрічковий дощ повторює в одязі благодать сонячної зливи з веселкою, запліднення родючої нивки, запоруку врожаю. Згадаємо обсіпання молодих зерном, весняну сівбу ярових – продовження-імітацію ярого проміння, а також купальські обливання водою. Розмаєні стрічки перебувають у стихії повітря, вітровіння. Подібну оздобу ялинки так і називають – “дощем”. Підкреслимо синтез проміння і крапельних цівок, сонця і води, жовтого і синього, червоного і зеленого – космічний шлюб протилежних стихій. Гра веселкових барв естетично відображає і весільну гру (соціальний план, єднання родів), і веселе загравання чоловіка і жінки (сексуальний план), і космічне весілля природи, коли “сонце грає” і “море грає”, коли вони грайливо інверсують, переплітаються (онтологічний план, космогенез).

Один з “застарілих” етнографізмів – дідівський бриль. Розглянемо цю “ретроградну” штуковину уважніше. Так; по-перше, – з соломи. З того жита, що дає нам жити. З тих стебел, що на ниві рясно встромлені в землю-матір, мов променеві стріли з оперенням колосків. З того збіжжя, що фігурує в капелюсі хати – стрісі, як відомо, пов’язаній з сонячним колообігом. Отже, бриль – солярний, це свого роду парасоль (з латини: пара – довкіл, поряд; соль – сонце).

Технологія виготовлення включає зрізування серпом, ножом (смерть), зволоження для гнучкості (“змійна” пластика води). Далі стебла сплітають у коси (мотив плетіння, завузленості, замикання самого на себе). Найпримітивніше сплести 2 стебла, але так (давно вже) не роблять (скажімо, 2 пасма легко розплітаються, повертаючись до однини). Саме 3 елементи пасма волосся, стрічки, лозини) становлять необхідну і достатню кількість, аби внаслідок тертя (взаємодії, взаємозумовленості) триматися разом, складати конструктивно-диференційоване ціле. Є кілька способів (принаймні 3) плести зі стебел коси, але в основі обов’язково зигзаг, синусоїда, змійка – знак перетину

межі і перетикання, “сшивання” протилежностей. Коси вирівнюють під гарячою праскою (вони проходять “воду, вогонь і мідні труби”). Далі, починаючи з маківки купола (вершини гори, “місця всезагальності”), плетуть, сшиваючи ниткою (ниткою життя?) у спіраль за годинниковою стрілкою. Чому саме так? Чи тому, що волосся на тім’ї влягає таким точно “равликом”, чи за взірцем вихора-смерча (вихор – волосся)? А може на подобу спіралевидної галактики, первісного вихору буття?

Купол бриля не можна де порівняти з церковною банею і небесним шатром. Органічна природність, гармонія із довкіллям, спокійно-впевнена вмиротвореність цієї, східної форми (півкулі), на відміну од стрільчасто готичних верхів середньовічного Заходу, досить відома.

Далі. Там, де “небо” дотикається до “землі”, утворюється залом, часто відзначуваний стрічкою-обручем (порівняємо огорожу довкола сакрального місця, рів з водою довкола городища-фортеці). Відтак розходяться горизонтально-хвилясті поля. Поля, “поорані” тою самою спіраллю. Але ж точнісінько так ще ледве не за часів дивовижного Трипілля саме близько доквіл курганів (святих могил-вагітниць) орали наші прапрадіди свої поля, по спіралі, по колу, імітуючи рух сонця... Бриль – модель хліборобської гармонії неба і землі.

Край бриля – лінія горизонту. Якщо добряче насунути на лоба, то край співпаде з горизонтом. Призначення виробу – захистити від сонця (охоронна функція); отже сонце мислили принаймні амбівалентно – і як грізне начало (“сонце стане і осквернену землю спалить” – Т.Шевченко). Бриль регулює співмірність протилежностей: сонця і тіні. “Бриль” – від латинського умбра, “тінь” (звідси й “амбрелла” (парасоль), темна фарба умбра)...

...Зважаючи на те, що старовинні обряди обов’язково включали ритуальне занурення в потойбіччя, висловлю припущення: наш далекий пращур, одягаючи бриля, відчував себе під землею, під захистом батьківських святих могил, під покровом тодішньої “Покрови”. Він був коренем у землі, ще гаразд не видобувся на поверхню “білого світу”. Але вже знав, розумів, що там, зверху, на куполі, якого не можна побачити знизу, панує космічний лад, ритми світобудови – чоловічий закон, який очолює все буття і зумовлює його, ще напівдикуна, доцільну поведінку і шлях. Доцільний історичний шлях до цілі: у зворотній бік ріллею спіралі – спочатку розлогими полями повільних тисячоліть, а потім тією ж аріадною спіраллю рвучко вгору, по куполу, до вершини...

Отака, на мій погляд, філософія бриля, релікта старосвітщини.

Н. ЗАГЛАДА ПОБУТ СЕЛЯНСЬКОЇ ДИТИНИ

І. ДИТЯЧА ОДІЖ. ОЗДОБИ.

Старосільські діти підчас різноманітних забав роблять собі особливу одіж з листя, з кори, з лика, то-що, напр.: шапки з листя, пояси з кори (звуть їх тут

“попруги”) та постолы з лика або з осікіння. Роблячи цю дитячу одіж, вони користуються замість голки “іглицею”, а замість нитки тоненькими корінцями чи ликом; зшиваючи уживають ще тоненьких палічок: проколюють ними, приміром, два листки і так злучують їх наче шпилькою.

Розглянемо такі питання: покриття голови, взуття, оздоби, засоби й способи розмальовувати одіж і тіло, дитячі маски; тоді, як забавляючись діти змінюють звичайну одіж та вкінці спеціальну одіж для захисту від негоди й укушення насікомих. Все це діти роблять собі сами, як пасуть худобу.

1. ПОКРИТТЯ ГОЛОВИ.

Хлопці роблять собі шапки з “лопуха” так: бере два або три листки і зшиває їх до купи іглицею або тоненькими палічками. Влітку, як лопух росте, хлопці купаються і, тоді рвуть листя, зшивають його палічками і так роблять собі шапочки. Понадягавши шапки, хлопці хваляться чия краща; старші хлопці показують меншим, як їх робити, або сами роблять молодшим, щоб бавилися.

Дівчата нарвуть вільхового, або дубового листя і з нього роблять собі т. зв. “шляпи” так: беруть листок у руки, згинають більше-менше в одній третій його довжини, проколюють його “корінцем” і так зчеплюють до купи; тоді беруть другий листок, прикладають його до першого, згинають його подібно як першого і, “корінчиком” другого листка, проколюють обидва разом, щоб зчепити їх до купи; так само третій і т. д., аж доки зроблять довгу стьожку. Таку стьожку обводять навкруг голови й стулюють по-зад голови іглицею. Зробивши все, оглядають одна одну, дивуються: “Як гарно тобі...”, “От Ганнина красива шляпа...” то-що. Коли що не так зроблено – поправляють, роблячи всякі завваження. як от: “не красиво...”, “поганого листя нарвала...”, то-що. Тоді або гуляють у весілля, або сидять і співають, танцюють чи так ходять за худобою, аж “шляпи” подеруться, що треба їх скинути з голови та заходитися коло чогось іншого.

2. ПОЯСИ

Підперізуються хлопці “попругами”, роблячи їх собі з соснової або вільхової кори. “Соснові попруги вирізують з молоді хвийки, або з вершка старої, бо там кора гладенька, тонка і, на-весні, її легко облупити”.

“Роблять ще такі самі попруги з ольхової кори. Для цього вибирають дерево без сучків, роблять ножом надріз уздовж деревини, підрізують знизу й згори та й облуплюють стільки кори, щоб вийшов пояс (тоб-то довга бинда). Один кінець пояса зарізують з боків, а на другому кінці вирізують повздовжню дирку, щоб можна заціпнути”. Таких поясів з кори вживають хлопці підчас негоди (холодний вітер, слота), або так носять їх “для краси”; при цьому треба додати, що вживають їх вивернувши білою (як з вільхової кори, то “червоною”) стороною на зовні, “щоб красивіше..., щоб видно пояса...”.

3. ВЗУТТЯ

“З в’язових голляк здирають шкіру, подеруть її на стьонжки та й плетуть з цього постільці, або лапті”. “І з лози плетуть теж: зріжуть лозину, обчистять її, і тоді подеруть лико на стьонжки та й плетуть лапті”.

Постоли плетуть ще й з осікіння. Такі постоли взувають, коли пасуть худобу, “щоб не кололо в ноги”; плетуть їх теж і для забави.

4. ОЗДОБИ

Діти, надто дівчата, дуже люблять уживати різноманітних прикрас, беручи їх з природи: прикрашують голову квітками, листям, віночками; роблять намисто з ягід, з гороху або з дерева; розмальовують свою звичайну одіж (хустки, хвартухи) соком різних ягід.

Хлопці люблять оздоблювати шапки квітками та пташиним пір’ям.

Дівчата коли пасуть худобу в полі або в лісі, де багато квітів, зривають їх, плетуть віночки, чіпляють їх на голову та й гуляють у весілля або так ходять у віночках і любуються їми.

Для прикраси й для забави роблять дівчатка намиста. Вживають для цього здебільшого червоних ягід дикої рожі (шипшини), рябини, гороху, порізаної лозини, або з бадилля латаття (маківки).

б) “Намисто з гороху. Горох намочують у чашці, щоб був м’який, голкою пробивають дирочки й нанизують на нитку”.

в) “Намисто з дубця. Беруть дубець, або пруток з лози, почистять кору і вирізують кружалочки, проколюють голкою сердичко кружалочок та нанизують їх на нитку; коли зроблять кілька сталок намиста, рівняють їх так, щоб нижчі були довші, а кружалки нанизують так, щоб котре посередині, було найбільше, а дальші, з обох його боків, поступінно, що раз дрібніші. Як усі сталки складуться до купи, тоді по кінцях зав’язують вузли, від вузлів кінці пускають, щоб можна було зав’язувати. Кінці заплітають у шнурочки; до цих шнурочків пришивають з обох кінців стьонжки та й зав’язують на шиї”.

г) “Намисто з лопухового коріння. Виривають коріння, надломлюють його так, що воно одним боком держиться на шкурці (половина шкіри переломлюється, а половина залишається). Кінці шкіри звязують і надягають намисто на шию”.

Такі намиста носять дівчата “для краси”, а також роблять їх, щоб бавтит немовлят; кажуть: “Цить, Оля зробить тобі гарне намисто...”, “Бач Яке хороше...”. Наниже, надіне і дитина радіє...

5. ЯК ДІТИ ФАРБУЮТЬ

На-весні й улітку діти розмальовують свою одіж (хустки, хвартухи, то-що), а так само вбрання своїх ляльок, різноманітними визерунками. До цього вживають діти звичайно зілля та ягід. Отже, на червоно малюють ягодами

нестиглих шовковиць та суниць, на темно-синьо малюють стиглими ягодами шовковиці, а зелену фарбу беруть з листя.

“Дівчата красять ягідками крушини (темно-червона), травами (зелена), з холодцю (спаржа) роблять жовту, з ожини (синя), паслін, листя соковите (зелена)”. Малюють так, що просто ягідками мажуть на полотні відповідний орнамент. На хвартуках розмальовують дівчата внизу 2-3 смуги на тому місці, де звичайно дорослі вишивають орнаментні оздоби. Розмальовують теж рукави сорочки (уставки й маніжки) та пазуху. Іноді обмежуються тільки тим, що по боках пазухи, або під нею намажуть соком з ягід маленького хрестика.

“Хлопці красять кийки ожинами, крушиною, пасльоном. На зелене красять ольшиновим листям: тре дуже, шарує по кийку – зелений буде. Закачують калоши аж до коліна і красять ноги ожиною; хлопці удають з себе бусла, кажучи: “Давай покрасимо ноги, будемо як буслі червононогі”.

“А то понамазує ожинами морду, тільки очі блищать та зуби: “Давай, каже, умиємось ягодами”. Тоді бігають за дівчатами, вискалить зуби, а дівчата тікають і кричать”.

6. ДИТЯЧІ МАСКИ

“З ольшини, або з ошиляга (товстої) зріже кору і робить маску. Це роблять улітку, коли деревина мизкується (кора одстає від дерева). Виріже на носа дирочку, на очі виріже дві, під носом рота здорового і зуби повирізує, щоб язик можна було висолопити. Внизу підрізує так, як борідку зробіть, а вгорі так, як воно і єсть. Кора жолобиться і, як він надіне на лице маску, то вона обхвачує його коло ушей і держиться (або мотузкою прив'язує). Виверне шапку, надіне та ще і шапка з гори придержує маску. Тоді іде, мелькає язиком і пужає дітей; а то і старші кажуть: “Чоловік не чоловік і сатана не така, іде проти нас і язиком меле; і воли, бач, бояться, по дорозі не йдуть”.

7. ДІТИ ЗМІНЯЮТЬ ЗВИЧАЙНУ ОДІЖ

Буває, що діти змінюють свою звичайну одіж, коли пристосовують її до різноманітних забав. “Отож, напр. коли грають “у палочку”, то буває, що міняють свою одіж, передають її один одному. Або коли грають у палочку, то хлопці вивертають кожух до гори вовною, або міняють шапки, щоб той, хто шукає не впізнав. Як хлопці пасуть ночу воли, то перемінюють одіж, зовсім переодягаються, той того надіне, а той того і шапки поперевертають та й підходять до дівчат, що сплять. Посшивають голкою одіж до одежі (дівчатам), а тоді позбуджують, гукають: “Дівчата, скот пошов”. Дівчата схвачуються, злякаються переодягнутих, та тікати нікуди, бо позшивані. Рве одна другу, а хлопці у сміх. Дівчата лютують: “Аби чорт вашого батька шив. –А то нам фартухи порвали”. А хлопцям з цього радість”.

8. СПЕЦІАЛЬНА ОДІЖ

Наприкінці згадаємо ще, як старосільські діти захищають себе від слоти; як ратуються од кусючої мошки та комарів.

“Н а л и т н и к и. Весною, як починають худобу пасти, то діти видирають дома “налитника”, узку, довгу стьонжку полотна і замотують ноги, аж по коліна. Як дитина не замотає литок, то як йде по траві, то натирає литки об траву, побродить по воді, так вони понапухають, а від сонця і вітру репаються. Весною без налитників не можна пасти”.

“Як пасуть худобу, то в дощ накриваються шуствалом (такий хвартух, що одягають, коли рибу ловлять), або з мішка роблять кулька і напинають на голову, або накриваються рядниною”.

“Коли дітям докучає дуже мошка, то вони беруть наратинне з старого невода, або з рибальської сітки, оддеруть шматок, намочать у дьогті та й повісять над казанком, щоб стекло з нього; потім вішають наратинне на дворі, де воно з тиждень сохне на сонці: як висохне, то дитина накида його на голову, коли пасе худобу і через це мошка її не кусає”.

II. ДИТЯЧИЙ ЗАХИСТ

Коли діти пасуть худобу в лісі, то від дощу ховаються так: сідають під кущ, в дуплаві дерева, під вивернені дерева, стають під дерева; як дощ з вітром, то сідають під плетінь, за вітром. Ще ховаються в курені.

“К у р е н і роблять на сохах. Повирізують дві сохи, заб’ють в землю, тоді з товстої ольшини вирізується сволочок, кладеться на сохи і ламають ольшину (верхи, голля) й товсті крокви. Крокви забиваються в землю косо до сволока, по парі (як курінь аршинів два, то кроков буде пар шість), голля і верхи ставляються до сволока по кроквах; а є так, що ольшину не ставляють уперед, а вирізуються палки довгі і привязуються у-поперек до кроков, а тоді укривають ольшиною, листям та травою і курінь готовий”.

Ще так роблять: “Вирізують сволок і дві сохи. Сохи забивають у землю. Крокви забивають у землю і ставляють косо до сволока. Крокви привязують до сволока з усіх трьох боків, один бік пускається (вхід) і тоді, округ цих трьох боків, молоді ольшиною оплетаются крокви, як плетінь (знизу аж до самого сволока), а поверх цього укривають молоді ольшиною, травою. Це вже найкращий курінь».

“Роблять ще такі курені: у густих кущах нагинають округ ольшину, на купу, звяжуть і тоді наламають голля і укривають зверху. Як сонце, то сидять хлопці на версі куріня, а як дощ тоді в курінь влазять. На скоро, то прийдуть до куша, нагнуть кілька ольшин і зверху накидають голля, підлазять і сидять там”.

“Курінь роблять коли дощ і при гульні. Коли мошки докучають, то хлопці влазять в курінь, нанесуть туди кізків, трухлявин з корчів і округ позакривають ольшиною, тільки мале гирло пустять, щоб можна було вилазити дивитися на скот і так гуляють у курені”.

“Як віє холодний вітер, то діти ховаються в затишок – в кущі, під кручу,

під плетінь, в курінь”.

“Коли пасуть худобу на лузі і як дощ, то набере сіна оберемок, на голову покладе і так пересижуче дощ, чи ховається під копицю, чи під вивернений човен, як що трапиться. Як ясно і знаходить дощ, то хлопці скидають усю з себе одягу, ховають у копиці, а сами так і ходять, – це літом, коли тепло і бачать, що він о коро перейде”.

III. ДИТЯЧЕ ХАРЧУВАННЯ

В цьому розділі ми подаємо відомості за дитячу їжу та за способи її здобувати, наготовляти й споживати, розподіляючи матеріал на такі три ділянки: 1. Дитячі харчі, 2. Дитячі напої й 3. Вогонь, як його здобувають та вживають.

1. ДИТЯЧІ ХАРЧІ

Окрім тих харчів, яких діти дістають від матери, вони ще їдять багато такого, що знаходять собі в природі в сирому стані, напр.: “б р у н ьки”, квітки, корінці, ягоди, овочі, клей з вишень і слив, “лопуцьки”, яечка, то-що.

“На-весні, як розвивається верба, тоді на вітках виростають такі брунечки, наче черв’ячки“. Діти лізуть на дерево, наломлять гілляк та й наче зайчики смаїпно їдять ці “бруньки”.

По болотах і озерах росте о с і к і н ь, рогоза та лепеха. Діти дуже люблять їх їсти. Виринають цілі сніпки цього “зілля”, чистять і їдять.

“З осікіння їдять середину; обчищають зелені верхні листки до білої серединки, та й їдять її”.

“Так само і рогозу обчищають до самої середини, до самих останніх парів, та їх їдять”.

“Лепеха широка і плеската, діти здирають з неї шкуру двічі, аж до біленького і аж тоді це їдять”.

“Як озера вкриються білим квітом маковки (латаття), то діти зривають маковки і їдять їх; їдять листки (квітку) й жовту серединку, а зелені листочки одкидають, бо вони тверді і несмашні гіркі; їдять ще з маковки тзв. жиравку. Як маковка одцвіте і зогниє, тоді одкидають весь гнилий цвіт, а там є такий бульботок, наче яечко, який і називається жировка; того бульботка розривають, а там в середині є кашка наче пшоно (насіння). Воно як виспіє, то буває червоне і чорне, котре старіше, то чорніше; цю кашку їдять”.

“Ще їдять коріння маковки (парость), з того коріння здирають верхню шкурку і тоді його їдять. Діти забродять або їздять човном по озеру (або плавають) та рвуть ці маковки. Хочеться, щоб аж від кореня відірвалося, бо від споду товстіший корень, смачніший, як у версі. То дитина як тягне, то приказує: “Морень, морень, випусти корень”. Це повторює кілька разів і злегенька тягне, щоб не відірвати головки, а щоб аж від кореня вирвати”.

На-весні збирають діти в Сорі і на луках суніці; влітку їдять цвіт акації, зривають ягоди шовковиці, в-осени зривають ожини. “На сливах і вишнях

витікає, з-під кори клей, він збігає на купу та й застигає” і це зривають діти та їдять; кажуть діти: “А я на вишні, або на сливі меду надрав”.

Ще діти їдять з о з у л е н і сльози. “На-весні, на дубовому листі єсть такі балябушки зелені, діти рвуть їх і їдять, кажуть: “це зозулені сльози. На-весні вони кисло-солодкуваті”.

“Як не було хліба, то діти їли дубову миздру: На-весні, як іде сік, то кора лупиться, кора одстає, а миздра остається на дереві; діти гризуть, бо вона солодка”.

“Ще діти, люблять їсти яєчка таких пташок: горобця, крутоголозця, горлиці, очеретянки, ворони, качки, курочки, перепілки, чайки, вовчка, кулика, мартина, крички. Ці яєчка вони їдять сирі, або печуть їх на вогні”.

“Видирають яєчка з гнізда і пробують чи вони чисті, чи насідки. Пробують так: топлять їх у воду (в озері, чи в долинках), як чисті, то боком тонуть, а як насідки, то плавають пушкою вгору. Як нема води, то розбивають на пушці і дивляться, чи чисте (як насідок, то там буде жилка з крові). Ще так пробують: дивляться проти сонця, і як чисте, то воно світиться, а як не чисте, то буде темне. Чисті яєчка п’ють, а насідки, або розбивають цілком, або грають ними “у сліпака””.

2. ДИТЯЧИЙ НАПІЙ

В старовину, кажуть, селяни вживали залюбки напої з березового, або кленового дерева. Тепер збирають, сік не часто і звичай цей залишився здебільшого тільки в побуті старосільських дітей.

“На-весні діти добувають з берези й клену сік. Діти провірчують кору берези свердликом, а як нема свердлика, то роблять ножом надріз, як-же нема ні свердлика, ні ножа, то голяку одчахне і тоді з дерева тече сік. Діти просто смокчуть його з берези. Буває, що сік збирають у посудину. Очеретинку розколюють на двоє, втикають її в провірчену дирку в дереві і сік стікає по очеретинці в підставлену посудину. Вживають ще для цього особливої цівочки, що її вбив-ають у кору деревини (аж до мизки), з піднизу підвішують глечика або корячка і сік стікає в посудину. Так само здобувають сік з клену”.

3. ВОГОНЬ, ЯК ЙОГО ЗДОБУВАЮТЬ ТА ВЖИВАЮТЬ

Вогонь у побуті старосільської дитини має важливе значіння. По весні, скоро сніг “злізе”, вже рушають діти з худобою на пашу, бо скупий припас корму, за час довгої зими або вичерпався цілком, або небагато його вже осталося. Щоб погрітися в холодні дні, діти-пастухи накладають вогні, що їх піддержують увесь день, переносючи вогонь з місця на місце; подібно й восени, коли настануть холодні, слотливі дні.

Дніпро, озера й болота сприяють розмножуватися безлічи мошки й комарів, що мучать худобу і дітей протягом довгих місяців. І дим з вогню – один із способів боротися з цією болячкою.

До того діти печуть і варять на вогні різноманітну страву, що її сами собі

готують.

Чимало з пастухів смалять цигарки й для того піддержують вогонь цілими днями. Розкладати вогні взагалі, надто запалювати старі дуплаві дерева – це улюблена звичка пастухів, що дає їм багато втіхи.

Добування вогню. Сліди добування вогню витиранням находимо у дітей в такій формі: “Як нема сірників, то крешуть залізячкою сталлюю по кременці. Кремінець можна найти, де-небудь на полі у піску, або в крейді, та в глейкій землі. По косі вітер видимає пісок і вони залишаються. Ще на дворищах їх багато знаходять”.

“Як нема тертушки, а є сірник, то роблять так: находять дві сухі цурпалки (дубові, лозові, або соснові): їх зістругують, щоб обидві були гладенькі; тоді один хлопець сідає на землю, операє палочку одним концем в землю, а другим концем до грудий; другу цурпалку бере в обидві руки і шарує по там-тій пальці. Другий хлопець бере сухий пісок і посипає по тій пальці, яку придержує грудями перший: цурпалки від тертя стають здорово гарячі і, тоді хлопці труть по палочці сірника, щоб занявся”.

Олексій Мартиненко, поважний хазяїн, оповів про це так: “Як я колись малим пастушив, то ми брали смолові палючки дуже сухі, гладкі, рівненькі, і один тре одно об одно, а другий сипле пісок на палочку: палючки так загірються, що счорніють і починають курить, але щоби загорілися, цього не було. Це переймають хлопці від хлопців; так старії колись робили, як були малими, і так тепер роблять діти”.

Де і як розкладають вогонь. “Діти коли пастушать і хочуть розкласти вогонь, щоби нагрітися, або зварити чи спекти що-небудь, або димом одгоняти мошок, то шукають відповідного місця: на пеньках, або під кушем, або коло пенька, а де нема пенька і нічого, то кладуть на полі, на піску. Аби швидче вогонь розгорівся, то кладуть смітячко сухеньке, ломачечки сухенькі, суху іглицю із сосни, сухого дубового, чи якого листя, находять смільних корчів (лучина). Як вогонь гасне, то піддувають і махають брилем, шапкою, піджаком.

Як переносять вогонь. “Пастухи йдуть за скотом і їм доводиться кидати вогонь, то щоби його розкласти, в іншому місті, беруть головешку, обгорнуть її сміттям, чи іглицею та йдучи дмуть, щоб не погасла. Дубцем обгортають: найде дубця і перегорне його і тоді бере туди головешку і здавить рукою обидва кінці дубця докупи і так несе та дме. Дві ломаки найде і бере в ломаки головешку і так несе”. На новому місці кладуть тліючу головешку і розпалюють вогонь знов, як вище описано.

Діти дуже люблять для забави підпалювати старі дуплаві дерева: “Запалюють де груша стара, верба або корча здорового. У старих дубах часто трапляються дупла. Діти накидають в дупло сміття, а потім туди кидають головешку, щоб дуб загорівся. А коли здорово горить так, що вогонь вже вилітає з дупла, тоді дітям весело; вони скачуть та регочуть. Як великого дуба, або велику сосну запалять, то воно горить і тиждень; буває що перегорить і упаде”.

Як уживають в о гонь. Тут цікаві такі моменти: а) як печуть на вогні, б) як варять, в) як обороняються від комах за допомогою вогню, г) як гріються вогнем.

а) **Я к п е ч у т ь.** Буває, що діти печуть, або варять самі собі страву. Рибу печуть так: “Накладуть вогню, стромляють рибу на шпичку, держать на жару і повертають, щоб вона зі всіх боків вжарилась; або просто кладуть рибу на жар і перевертають, щоб не згоріла; коли спечеться, то скребуть і вичищають середину, посолять і їдять. Рибу обскребе, ополосце її, а тоді ріже упоперек (розрізує на те, щоб було куди солі заходити, то скоріш печеться), натре сіллю, надіває на шпичку і пече”.

Як саме печуть м’ясо пташок, розказав малий пастух, Данило Дудченко, так: “Ми прийшли з дідом Тимішом під хвою і побачили дупло. Стали палками стукати об хвою, тоді один старий шпак вилетів з відтіля. Мойсій поліз на хвою, встромив руку в дупло і витяг шпаченя: одною рукою витягав, а другою затулював дупло, щоби всі не повилітали, і того, що витяг, ударив головою об хвою, та й кинув до долу (ще живого), а дід його піймав і палкою добив. Так всіх повитягав. Тоді ми взяли їх, обскубли, очи повиколуплювали, поклали на жар усіх разом, а коли спеклись, тоді дід прорізав черева і повикидав кишки, та й ми їли”.

“Як поймають диркачень, або утинят, то варять; як нема посудини то і печуть. Овочі (яблука) печуть так: настромлюють на шпичку і кладуть на жар, щоби не згоріло, обертають його на всі боки”.

В-осени, як достигне жолудь, то діти збирають, печуть на вогні і їдять. “Як виголодаються, то так жруть на повен рот”.

Маслюки, рижки та опеньки печуть діти на жару і їдять. “Рижки найбільше: кладуть на вогонь, посолять, сік виступає і сіль росте, то дуже смашно”.

“Картоплю печуть так: Розкладають вогонь, насиплюють в огонь піску, пісок стане здорово гарячий (звуть ного присок), тоді розсовують жар і присок так, щоб посередині була ямка і туди кладуть картоплю і тим приском присипають, а зверху жаром, або зверху вогонь кладуть, воно швидче печеться”.

Яечка пташок печуть так: “Загортають яечка в ганчирочку або з пінжака вату витягне, а потім обмазують гряз’ю) і кладуть в жар. Загребе у жар так, як картоплю. Коли спечеться вигрібають і розгортають раніш грязь, а тоді ганчірку, скорій несуть його у холодну воду, щоб луче яечко обчищалось (одставала шкаралюща) і їдять”.

б) **Як варять при вогні.** Як діти хочуть що-небудь зварити, то: “під кущем кладуть вогня, вогонь розгоряється, тоді нагинають голляку, на неї вішають казанок і так варять. Ще варять так: коли вогонь розгориться, тоді вирубають дві сохи і протаганка, вішають на протаганка казанка і так варять. Коли діти не мають казанка, то найдуть черепок, наливають у черепок води, тоді як закипить вода, то вони кидають яечка”.

в) **Як обороняються від комах за допомогою вогню.** “Оводи, комарі, мошки і мухи – все це одним словом “нужа”. Як мошка дуже докучає, то діти

носять в руці запаленого сушеного кізяка, бо від диму мошка тікає. Ще зимою приготують для цього кізяків; як кізяк, замерзне, то його кладуть під стріху, де він і засушиться. Жінки, як прашують, то ставлять у драний чугун, у горшок, або у відро жару, а на жар кізяків, та ставлять проти вітру, щоби вітер на їх навертав дим; поступить далше і горщик трохи піднесе, блище, це забезпечує

від мошок. Ще вигадали кадильниці: роблять коробку, кадило зветься, з жестианки, приладжують дріт до нього, на кінці дерев'яну ручку устроит; накидає жару, наверх шишок та кізяків, ходить і кадить, крутить».

“К у р и щ е. В-осени, як лист з ольшини опаде, вирубують діти палки, наконці криві наче коса (косою звать) і згрибають лист на купу та й підпалюють; то воно здорово курить. Тоді діти перескакують через це курище, кидають шапки, стане або ляже котрий у дим що й не видно його; так забавляються. Ще накладають курище з усякої усячени (шишок, голляк з ольшини, плаву), щоби здорово курило та посядуть кругом; щоби в диму сховаться від мошок. Як скот піде далі, то тоді кожний пастух бере головешечку і біжить за скотом; аби головешка не погасла, то по дорозі крутить рукою. Забіжить наперед скоту, збере його в купу, ухватить де-небудь голляк сухих та й роздмухує знов маленьке курище; так до вечора”.

т) Як гріються вогнем. Діти гріються біля вогню, особливо ранньої весни і пізньої осени. “Розкладають вогонь, посідають і гріють руки, ноги; роззується та онучі сушить; хлопець пінжака просушить, а дівчина зніме мокру хустку з голови та просушить. Те завертає скот, а тиї гріються; тоді кажуть: іди погрійся, а я піду заверну”.

ІV. ДИТЯЧІ ЛОВИ. РИБАЛЬСТВО. БДЖІЛЬНИЦТВО

Село. Старосілля розкинулося в дуже гарній місцевості на невеликому пригорбку. З одного боку аж під саме село підходить бір, що в куцах і на деревах його живе дуже багато різного птаства й усякого звір'я, з другого боку нижче під селом росте дубина і аж до самого Дніпра йдуть просторі, пахущі луги. Скрізь у бору, по лугах розкидані невеличкі озера, болота й рівчачки, зарослі лататтям, комишом, лепехою, рогозою, осікінем; тут багато всякої птиці, риби, диких бджіл, то-що. Не диво, отже, що старосільські діти дуже охочі ловити пташок і видирати яечка, а так само рибалкувати та здобувати мед.

1. ЛОВИ

Всі діти, навіть найменші, деруть і ловлять пташок, де тільки можуть. Вони шукають гнізд на болотах, по куцах, та вилазять на дерева і видирають яечка або пташенят. Крім цього діти вбивають пташок булавками, кийками та стріляють їх з луків.

Ловлять ще пташок за допомогою різноманітного приладдя, що його сами собі роблять, як приміром: кулики, сіла, ловушки, пудхвати і клітки. Ловлять ще зайчиків та білок.

Дорослі (батьки, брати) приносять дітям принагідно різних зловлених звірят і дають для забави. Видирають теж для дітей яєчка з гнізд. Зупиняючись на цій ділянці дитячого побуту в першій частині, ми звертаємо увагу на методи лазити на дерева, способи й засоби “видирати” яєчка й пташенят, вживання кийків, щоб забивати тварини й забави у лови. В другій частині розглядаємо різноманітне ловецьке приладдя, техніку його виробу її застосування, а в останній – дитячу саморобну зброю, щоб вбивати дикі тварини та тулятися в лови й війну.

Знаття в цій галузі здобувають діти одні від одних – молодше покоління від старшого. Як казали нам дорослі селяни, мало не всі подані в нас тут факти були на практиці за їх дитинства й передаються традицією з прадавних часів. І тому, матеріяли, що ми зібрали, можуть правити поде-куди за цінне джерело для студій над примітивним господарством і технікою наших предків.

Як видирають яєчка та птахів. “Більші хлопці від 11 год ідуть у ліс і деруть птахів: ворони, веребеїв, сороки, кобця. Пійде до хвої, скидає чоботи, роздягається, усю одягу скидає верхню (пінджак), тоді друге підсажує його, він лізе на хвою”, при чому є два способи лазити: “Як лізу на хвою, то руками обхвачую хвою, а ногами (підшвою) держуся і все руками підлажу в гору, а ногами піддержуюся”. Кажуть: “лізе на хвою”, або „е, ти не злізеш на цю” (лізе тоді, як є кора та сучки).

Другий спосіб лазити такий: “Як лізу на хвою, то беру руками (пучками) за кору (за половину сосни), а колінами здавлюю сосну; як колінами здавлюю, то руками захвачую вище за хвою, держуся, і знов колінами підберуся вище і так вище і вище. А як хвоя товста да слизька (молоденька шкурка, кори ще нема), то плазуєш (не лізе)”.

“Ізлізе аж до кубла, тоді заглядає туди, у кубло, а з долу тиї (хлопці) питають: скільки яєць? Той каже: чотири, п'ять; скільки є. Іскинув картуза і бере яйця, кладе у картуз, а тоді кубло до долу скине і злазить з хвої. Злазять з дерева так: руками держиться дерева, а ногами опускається униз; за цим ногами здавлює сосну, щоб держаться, а руки зсуває униз і обхвачує ними дерево і т. д., все нище і нище. Як не обхвачує хвою, то потрошку (уважно) ногами придержується, а руками опустить і знов ногами; держиться кори колінами”.

Діти цікавляться пташиними яєчками: “Чим менші діти, тим шкодливіші; як побачить кубло, то кілька буде яєць – троє, то троє забере, а одно, то й одно забере (не чекає, щоб нанесла ще) і з кублом забере. Як побачить пташинят, то і таких, що тільки вилупилися з яйця не лишить, але забирає: догуляється поки в руках не здохне. Яєчка як свіжі, то вип’є, а насідки поб’є. Старші діти не так нищать птиць як малі; такі птиці, що не приносять людям убитку, то вони їх не займають, а таких як ворони, веребеї, смердючі як одод, сороки, то їх нищать: а саме зліші на веребеїв та на ворон».

“Як пастух видере перший раз утву, то бере з того кубла пір’є й закладає його у шапку, або у картуз, продере спідку у картузі або у шапці і туди напхає повно: це робить на те, щоб утви добре дрались”.

“Коли діти хотять видерти яєчка з дупла, то лізуть на дерево і в дуплі шукають. Як можна, то просто рукою достають, а як рукою не можна достати, то виламлює ріжки і викручують гніздо і витягають разом з сміттям; а як у дуплі нема сміття, то виріже палочку розколе її на кінці, залежить палочки або клиночки у розкорячку, щоб не сходилось до купи і посилає до яйця, ціляє, щоб як раз посередині яйце попало і тоді витягає його ізлегенька з яєчком”.

“Як у стрісі, у клуні заведуться вербеї, то їх тичкою розколеною на кінці викручують; кажуть: “ходім у клуню вербеїв крутить”.

Діти дуже пильно обсервують природу й свої спостереження використовують ловлячи дичину та здобуваючи яєчка. Оповідують, що: “Качка-чиричка є менша, а качка-крижня є більша; качка є сіра, а селех є сизий. Щоб найти їхні гнізда, треба бродити по болотах і шукати у кущах. Качка вигребе ямку і там несеться, а як нанесе яєчок, то сідає, запускає з себе пуху, так, що в шапку всього не забере. Яєчок несе усяко, несе від семи до вісімнадцяти. Ще мостить гніздо в порожніх улях, що стоять на деревах: як стоїть порожній улій тоді вона несеться у борті; ще несеться також в іглиці: як хвоєю зрубають і пообчищають голле, воно так на купі і лежить: качка нападе цю купу і вириє ямку і тоді там, під іглицею, несеться. Ще несеться в воронячому кублі: змостить ворона гніздо, а качка хоч ворону прожене, або торішнє нападе гніздо і там несеться. Хлопці слідять, де селех кружиняє, то вже вони знають, що там десь утва сидить і несеться, туди вони і бредуть. Качка вискочить із куща і пливе наче маленьке утеня (крила розпустить і пливе наче лізе), це так вона обманює наче там нема кубла. Хлопці тоді шукають яєчка, а коли нападуть на чисті яйця (що ще не сиділа, тільки несеться), то буває, що лишають їх, щоб більш ще нанесла. Коли качка запримітила, що хлопці напали її (вона це духом чує), то вона забере яйця (сяде та підгорне під крила головою). Як хлопець лапне яйця (рукою, то вона або покине, або перенесе на інше місце. Як насідки, тоді вона лишає, не переносить. Каченят не можна піймати, бо вони як вилуплюються з яєць так зараз з гнізда і у воду. Як качка виведе каченят на хвої, то зносить їх на землю, бере під крила або в рот і так зносить та веде їх на воду. Як веде каченят, а хлопці нападуть, то вона обманює, наче не уміє літати: то упаде, біжить, сяде, голову одкине наче не жива, а каченята тікають та ховаються у траву; як малі хлопці, то біжать за качкою, щоб поймають, а старших не обманить”.

Хлопці шукають ще над озерами куричок: “Бредуть по при озеро, а вона тоді здіймиться і кіркає, тоді хлопці знають, що там є яйця і шукають їх. Куричка мостить гніздо з лепехи в кущах, на купинах і між очеретом на лепесі”.

“Чайки вигрібають на полі чи на косі ямку, наносять ломачечок і смітячка і тоді несуться. Як надходить туди, то вона піднімиться в гору і кричить; по цьому узнають, де є гніздо”.

“Крички несуться в болоті і на лепесі або на маленьких купинах, на движах. Як прийти до болота, то кричка здійметься і по цьому узнають, де є її гніздо”.

Наприклад: “Коли гнізд крутоголовчиків і шпаків не можна викрутити ріжками, то як гниле дупло і є ніж, розрізують дупло ножем, щоби зробити більшу дирку і дістати рукою, а як нема ножа, тоді розбивають дупло кийками, або булавками”.

“Діти не займають лише солов’я та його яєчок, так само ластівок і щурків, бо кажуть, що їх гріх драти”.

“Б’ють птичок так: як побаче птичку, то підходить за кущів, так щоби його не побачила птичка і не злітіла. Як підійде, то кидає булавку на птичку і убиває її”.

Гуляють діти у стрільців. “Як скоситься трава, зберуться хлопці на луг і стріляють з луків, з самострілів в птичку. Як углядять птичку, то один другому каже: давай обступать куща і вб’єм птичку. Один підходить з одного боку куща, а другі з других боків, всі вони прицілюються і стріляють з луків; як уб’ють птичку, тоді всі біжать (до птички) і дивляться, як попали. Коли мало попали (зранили), то подивляться і знов пускають у кущ (хай стрибає собі). Як здорово попало, тоді доб’ють її і закопають. Як попадуть бикаса, перепелку, диркача, тоді обскублять пір’я, обсмалять на вогні, випатрашать, виміють і варять в котелку; зварять і їдять”.

“Ми було як пастушимо, то поробим булавки та й б’ємо пташок у лету. Диркача, як у чотирьох застукаємо у кущах, то уже живий він відтіля не вийде: злетить, а ми у чотирох як кинем булавками, так уже один, аби що, то поцілить у нього”.

Як л о в л я т ь з а й ц і в. “Як вода прибутна, то зайці зостаються на острівцях. Хлопці їдуть човнами до острівця і шукають та ловлять зайця: нагонять зайця в воду і тоді човном доганяють його й ловлять, а ні то під кущем дручком, або кілком, або веслом убивають”.

Приладдя, щоб ловити пташок. Розглянемо тепер приладдя, що ними старосільські діти ловлять різних пташок.

1. Кулик. “Кілька стеблин невимолоченої гречки звязують у сніпочок: звязують шпагатом угорі й унизу. Нароблять з волошні петлів і нанизують їх у невеличких відступах на шпагат. Шпагатом з петлями обмотують сніпочок. Кулика на стромлюють на тичку, а її встромлюють у землю в садку, або так де коло хати. Прилітає пташка, сідає на кулика, довбе гречку, та й зачепиться за петлю”.

2. Сіло. “Бере чотирикутну дощечку і пробиває гвоздком дирку. Скручує з волошні петлі і запихає кінчики кожної в дирочку, та й дерев’яними малими клиночками забиває. Насипле проса, або сім’я і поставить сіло на голлю. Пташки прнлітять, сідають на сіло, дзьобають та й котра наступить на петлю, поймається. Як це підглянуть хлопці виходять з укриття й забирають упійману пташку.

Або прогребе ямочку не глибоку, так аби та дошка (сіло) зрівнялося з землею, та й присипле її сміттям так, аби лиш дощечки не видно було, а петлів

не присипати. Як на синичку, то так, а на горобця, то треба присипати, бо він хитрий і зараз замітит, що це сіло”.

3. Ловушка. “Із старого жака одрізує частину, що зветься кульок, звичайно одрізує з двома обручами. В середині кулька прив’язує мотузкою каменя, а до путця (мотузка від кулька) прив’язують довгу мотузку, приблизно, сажнів з п’ять. В садку або так де в дворі вбиває в землю дві сохи, та на них ставить дрючка. Перевішує через дрючка кулька так, щоб він висів над землею, а другий кінець довгої мотузки протягає через дирку в стіні аж до сіней і там за що-небудь зав’яже. Лід кульком насипле харчів (пшона, сім’я, то-що). Прилітають пташки і починають дзьобати зерна. Хлопець злегенька одчеплює мотузочку і пускає, кульок падає (бо його стягає камінь) і накриває пташок”.

4. Пудхват. “Виріже лозинку, обчистить сучки, зв’яже обидва кінці мотузкою наче лук та обшеє неретком на середині зігнутої лозинки, прив’язує довгу нитку і вже пудхват готовий. Його поставлять на землю та підпирають до якого дерева (або що росте на тому місці), насиплять пшона або сім’я, на землю біля пудхвата, а довгу нитку протягує круз дирку в стіні біля дверей, що ведуть у сіні; кінець цієї нитки замотують на гвіздочок чи кілок у сінях. Прилітають пташки і збирають пшоно, тоді хлопчик розмотує обережно кінець нитки і потягне; пудхват падає та й накриває пташок”.

5. Клітка. “Роблять клітки з сухого сояшниння. В-осени наріже сояшниння, таких довгих шматків, яку велику хоче зробити клітку і то половину з них довших, а половину коротших, на повздовжні й поперечні стінки, за цим наріже вісім дубців у грубілому кінці з сучками таких довгих, яка має бути клітка. В сояшнинню на кожному кінці повирізує ножом дирки. Денце й накривало робить також з сояшниння, нанизуючи окремо шматки на лозові палочки. Щоб сояшниння не розсувалося, розколює верхні кінці палічок і в розколину (щілину) забиває клиночки. Стіни клітей робить так, що нанизує на дубці сояшниння парами: дві довших уподовж, а дві коротших упоперек і т. д. до бажаної висоти. Подовжні, саме верхні дві, одрізує довші, щоб завіси були. Так само у накривалі крайні дві палічки завговжки рівні верхнім поставленим на поперечних стінках. Поміж цих довших нанизує коротші і пристроює накривало до завісів. В середині, у дні клітки, задовбує стовпчика, вистругає з дощечки лопаточку і палічку; на неї підпирає накривало. Лопаточку кладе на стовпчика та опирає посередині її на палічку, а тоді спускає на цю палічку накривало. На лопаточку насипає сім’я, або проса і як пташка ворухне лопаточку, паличка падає й накривало звалюється.

2. ДИТЯЧА ЗБРОЯ

1. Зброя, щоб кидати і бити. Діти пастухи, коли пасуть худобу, то мало не кожен з них носить при собі булавку.

а) “Булавки бувають, або природні, або роблені. Природню булавку роблять так: шукають таку ломачку, що на одному кінці має наростень наче головка. Одрізають її, обчищують від сучків, а головку вигладжують ножом, щоб була кругленька без сучків. Тоді вистругують держака, теж, щоб не було

сучків та, щоб був гладенький. Готову булавку закопують у грязь (у болото): тут вона мокне скількись днів, щоб була важча й замашніша та, щоб гнулася в руках. Вимочена булавка робиться чорна й міцна”.

Є ще булавки роблені, а саме *булавка – навірченка*.

б) Навірченка робиться так: “Одрізують з березового дерева шматок завдовжки вісім сант., обстругують, провірчують дірку й застромлюють булавку на держака завдовжки тридцять шість сант. Держака роблять лозового, дубового або ошилягового: дубовий кріпший, але лозовий погинастий, не переломиться”.

в) Гончак – це палічка завдовжки шістьдесят вісім сант., на її грубішій кінець насаджують дві-три залізних гайки.

Котрий з хлопців не має булавки, то вирубує собі дубового кийка.

Описаним вище знаряддям забивають пташок, завертають худобу і кидають.

Булавками гуляють так: “Давай, каже, навикидки гулять, або давай викидається, хто вище (напр., дерева) кине, або хто дальше кине. Або давай, каже, цілять у той сучок, хто попаде. Або у шапку кидають; а ну, каже, чи ти у мого попадеш?”

2. Лук. “Лука роблять з ошиляги, чорнолозу, а найбільше з дубини. Вирізується дубину, щоб була без сучків, приблизно з аршин, товщини якої схоче. На обох кінцях цієї дубини зарізує косенько. Жакову мотузку удвоє ізсукує, прив’яже до одного кондя дубини і тоді її згинає скільки надо (як схоче – чи крутий, чи простий: як трохи зігне дубину, то простий, а як луче зігне, то крутіший) і стягає другий кінець мотузкою і зав’яже так, щоб мотузка пришлась на зарубинку, на кінці. Посередині дубини вирізує ровчачок, в який кладе стрілку, коли стріляє і лук готовий.

3. ДИТЯЧЕ РИБАЛЬСТВО

Як діти допомагають рибалкувати своїм батькам, буде мова далі, а тут ми хочемо звернути увагу на рибальство спеціальне дитяче.

Коли пасуть діти худобу, то як побачать де в рівчачку, або в болоті, рибу, то ловлять її.

Ішли ми бором і побачили гурток маленьких пастухів (чабанів), що були чимось дуже захоплені. Ми почали за ними стежити. Коли-ж вони помітили нас, то один із них щось заховав під кущ. Зацікавило нас, що воно таке, ми підійшли до дітей і розпитували, куди вони йдуть і що несли з собою. Діти спочатку мовчали, а потім, коли звикли до нас, почали з нами розмовляти й розповіли, що коли вчора пасли тут свині, то бачили в рівчачку маленьку щуку; отож, вони її й ладналися були ловити і для цього несли з собою корча; побачивши-ж нас, заховали корча під кущ. Ми пішли за ними й побачили, як вони ловлять рибу. Один становить корча, щоб загородити рівчачок, щоб риба не проскочила, а другий іде та палицею штовхає, гонить її. Як риба наблизиться до корча, тоді з другого кінця рівчачка загороджують так само, підходять і

ловлять її жменями, або однією рукою. Зловили рябу й кажуть, що покладуть її у канавку, або в колюжу, хай живе. Як гонять на обід, то заберуть її до дому (велику печуть, а маленьку дають котикові). Іноді маленьку рибу кидають у рівчачок або в малечьке болітце, щоб росла.

а) Як ловлять щупелят. Підчас водопілля на Дніпрі, вода поступінно ввіходить у його річище, лишається тільки в ямках і долинках і там живе багато риби. Тоді діти, де мілко, ловлять рибу руками. “Траву-зілля вичистять, а тоді бродять, та ногами каламутять воду; незабаром по цьому щучки випливають під верх, голови повистромлюють над поверхнею води, кожна розз’явить рота на вітерець і наче плямкає. Тоді діти бродять і ловлять рибу руками. Як каламуть сяде на дно, тоді й щупелята йдуть на спід та й оживають”.

б) Як ловлять в’юнів. “Як вода висохне у невеличких болотах, то в’юни зариваються у грязь і там живуть; хіба земля висохне, що аж потріскається, тоді вони пропадуть, а так живуть. Як іти, де грязь підсихає, то там, де в’юни зарились в землю, є густо нірки, там діти копають руками, або палічками і викопують їх з нірок”.

в) Нерест. “На-весні, як риба нереститься, тоді їдуть човном і ловлять нерест. Він у воді на куцах повитий такими стьонжками, на півтора до трьох аршин довгий, завширшки буде на вершків два. Вирізують ріжки і витягають нерест”.

“Закачує рукава по саме плече і посилає руки туди і бере нерест або вирубає кручечок і посилає у воду, зачепить за нерест, підтягає до верху, а тоді рукою бере”.

“Як вода скоро скотиться, то нерест остається по куцах і засихає, багато пропадає. Пастухи збирають, варять з молоком, з картошкою і сам варять. Зварить, воду одцідить, тоді молока наливає, далше з молоком разів два закипить, тоді у молоці загусає і стає дуже смашний. Окуньового та щучкиного нереста найбільше ловлять, бо він саме ближче берега, по лозі і саме більше його буває”.

г) Як глушать рибу. Коли почнеться зима, замерзнуть озера, рівчачки й болота, то лід на їх зразу тонкий і прозорий, “світлий і видний”, його звать “первольодком”. “Хлопці беруть довбешки й путь глушити рибу: іде уважно по льоду, бо він тонкий, що тільки держить хлопця; підчас цього, хлопець роздивляється, де риба заворушилась у зіллю або й так притаїлася, він ціляє довбешкою і вдаряє як-раз над головою. Риба від цього удару за-глушується, перевертається пузом угору”. Хлопець зрадив, пробиває лід “довбешкою”, або “сокирою процюкає” і забирає рибу.

Всі ці способи ловити рибу, що мають виразний характер примітивності й знаходять собі паралелі в побуті низькокультурних племен світу, заслуговують на увагу тих, хто досліджує примітивні шаблі культури наших предків.

4. ДИТЯЧЕ БДЖІЛЬНИЦТВО

Мед здобувають старосільські діти з квітів, від джмелів та від диких бджіл. Діти дуже люблять мед, його висмоктують з квіток і “деруть” від джмелів.

а) “Ч м е л і риють у землі нору, або в купинах, чи в траві, роблять кубло з моху та трави й наносять туди меду. Діти, як найдуть чмелів, то вкривають лице, щоби вони не кусали, й розгрібають кубло палічками, швидко забирають мед, одбігають як найдалі від цього місця, беруть чашечки вощини в рот і висмоктують мед. а віск викидають. Як підходять, то на голову кладуть листя або траву, а тоді розгрібає кубло й бере мед. Чмелі летять на лист, траву і не кусають”.

б) Дикі бджоли. “Як летить рій (бджіл), то діти кидають піском, присипають, дикий рій зіб’ють і він сідає на дерево. Колироя збили й він сів на вербу, у дупло, вирубують у дуплі дірку, поставлять над дуплом мірку, а тоді курять, бджоли тікають і лізуть у мірку. Тоді набирають у шапку або в бриля води, кроплять їх (мочать їм крила) і біжать у село та й кажуть батькові”.

“Як знайдуть оси, шершні, то насипають піску в дупло, затикають дупло сіном, або запалюють”.

Описані в нас факти свідчать про те, що ці примітивні методиздобувати мед дуже давнього походження і як пережитки примітивного господарства становлять цікавий причинок до історії нашого бджільництва.

V. ВИПАС ХУДОБИ

Одна з найважливіших робіт старосільських літей є пастушити. Така допомога дітей дуже цінується в господарстві: за це доводилося нам часто чути: “Йому важко, бо пастуха нема свого...”. “Коли-б мені вже діждатися свого пастуха; розжив-бн скотинку, та немає, кому насти... “Він у нас хороший пастух, надійний...”.

Іноді, правда – як є в сім’ї старий дід, то він пасе, але це не часто буває і коли є дитина, то для діда знаходиться інша робота.

Цікава теж ця ділянка дитячого побуту з боку наукового, бо зберегає багато культурних пережитків, що мають етнографічне значіння.

Діти починають пастушити з 7 років. Найменші діти пасуть свиней, старші пасуть овечок, а найстарші діти з 9 – 15 пасуть рогату худобу й коней. 8 – 9 років дитині, то ще “не надійний пастух”. “12 – 13 років це надійний пастух, у шкоду не пустить, не погубить і займе, і прижене худобу”.

“Як не надійний пастух, то батько припрошує до сусідського пастуха: “Будь ласка, гляди і мого пастуха, нехай він з тобою пасе, не жени його від себе, загадуй йому, де завернути і куди”.

“Коли дитина ледача (не слухає прошеного пастуха), то він каже: “Не хочеш слухати, то я тебе вилучу, ти чув, що батько казав”.

“Колись гуси ходили самопас, а тепер дитина 7 – 8 років пасе гусей”.

“Свиней пасуть коло села, на болотах, там де не пасуть худобу тому, що свині риють землю і від цього не буває паші для худоби. Цих пастухів діти дражнять свинопасами”.

“Овечок пасуть у бору, чередами: овечих пастухів дражнять чередниками”.

“Худобу й коней пасуть у бору чи на лузі, де краща паша. Котра дитина до чого призначена, то ціле літо пасе та доглядає, аж до пізньої осені”.

“Рано як пастухи вигонять худобу, то снідають удома, на пашу дають їм торбу, куди мати кладе хліба, шматок сала, а як нема сала, то дає я пляшку молока, чи овочів (яблука, груші, сливи то-що)”.

1. ПАСТУШІ ПРИЧАНДАЛИ

Мало не кожен пастух має спеціальну торбу на харчі, ніж, батіг чи куцку і булавку.

а) Пастуша торба перевішується через плече на так званій “поворозці”, пришитій до самої торби.

Пастухи завертають худобу к у ц ко ю, батогом, а овечок і свиней дубцем.

б) Куцка. “Робиться куцильно, обмотується ременем, а потім плететься куцка у восьмеро, у дванацятеро ременців. Починаю плести куцку, сплету четвертини три, потім перегиною її, зроблю петлю і плету колач (по купці) на вершків 2 – 3. На копець приставляється приконелничок-ремінець. Як сплів купку, то посмолю: укину у смолу, вона полежить із час, виймаю, вішаю на сонці; вона висить днів три, а тоді прибиваю її до куців’я. Тоді чи купую в лавці за 10 коп. приконечника, буває, що викрою, як є кожа. і прив’язую до куцки плоским узлом. Буває, що до приконечника (на кінці) прив’язують мотузку на четверть, можна і меншу, або пірину, на те, щоб ляскало, від цього здорово ляскає. Пірину маленьку, велику нельзя, не буде ляскать (з ворони, уже з гуски не прив’яжеш через те, що велика). Прив’язуєм дубця з ошиляги на четверть, так само на те, щоб ляскало. Ловко як ляскать. Як над ухом коли ляскнеш, то буває, що і заглушиш. Ляскає на те, щоб злякать птичку. Почти у кожного пастуха є куцка чи батіг, найбільш куцка, тільки у дівчат нема: дівчата носять дубці. Куцкою кидають стрілки, шишки; зав’язать і трьопнуть, вона і полетить: яблучка поганенькі (не годящі) так пускають, картоплю: як пасеш і де найдеш, то пустиш. Батогами так само, тільки куцкою можна луче пустить”.

в) “Батіг робиться так: зразу робиться батожильно чи батожів’є – довга палічка (приблизно на один метр). На, батожильні зарізується (на тоншім кінці), щоб можна батога начепить. Батіг роблять так: беруть два ремінці, один довгенький, а другий коротенький, скручують їх: коли вже скрутять, то від довшого ремінця залишається приконечничок (довший кінчик). Або буває, що скрутять два однакові ремінці, а тоді приставляють приконечничок. Роблять батіг теж з одного ремінця. “Батіг буває, ще з мотузок чи конопель: сучугь нитки, тоді скручують їх, прив’язують на кінці приконечничок. Батіг прив’язують шийкою (петелькою) до батожильна”.

г) Пастуший ніж; як його роблять як уживають. “Кожен пастух має ще ножика, т. зв. кіску. Купований зветься ніж, а той, що його вибивають із старої коси, зветься кіска. Як уже коса погана, що зріжеться, то з неї вибивають кіску: її вибирають молотком до бабки. Збивають пруга., що є на косі, одламують яку треба довжину, на бруску зчистять, толі роблять колодочку з чорнолозу. Є такі колодочки, що роблять з цілого шматка, тільки в тім місці видобують, де закладають кіску, а потім мотузочкою її туго обмотують, щоб кіска не виймалася, не вихляпувалася, щоб туго стояла. А в кого є дрiт, то обкручують колодку дротом замість мотузки. А потім роблять припон, це згинають дротика та забивають його у колодочку з противного боку колодочки (в кінці). До цього припону прив’язують мотузочку, ланцюжок або ремінець; його прив’язують до торби або до поворозки на торбі”.

Інші роблять колодочку так: “Одріжуть чорнолозу так, щоб було на руку, тільки щоб була ні довша ні коротша, щоб саме добре і вигідно у руці держати. Заріже ножем з одного кінця і поверне ножем, а вона сама розскочиться на дві половини; тоді бере кіску і закладає її в колодочку, що розскочилася, а потім як в дрiт, то дротом обкручує, а як нема, то мотузкою прив’язує колодочку до кіски.

Окремі частини ножа такі: а) носик, б) гострій, в) тупій, г) колодочка, г) припон.

“Пастухові докучить дивитися цілий день на худобу, він бере ножа й майструє, хотя він тоді наглядає і на скот, но вже у нього время проходить скоро, незамiтно коло цієї роботи. Зробив рало, пробує пахати собі кусок землі. Виорав, треба ще зробити борону, заволочить. Другий робить ярмо, воза, сани і так їм проходить час скоріше. Або вирізують кийки, оздоблюють їх мережкою, вирізають ножем, як которий додумає, щоб було краще. Приходить додому, хто що не зробив собі за день, передає меншим своїм братам. На завтра заботиться другою роботою і так у них проходить час охотніше і скоріше при пастві”.

Стругання. “Як струже що товсте, то ніж опирає до коліна, а кору, або що тягне до себе; так легше стругати. Як уже палічку, то струже на стегні, бо так легше стругати, так ліпше ніж іде. Як накопилить ножа, то він на палічці бере тоненьку стружечку”.

Вертіня. Вертять дірки носиком ножа.

Довбання. Човники, коритця, ковганочки, корячки, то-що видовбують носиком ножа.

2. ЯК ВИГОНЯЮТЬ ХУДОБУ НА ПАШУ. ЯК ХУДОБУ ДОГЛЯДАЮТЬ

Як скрізь на Україні, так і в Старосіллі з першим вигоном (на-весні) худоби на пашу в’язуться певні народні звичаї і вірування, що традиційно зберігаються з глибокої давнини. Тут ми зупиняємося тільки на таких, що в них беруть участь діти.

“Як перший раз на-весні вигонять скот, то беруть пояс червоний жіночий і кладуть його напорозі хвiртки; на нього кладуть сокиру й ключа. Тоді мати або

батько вигонить святою вербою скот з кошари, аж за двір і на вулиці оддають вербу хлопцеві та й кажуть: “Щоб ти її додому приніс”.

Кожного дня вранці мати будить дитину, дає снідати і дитина жене корови на пашу. “Беру у платок їсти: хліба, сала, до хліба. Як на цілий день йду, то у торбу беру, щоб більше узять і щоб легше нести: торбу через плечі повісиш, а платок в руках несеш. Вижену свої корови з двора на вулицю, а тоді йду займають чужі корови; одного чоловіка корови займу, кидаю їх на вулиці, та іду другого займають; всі позаймаю і тоді гоню (їх) на пашу. Коли я приходю займають корови, то хазяйка виносить мені “займанку” (хліб, сало, ягід), кладу у платок, або у торбу; так же і другі (це не кожен день, а рідкість, у год двічі, тричі, п’ять раз саме більше). Жену скот на пашу, прямо під гору і тоді чекаю своїх товаришок; як я саме раніше вижену, дак я чекаю їх. Як вони попригонять, то ми гонемо далі. Доженемо до того місця, де є паша: скот пасеться, а ми гуляємо; як коли берем шить, то шиємо, розказуємо одна одній, що будемо робить, як приженем скот на обід, чи співаємо. Ми (дівчата) скот зкот завертаємо дручком. Пасем до обід, а тоді, як пора на обід (по тіні узнаємо: з ранку тінь здорова, а тоді як на обід гнать, то мала – два ступані) гонимо на обід: кожному хазяїну у двір заганяємо корови. Прижену та іду на город картоплі пудгрібать. Як бачу, що пора з обід гонить (по тіні: тінь повертається на бік, тоже в два ступані гониш), прийду в (хату), попоїм і займаю свої корови і знов вигонюю на вулицю, а тоді люцькі. Як позганяю, тоді гоню у бир. Після обід, як тепло, то купаємось. Теперечки скот бігає, так і шить берем: мало розходу (місця для паши), дак паши нема. Скоту багато, то він бігає, щоб на лучу пашу напасти”.

Коли пасуть худобу, то звичайно гуляють, а як треба, завертати, то старші пастухи посилають для цього менших дітей.

Коли котрий з пастухів згубить худобу, то бігає по бору і гукає, наслідуючи, як корова мукає: “Мань, мань, мань! Му-у-у!”. Воно десь обізветься. Або біжить шукати її гукає: “Хлопці, го-о-ов”: а ті кідгукуються: “Чого-о!” А він каже: “Чи нема там мого скоту”. А вони кажуть, як єсть: “Осьо-сьо!”. Як пасуть худобу в густій ольшині, то віл або корова одстане від худоби, на це кажуть: “Він погубив скот”.

“Пастух вилізе на найвищу ольшину чи хвою і дивиться на галявинки, чи не видно згуби. В густій ольшині не видно, бігаєш на всі сторони та все одно не найдеш, а так з дерева видно. Щоб не зблудив у бору, то примічає: там сосна стоїть суха або крива, то куц чим замітний і т. д. А як вже вертає, то по цьому примічає дорогу”.

“Як загубить пастух скот, то ше так угадує, де він є: наплює в долоню, ударить двома пальцями по слині і куди слина полетить, там корови: біжить туди шукать. Або беруть кийка, кидають угору, куди дулом (товщим концем) упаде, тули біжать шукати”.

“Як треба йти додому з скотом на обід, тоді (хлопець) стає задом до сонця і дивиться на свою тінь, завважуючи доки вона сягає, потому стає і міряє, скільки ступанів від того місця, де стояв, до наміченого. Як два малих ступані, то вже треба гонити скот додому на обід. З обіду теж тоді жене, коли тінь теж у

два ступані. Тінь меншає до одного ступані, як сонце становиться вище, а потім більшає. Увечері ступанів не міряють: як сонце заходить, тоді женуть скот додому”.

“Не завсіди женуть скотину додому, а буває, що в південь зганяють худобу в одне місце, що зветься стигло (там каже: стуглюють пастухи). Таке місце вибирають звичайно або над річкою, або біля озера (аби коло води). Худоба нап’ється води й лягає, або як велика спека, то стоїть у воді, а хлопці – котрий побіжить додому полуднувати, а ті, що взяли харчі з собою, забавляються”.

“Малим дітям-пастухам докучає, що такий день довгий, хочеться малим, щоб швидче додому. Тоді старший з них каже: “Давай сонце запускать, щоб скорше зайшло”. Менші й хватяться за це, вони радіють, думають, що правда скоріш сонце зайде. Всі кричать: “Давай, давай!” Старші беруть хусточку, забивають чотири сішки в землю, на такому віддаленню одну від одної, який розмір має хусточка, прив’язують кожен кінець хусточки до сішки (сішки заввишки 4 вершки). Насипають на хусточку піску, на пісок кладуть кришенички хліба, із своїх же торбинок (це старший пастух з хитрістю робить). Старший підставляє руку зісподу під хусточку, нагинається і сам перший бере язиком кришеник хліба з хусточки. Так усі по черзі повинні брати хліб язиком. А як підійде менший і схиляється, розз’явивши рота, брати хліб язиком, то старший зісподу штовхане хусточку, що молодшому пісок попаде в рот, в очі: він очі заплющить і відходить; дальший підходить і бере хліб: як старший, то візьме хліб, а як молодший, то йому так дістається, як попередньому меншому. Менші не знають, у чому річ, і так усі підходять. Поки протруть очі, так сонце вже давно зайшло”.

Ще так угадують чи скоро до вечора: “Беруть кийка, у руки, покладуть на вказівного пальця правої руки і приказують: “Березина, осичина, скажи мені правду, скільки до вечора годин?” і считає поки упаде палка з пальця, стільки годин ще до вечора”).

В неділі і свята діти-пастухи чергуються, каже: “Ти мої (корови) попаси, а я твої на другу неділю”. Звичайно товариші один одного слухають. Коли в батька одна дитина, то батько пожене пасти, а воно (в неділю) гуляє. Де є старші діти, то пожене старший брат (парубок) або сестра. Буває і так, що в неділю пастух не жене скоту до обід, а пожене після обід”.

Пастухи инколи беруть на пашу дерев’яну миску та ложку. Ложка звичайно позначена спеціальними знаками, щоб помітно було чия вона. Як ложку загубить або забуде взяти з дому, то робить з кори...

VI. ЩО ЩЕ ДІТИ РОБЛЯТЬ

1. ДОПОМОГА ВДОМА

“Ранком повстають діти і вмиваються: набирають води в рота, а з рота на руки і так миють лице. Як мала дитина не хоче вмиватися, то мати вмиє з долоні: наливає води на долоню і так долонею вмиває дитині лице. Тоді діти стають навкоління і говорять молитви. Як батька немає вдома, то кажуть таку

молитву: “Отче наш, батько наш, кури крав, у міх клав, а кури сокочуть, у мішок нехочуть”. Чи так: “Во ім’я отця і сина, яке в батька, таке і в сина”.

Діти, як дівчата, так і хлопці, допомагають матері й батькові в хатньому господарстві. Є такі роботи, що виконують їх виключно дівчата, напр.: миють посуд (ложки, миски і чавуни), замітають у хаті; хлопці цієї праці ніколи не роблять: то не хлоп’яча робота, кажуть люди. Як дівчат нема, то мати це робить. Більших дівчат з років вісьми привчають коноплі м’яти, прясти, нитки мотати, полоти, вони колишуть і тішать немовлят.

Хлопці рубають дрова й лучину; взимку годують і напувають худобу; скидають кізяки; допомагають молотити. У дев’ять років допомагають в’язати сітки, жаки. Як їздять по дрова, то батько рубає дрова, а хлопець підносить”.

2. ДОПОМОГА В ХЛІБОРОБСТВІ

“Як орють, то діти водять воли. Як батько сіє, то хлопець отходить: намічає поки падає зерно. Він відходить на таке віддалення, куди сягає зерно, і намічає так: як м’яка ролля, то він чирить (чертить) ногою по роллі, а як тверда, то тягне войце за собою (куди тягне, то лишається слід на землі), а як ні, то хлопець наламає маленьких гілляк і втикає їх у землю. Як закінчать сіяти й волочать, то хлопчик чи воли водить, чи підкидає борону.

“У сінокіс, як хлопцеві дванацять років, то він допомагає сіно гребти, допомагає копиці тягати. Воли придержить, як батько копицю підкопичує мотузкою. Як вітер не дає копиці класти, то його посилають на верх, він придержує, притоптує”.

У жнива дівчата коло коліски, що висить на триногах, тішать немовлят. У вечорі снопи зносити до полукіпків”.

В-осени стережуть діти просо, щоб горобці не робили шкоди. Як поспіває просо, то вербеї здорово його нападають. Тоді поставляють по йому (в просі) опудала, ляскілок (дві дощечки) навішають на мотузочку, аби вітер гонив і вони ляскали: пир’я понав’язують на нитку, яку почіпляють на тичках кругом проса; або ворону убиту чи вербеченят повісять, або кобня розтопнрять так, наче летить і повісять, то вербеї того бояться. Але все де не вистарчає і треба стерегти проса дітям. Хлопчик, чи дівчинка ходять кругом проса та дзвонять, у старе відро, у підкову, у стару косу, у заступ старим (дирку проб’є, завісить на мотузці). Як просо високе, то батько робить серед проса мосток і воно там стоїть та нудиться: дзвонить, кричить: “А-вша-га!”. Грудками кидає, коли птиці наляжуть. Так неділь дві стережуть, аж просо доспіє, що можна жати.

Отак стережучи, діти кладуть вогонь і печуть картоплю та кіяхи (кукурудзу). Декотре вбиває в землю чотири сішки, на їх кладе перечки, вистелює травною і на цьому ослоні сідають, щоб ногам одпочити.

Ще стережуть коноплі, як тільки посіють, кажуть: “Біжи, дитино, до конопель, бо досі і роллю укрила проклята птиця”. Дитина бігає кругом по межі, або по розорі та кидає грудками. Так стережуть з тиждень, аж поки коноплі зійдуть”.

3. ДОПОМОГА В РИБАЛЬСТВІ

“Років у дев'ять дитину привчають в'язати жаків: дубців наріже на кіш; мотузки суче”.

“Коли тягнуть невода, то діти допомагають тягти, з ополонки підсаками лід викидають. Як іде батько із сіткою, то бере хлопця: він держить за попуст, а батько поїхав і сітку викидає, приїхав до берега, беруть за попуста і тягнуть удвох сітку”.

4. ДОПОМОГА В БДЖІЛЬНИЦТВІ

Хлопець допомагає батькові у пасічництві: під деревом розпалює огонь (коли батько лізе на хвою дерти мед), запалює зубеля і подає батькові, подасть, сокиру і все те, що його батько попросить”.

5. БАВЛЮТЬ НЕМОВЛЯТЬ

“Як є у кого малих дітей штук три, найменшому буде один рік, старілому буде чотири або шість, то воно тішить меншого, котрому один рік: колишить його, підносить йому цяцьки – ломачку, дощечки, овочі, щось блискуче (ложку), намисто, брязкілочки, котрі зроблені для них, свинячого пузира (торохтушка) і торохтять: беруть дручка чи жестину і стукають. Вішають над коліскою ложку, квітку, щоб воно само забавлялося. Старші співають дітям, учать ходити, цілують їх, умивають, носять гуляти на вулицю, кормять чим matka загадала (жує хліб і дає йому в рот). Сяде нянька коло дитини і починає співати: “що сорока та ворона”.

Забавляють дітей ложками (чайними), ляльками, що роблять старші діти. Із паши діти-пастухи приносять що-небудь: тиркалку, панянку, човника з кори, коника з паничем, тарадайку.

Менших дітей лякають циганами, розбійниками, бурлаками, старцями, попом, відьмами, домовиками, то-що. Каже: “Он, циган іде й забере тебе”, а діти бояться. Як плаче, то кажуть: “Ой ідуть цигане, заберуть у мішок”. Вовком лякають, кажуть: “Вовк прийде й тебе з'їсть”. Коли дитина хоче сама на вулицю пійти, то мати каже: “Не йди, а то там тебе коні уб'ють, на вулиці”.

Як діти ходять купатися, то мати боїться, щоб діти не потонули і (як малі), то каже: “Не йдіть, діти, туди, а то там гадюк багацько”. Діти кажуть: “Так що, мамо?”. Мати каже: “Гадюка як укусить, так зразу там і умреш”. Чи каже ще, що там багацько жаб: “А то жаба укусить вас” (не каже, що від жаб помруть).

Лякають дітей ще росалками. Як дитина хоче йти до води на Зелені свята, або до колодязя, то дитині кажуть: “Не йди, дитино, туди, а то там росалки”. “А які тиї росалки, мамо?” питає дитина. А мати каже: “Такі люди в білій одежі”. “А откудава таї люди?”. Мати каже: “А це тиї люди, що на Троєцьких святах померли і вони росалками стали”. “А що вони-ж мені зроблять?”. “Залоскочуть тебе, бач як ти лоскоту боїшся”. Дитина собі уявила такий страх і лишається

при матері, слухає її. Так само кажуть як плачуть діти: “Цить, дитино, а то росалки ідуть і в окно добиваються”, і навмисно мати стукає в що-небудь (у стінку, або в вікно шкрябає і тоді дитина замовкає).

Відьмою лякають дітей, кажуть: “Цить, а то он відьма йде і в дойницю забере (що чужі корови доїть). Дитина боїться і перестає плакати.

Лякають домовиком: “Он домовик”. Дитина питає: “Який той домовик?”. Відповідають дитині: “Такий дід страшний, такий бородатий да страшний”.

Богом лякають, кажуть: “Дивись – он бог свариться на тебе пучкою і каменюку держить: як кине на тебе і вб’є і ти не будеш у нас” (це на образі бог однією рукою благословить, а, в другій світ держить). Дитина в цей час перестає плакати.

Лякають кацапом: “Он кацап іде і в коробку забере”. Кажуть: “Он старець іде і в торбу забере; он повна торба у нього дітей, да плачуть; я бачила: він там іде на вулиці: а діти так кричать за матками. Он уже забрали і тітчину Оксану”. А дитина допитується і біжить до вікна і каже: “Де, де”... і так перестає плакати”.

Батюшкою лякають, кажуть: “Цить, а то вон батюшка йде, я порозказую батюшці, він тобі меду не дасть”.

Козою лякають, каже: “Цить, а то піду і козу пушу у хату, воно-но... вона під вікном стоїть; вона тебе заколе”.

Дяком лякають, кажуть: “Цить, а то вон дяк йде і вуха тобі повідрізує”.

Кажуть: “Собака зорве”.

Чого дитина найбільш боїться, тим його і лякають. Не всі діти усього бояться, а єсть такі, що всього бояться, хоч що скажуть”.

“Як діти бродять по бродку: або як мати пере сорочку, то бродять в озері коло кладки, а матері, не хочеться, щоб воно бродило (бо зальопається), тоді каже: “Не бродіть, діти, а то п’явка за ногу уп’ється” і указує: “Вон-вон, пливе до вас п’явка”. Діти вискакують на берег”.

“Як уночі дитина плаче, кажуть: “Цить, а то вон грім буде скоро гриміть і поубиває нас усіх, як ти будеш плакати”.

6. ДИТЯЧІ ЗАРОБІТКИ

“В-осени нема шкоди, скот де хоче там і ходить, то хлопці – сяде та й плете кошеля”.

“Діти заробляють так: плетуть кошелики на картоплю, за це дітям дають гроші по 5 – 6 коп. за один, чи 15 коп. пара. Дитина ці гроші віддає батькові або матці, щоб купила йому за ці гроші що-небудь (сорочку або штани). А як яка дитина, то на гостинці проїдає. Чи прохають батька купити складаного ножа”.

“Буває як який пастух заслаб, то просять яку-небудь дитину попасти скот днів троє, четверо і за це дають гроші коп. 15 – 20”.

“Дівчата, як скот пасуть, то збирають ягоди, гриби, рвуть щавель і як батько везе дрова до Києва, то бере це у кошик і продає у Києві. Дівчина каже батькові: “Глядіть, тату, не тратьте моїх грошей”.

“Стрільці наймають хлопців за гонців. Заводять у таке місце, де повинні

бути зайці і лисиці, та й розставляють їх, як треба і вони (діти) кричать: “А катя-катя-катя! Ня-ня! Кусі!”. Як хто уміє так і кричить і палками по кущах ширяють”.

“Гроші (зароблені) лежать у батька чи в матери; коли прийде крамар у село, то мати щось набере (чи хусточку, чи хвартуха, чи кофточку) і дівчина вже радіє, що сама заробила”.

“Буває так, що до заробітних грошей дочки, матки ще докладають, да щось краще набере (спідницю, корсетку)”.

Д і т и н а й м и т и. “Віддаються діти удов (сироти), чи діти бідного чоловіка у найми з девяти років – як воно уже поганенький пастушок”.

“Хлопців наймають тільки до пастви, а дівчаток наймають не тільки пасти, а й дітей глядіти”.

“Наймають дівчат за гроші на їхній одежі. Давали на рік два карбованці грошей, а як відходила, то хазяїн давав до двох карбованців надбавок: чоботи, сорочку, спідницю й хусточку”.

“Хлопцям давали на рік два – три карбованці (хлопця більше цінують) на їхній одежі і як відходив, то дають йому чоботи, пінджачок, штани, сорочку і шапочку”.

“Замість цього додатку давали хлопцеві десять карбованців, а дівчині вісім карбованців”.

“Бувають такі хазяїни, що наймита-дитину харчують окремо; сами обідають за столом, а дитину садовлять коло порога, у полицях. І одежі не справляють дитині і ходить у тряпках, аби тіла не видно. А є такі хазяїни, що однаково ставляться, як до своїх дітей, так і до наймитів. На паству дають у торбу хліба, соли, цибулі, а сала тільки в велике свято. Сплять наймити на припічку і на лавці – мішка постелять, лахманини під голову або повісмо конопель. А єсть такий хазяїн, що в його дитині добре, і вона не хоче одходити аж плаче”.

“Між дітьми у пастві відміни немає (між наймитами і дітьми батьків)”.

VII. ДИТЯЧІ ЗАБАВИ ТА ЗАБАВКИ. ДИТЯЧІ ГРИ. ІНШІ СПОСОБИ РОЗВАЖАТИСЯ. ДИТЯЧІ ЗАБАВИ ТА ЗАБАВКИ

Діти в своїх забавах наслідують різноманітні роботи дорослих і багато цих забав мають місце звичайно тоді, коли діти живуть під вражінням подій, що перед їхніми очима відбуваються.

Родини, хрестини, весілля, смерть і похорон, святкові обрядові звичаї, громадські зібрання, то-що, усе це знаходить відгомін у дитячих забавах. Безпосередньо за цими подіями, що трапляються в селянському житті, діти граються у весілля, похорон і т. и., причому намагаються докладно наслідувати дорослих. В усіх цих забавах дівчатка правлять звичайно за жінок, а хлопчики за чоловіків. Не менш важливу роль грають також ляльки та звірятка, як от, кіт, собака, пташки, ба навіть мертві речі, прим., черепки, палічки, камінці, то-що; з ними діти поводяться неначе з живими істотами.

Вироблювання різноманітного знаряддя, лови, рибальство, далі хліборобські роботи, як оранка й сівба, жнива та сінокоси, то-що, усе це діти наслідують у своїх забавах. Вони роблять собі для забави маленькі човники, коритця, то-що; рала, борони, та інші хліборобські знаряддя. Цим діти забавляються ніби-то вони пливуть по озері, рибалють, везуть дрова до Київа; то знов бавляться у хліборобів – навесні орють і сіють, а восени наслідують жнива й сінокіс, причому трава для них – і збіжжя і трава. Дівчатка, напр., зривають руками траву, наче жито жнуть, в'яжуть у снопи, кладуть копи, то-що. Ідеш тоді бором чи левадою, так і бачиш скрізь невеличкі та більші копички нарваної трави, шматки соснової кори, остружки та недотесані шматки дерева – сліди дитячих забав.

Найменші діти гуляють звичайно на вулицях, вони збираються із сусідніх хат в одне місце і там роблять “пічки”, “городять хатки з піску”, “ліплять з глини”, забавляються цяцьками, кидають пісок угору, то-що. Більші діти років 4 – 5 забавляються окрім цього ще “у кавуна”, “у коней”, бігають до мети й бавляться цяцьками та візочками, що роблять їм їхні старші брати або батьки.

Старші діти, котрі вже пастишать, забавляються звичайно там: де пасуть – у бору або на лузі.

1. ЗАБАВИ, ЩО ВІДБИВАЮТЬ ВАЖЛИВІ ПОДІЇ СЕЛЯНСЬКОГО РОДИННОГО ЖИТТЯ

а) Хрестини. “Зроблять маленьку ляльку, що має бути (правити) за дитину. З-поміж дітей призначають кумів. Куми беруть дитячко й ідуть до попа. Піп буде в іншому місці (теж хто-небудь із дітей). Прийдуть до попа, піп яку молитву прочитає “господи помилуй” і ім'я дасть дитині. А тоді куми вертаються до дому й хваляться, яке піп дав ім'я. Як хлопчик, то хлоп'яче, як дівчинки, то дівчаче. Тоді сідають обідати; кумів садовлять на покуті”.

б) Весілля. “Граються у весілля без кукол (ляльок) сами. Насамперед сватати ходять. Як прийде сват до хати то каже: “Сват, сват, отдай дочку”. Батько каже: “Ні, не отдам”, і так тричі, а після третього разу батько погоджується. Свати йдуть до молодого. Дівчата в'ють вільце (співають при цьому, як уміють). Беруть голлячку, прив'язують до неї квітки й співають: “Перша квітка Івана”. До вінця йдуть, піп обводить молодих круг якої-небудь колодки. А потім приходять додому обідати. Коровай ділять у молоді, а тоді йдуть до молодого, молода йде з своїм манаттям і у молодого поділюють коровай і там співають пісень дитячих:

Молодий молоду	Молодий молоду
Посадив на льоду,	Посадив на льоду.
А льодина провалилась,	Уставай молода,
І молода утопилась.	Бо холодна вода.

Чи проказують: “Молодий, молода подзьобана да руда”.

в) П о х о р о н. “Як помре (лялька), то як гарна (з ногами й руками)., обмотують ноги біленькими ганчірочками, кладуть її на яку-небудь корину або тріску, а другою зверху прикривають, тоді на коринці несуть до ями, кладуть

туди, закопують. Над головами встромляють невеличкою хрестика. А піп співає: “вічна пам’ять”. Тоді вертаються до дому і сідають обідати, поминати мертв’яка. Обід подають у черепках, у шклянках. Насипають туди пісок – це борщ, а це каша, їдять коливо, що стоїть на столі (пісок). Кожне візьме по три рази. Як їдять, то кажуть: “Царство небесне Ганні” (або там ім’я померлого). Під час обіду на столі свічка горить (палічка). Горілку п’ють (воду наливають з пляшки) перед обідом. А тоді гуляють і йдуть викопувати цю ляльку. Діти з живими у похорон не гуляють, а тільки з ляльками – куклами”.

2. ЗАБАВИ, ЩО НАСЛІДУЮТЬ ХЛІБОРОБСЬКУ ПРАЦЮ

Дівчата й хлопці наслідують хліборобську працю. Рвуть руками траву, зав’язують у сніпочки і кладуть у копи. Перевозять снопи на трісках (має бути віз). Везуть так: покладуть на тріску снопи, прив’яжуть до тріски мотузку й везуть у клуню (на тверде місце).

Хлопці молотять снопи. А потім з того місця, де молотять, беруть землю (вогку), насипають її в черепочки, стискають і викладають – це хліб. Чи беруть цю землю у хвартух, чи у латку, позліплюють і викладають з хвартуха чи з латки – хліб.

“У сінокіс гуляють тільки пастухи на паші. При долинках росте міх (мох). Хлопці пороблять кручки (гілляку виріже, де два – три сучечки, щоб один коло одного близько) і косять. А тоді дівчата граблями (цими кручечками) згрібають у купу цей міх. А хлопці тимчасом позастругують вилка маленькі і складають його в копиці. Копиць понакладають, а тоді у кого є довга пуга (батіг), то притягають пугою копиці до одного місця. Тоді кладуть стога. Скидають стога, подивляться, поцікавляться, а тоді потовчуться на ньому. Як добре нагуляються, то запалять. Міх (мох) цей зветься підпона; він росте між травою. Цей міх рвуть діти, коли ночують коло скоту, підкладають його під голову і бік, щоб м’якше було спати”.

Ще діти гуляють буцім картоплю садять. “Прогребуть руками площинку (сухий пісок вигребуть, аж до вогкої землі). Пороблять трісочки замість заступів і копають ряд (низку) ямочок і туди кидає які-небудь палічки коротенькі і знов копає другий ряд (другу низку) і цією землею закриває палічки, що в ямочках лежать, і так весь город посадять”.

“Хлопці на паші орють землю. Ножем зроблять плужка (одріжуть палічку косенько), а тоді цю палічку веде поперед себе по землі – наче оре і так кілька рядів, скільки йому захочеться. А потім бере сухий пісок (щоб розсипався) і сіє їм по цьому зораному полі. А потім боронить. Із голлячок зробить борону (візьме кілька палічок з двома сучками, і складає їх, і тоді цими палічками водить уперичка (впоперек) роллі.

3. ДІТИ БУДУЮТЬ ХАТИ

“Дівчата посідають на пісок і “городять хату”, тоб-то нагортають з піску наперед стіни, тоді одгороджують сінці й ганочок. Як хата готова, тоді

нагортають піску вдовж стіни – це лави; так само роблять стіл і піч. Як усе пороблено, “то вичищають в середині”, себ-то вигортають пісок так, що середина хати робиться глибша.

Діти пороблять великих і маленьких ляльок, посадовлять їх на лаву, на черепочки понасіпають піску (це ніби борщ і каша), коло цього положать палічки (це ніби ложки), виломлять гільце, зав’ють (квіток навішають), сплетуть вінка і гуляють у такій “хаті” у весілля.

Або в піску діти копають пічки. Двір огороджують піском, роблять у дворі хату з піску. Або з трісок складе пічку, а потім обкладає згори вогким піском, щоб держалося.

Із палічок діти роблять “колодезь”, загороджують хату. Котрі діти на паші, ті вміють робити вже прясло (пряслом город городять)”.

4. ДІТИ РОБЛЯТЬ СОБІ ЗАБАВКИ (ЦЯЦЬКИ)

Дорослі кажуть: “Якось від природи дитина що не візьме, то зробить, ловкості хватає. А друге і пугив’є не заструже. Одне виплете кошеля, то гарненький, а друге виплете, то як не кривобоке, то кривов’язе, то перечки криво поставляє”.

Діти поміж собою говорять: “Чого ти таке незугарне зробив?”. “А ти хочеш, щоб я з тобою рівнявся; твій батько майстер, то й ти добре знаєш, як його робите, а я ні, бо й мій батько не майстер”.

“Хлопець приглядається до того, що батько робить і собі приловчується. Буває, що ховається від батька і майструє, бо батько кричить, що ти дурницю робиш, руки поріжеш. Ховається і робить: чи воза, чи рало, ярмо, сани і так виловчується, що як виросте, то йому легко робити все, що треба”.

Навіть найменші хлопчики, що допіру починають лазити, мають велику втіху, коли їм пощастить узяти ножа й тріску в руку; старші кажуть: “От природа, яке мале, а бере і струже, дівчатко бере тріску і тряпку (ганчирку), а хлопець ножа”.

Найпоширеніші хлоп’ячі саморобні цяцьки – це цяцьки з соснової кори. Соснова кора доволі м’яка і з неї легко стругати коники, паничі, візочки, човники, коритечка та яєчка.

Треба завважити, що форми цих цяцьок, не змінюються, але передаються від старших до молодших; коники, приміром, мають завсіди дуже коротенькі ноги. Коли ми хтіли перевірити, чи діти відмінюють форму, ми запропонували зробити великого коника, сподіваючись, що хлопець зробить пропорційно до величини й ноги довгі та насправдги хлопець зробив великого коника, але формою він нічим не відрізнявся від маленьких (короткі ноги).

З товстої соснової кори та з дерева роблять: тарадайки, візочки, млинки, пильщиків, дзиги то-що.

1. Т а р а д а й к и . Тарадайка з одним колесом робиться так: “Наперве знайдеться корину (чи од хвої одломлюють) і тоді вже вистругують колесо: обрізують накругло, міряють, щоб воно однакове було, недовгасте; виробиться, вистругиться і тоді починають покраю зубці робити, щоб вони

чіпали за барабанчика і він крутився. Можна зубці робити різної форми – і широкі і дрібненькі. Тоді міряє палічкою, щоб як раз посередині продовбати дирку. Дирку продовбано і колесо готове. Пастух його ховає тому, що як біжить за коровами, щоб не загубив. І знов знаходить дві корини, вистругує два кружечки на барабанчика, і тоді посередині і по краях, продовбує дирки, носком ножа. Посередині по одній, а по краях приблизно до десяти; тоді шукає палічок: приходить, сідає й міряє, щоб усі однакові були, застругує їх і в один бік уперед надівав їх (кругом у кожну дірку). Всі позабиває, а тоді надіває на них і другий кружечок з другого боку (палічки звуться перечки); як надіває, то колодочкою (ножа) рівняє, направляє в кожну дирку. Тоді шукає дубця тоненького і робить клиночки і заплішує їх у кожну перечку, так з обох сторін, щоб не випадала, і каже: “Я кончив барабанчик”. Малий радіє, співає і другому хвалиться. Біжить у лозу або дубину і шукає рівну палічку або дубця. Як товста палка, не налазить барабанчик, тоді обводить ножем округ палічки рівно і зстругує поки барабанчик. Тоді іде і осю шукає (чи лозову, чи ошилягову, чи дубову). Вистругує осю: на одному кінці тоненько, щоб колесо налазило і продовбує дирочку для загвоздочки. Загвоздочку застромить у дирочку. Другий кінець осі приладжується, щоб рівно було і продовбується чотирикутна дирочка дая держака. Кінець держака, якого встромляють у барабанчик, зарізають чотирикутно і міряють, щоб в осі було тісно, щоб ося (вісь) не спадала і не хляпалась, тоді надівають барабанчика на держака знизу, надівається ося (вісь) на держака і на кінці заплішується, щоб ося не спала. Буває зробиш і не крутиться барабанчик, тоді на барабанчику, в долішньому крузі, вирізають зуб’я і тоді крутиться. Готову тарадайку бере за держака і попихає вперед себе по землі, колесо крутиться і обертає барабанчика”.

Тарадайки також роблять з двома колесами.

2. В і з о ч к и. Діти роблять візочки на двох і чотирьох коліщатках.

а) Візочок на двох коліщатках роблять так: “з дощечки вистругують вісь, з кори вистругують, або одрізають від круглої колодки, коліщатка, провірчують посередині, надівають ці колеса на вісь, у кінцях осі провірчують (або як дуже тоненькі, то пропалюють розпеченим дротом або цвяшком) дирочки і туди застромлюють тоненьку палічку “загвоздку”, щоб не спадало колесо. Середину осі розмірюють, щоб дві дирки були на рівному віддаленні від коліщат, продовбують вісь наскрізь та закладають туди війє”.

б) В о з и к н а ч о т и р ь о х к о л е с а х. “Одколуплюють ножем кору і вистругують коліщатка, осі, люшні і загвіздки, а потім підтоку, опленю, ручиці, полудрабки і війя. Потому починають складати возика: на осі кладеться підтока, а на верх підтоки кладуть оплені, а в оплені вдовбують ручиці; на передні осі надівають війя, а на оплені кладуться полудрабки; потім на осі надівають колесо, а вже потім люшні та загвоздки, щоб коліщатка не спадали”.

Візочки вживають діти до різноманітних забав: бавляться буцім возять сіно, дрова, колоди, то-що. Коли в забавах бере участь двоє дітей, то одно є кінь, а друге поганяє. І так бавлячись наслідують дорослих.

3. В о д я н и й м л и н о к. “Вистругують з білолозу, чорнолозу, чи ошиляги валок, на середині розколують навхрест та в ці розколини встромлюють лопати

(нахрест). На-весні як біжать рівчаки (струмки), то діти застромлюють у землю в рівчаку дві сохи, на сохи кладуть млинок, коли вода біжить, то обертає лопати і він меле”.

6. МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

1. Пискавка. “Ранньої весни, коли трава розвивається, зривають її діти, вкладають поміж двох великих пальців обидвох рук і дмуть, аж трава пищить”.

“Роблять ще пискавку так: знайде хорошу рівну лозину (чорнолоз або ошилягу) і стругає дві дощечки завдовжки два вершка. В одній (дощечці) зарублює середину і вирізає її, а в другій середину залишає, а краї вирізає. Ту, що середина не вирізана, закладає в ту, що у неї середина вирізана, а поміж ними закладає травичку і зчіплює разом; готову пискавку прикладає до губ та й дме”, а інструмент “пищить”.

2. Пискун з жита. “Коли жито почне колос викидять, тоді (хлопець) бере за верх колоса і тягне угору; воно витягається. Потім одріже ножем скільки йому треба (з кінця вгору), бере ножем (більше-менше на 1/2 верш.), розколе знизу вздовж, бере у рот (скільки розколоне), дме і воно нищить”.

3. Дудка. “Дудки роблять з ошиляги чи з білолозу. Вирізується дубець тонкий, котрий без суччя. З тоншого кінця береться і залуплюється на всі боки, тоді потрошку починають крутити й докрутити скільки йому треба; тоді обводить ножем округ товщого кінця дубця, так само обводить і знизу поки пообдирана шкура. На товщому кінці, вирізується косенька дирочка і тоді злегенька стягає шкуру. Товщій кінець (дубця), де намічена косенька дирка, одрізує на пижа-пробку (затичка), трошки її одскепить або зіструже удовж і тоді застромлює в шкуру, де дирка так, щоб як-раз та розколина, що на пробці (затичці), потрапляла навпроти дирки». Грають на дудці так, що кінець, де затичка, береться до уст, щоб дірочка була під сподом, а спідній кінець тримають у пальцях, граючи вказівним пальцем закривають дірку й odkривають.

4. Д у д к а з гарбузиння. “Одріже от батвиння дудку з листком; листок одріже при самій дудці так, щоб дирку не прорізати. Колючки обскребе ножем. Тоді уподовж, по рівчачку (від того місця, де листок був) проріже невелику дарочку і дудка готова. Бере в рот дудку так, щоб дирочка була до половини в роті і дме, і так грає (є свистить, є – громко грає). Бере ще да попрорізує дирки в дудці упоперек так, щоб як-раз на животки (пучки) пальців приходились, дме і пальцями перебирає”.

5. Д у д к а з г у с я ч о г о п е р а. “Коли гуси линяють на-весні, то гублять пір’я. Коли велику пірину найдеш, тоді колодочку з пір’ям одрізуєш, остається гола колодочка, котра була у тілі гуски, вона на кінці трошки захвошувата; тоді з хвощуватого кінця, ножем вдовж (з боку) прорізуєш (так як на дві пучки), тоді береш в рот і дмеш, а вона грає”.

6. С в и с т о к. “Свистки роблять лозові та з молоді ольшини. Вирізує лозину, щоб не дуже дебелу; з піваршина її одріже. Товщій кінець (лозини) косенько одрізує, з другого боку трохи дальше косо прорізує дирку (зразу

рівно, а тоді косенько до рівного; це не тільки шкіру захвачує, а й дерево), від цього, вершка на два вниз, рівненько обводить ножем шкірку, і тоді бере ножа і б'є колодочкою по шкірі: округ поб'є, щоб вона одставала і рукою злегенька скручує шкіру і скидає її. Скине, покладе її, і в руках лишається без шкірки палічка. От дирки, трошки не до кінця, ця палічка косенько зрізується (до кінця не можна, бо буде дух проходить). В тому місці, де дирочка на шкірці, палічку рівненько зрізується і надівається шкіра; вона як раз приходить до дирки і тоді готовий свисток. Бере в рот так, щоб дирочка внизу була. Свистить так, як дудка”.

7. Ц ю р о к . “Роблять на-весні з молоді хвййки. Вирізується колінце, що по-між голляками, рівненьке, не дуже товсте, завтовщ піввершка, завдовж з піваршина (скільки є по-між голляками). Від товщого кінця вершків на три, або посередині деревини, ножем рівно обводиться округ, зарізується зразу не так глибоко (так, аби ніж трохи залазив). До тоєї обводки косо обстругується округ деревина (давиться по слоях і обстругується округ). Тоді починають крутити: буває один крутить, а як не крутиться, то крутять удвох (один держить, а другий крутить). Покрутить, у середину сердечко увійшло (наче свердлик), а тоді знов зарізує і крутить, аж поки не викрутить оболу (як перекрутиться, тоді обрізує поки перекрутилося). Викрутить і починає робить цюрука. Товщий кінець оболи косенько, наче полукатом вирізує, з другого боку трохи нижче цього, рівно прорізує дирку манюньку, а тоді до цієї дирки трошки косо оболу зрізує. Робить пробку (затичку): бере лозину і вистругує пробку, так, щоб вона заходила в оболу. Застромить пробку в оболу по дирку і ровняє її з оболу і полукатом вирізує так, як оболу. Тоді вибиває пробку з оболи і зрізує той бік пробки, що навпроти дарки, і забиває її в оболу. Робить другу рівну, маленьку пробочку (аби дпрку забить); забиває в дирку і одрізує. Візьме дубчика, зробить кругленькі палічки, витягне пробку, повкидає в середину і заб'є пробку і цюрок готовий. Як кончить цюрка, то шкіру (верхню) зстругує, тільки остається обола (тому, що вона смердить і у рот нельзя брать). Бере цюрка в рот і цюрчить”.

8. Т р у б а . “Пастухи роблять з ольхової кори труби. На-весні, як кора лупиться на ольшині, хлопець каже: “Піду, викручу собі трубу”. Найде ольшину, бере ножа в руки і зверху ріже кругом скісно (спірально), що-раз нижче і нижче, скільки йому потрібно, тоді розрізує кору удовж і починає драти (від того, де почав ножем різати). Тоді ходить навкруги ольшини і підпихав пучки під кору, щоб облупити кору цілу, не по частинах (щоб не переломилась). Як облупить до низу, то скручує трубу: з кінця узько, щоб до рота узенька була, а що далі, то ширше. Вирізує суху лозину, на товщому кінці одрізує так, щоб ще сучечок був, щоб не скочила з кори (не злізло), а тонкий загострує і тоді проколює трубу на ширшому кінці (скріплює трубу). В тоншому кінці зрізує трубу навкосяк. тоді трубить”.

9. П е р д у н . “Стягне шкіру з дубця лозового, як на дудку, а тоді в одному кінці два рази чикає (зріже) ножем скісно. Зрізані кінці здавить пальцями, щоб вони приставали тісно один до одного і, вклавши в рота, дме”. Інструмент видає уриваний звук.

10. П і р и н а з о ч е р е т у . “Виріже очеретину, коло колінця є

пірина; вона приросла до колінця, покриває цілу очеретину, але не зрослася, лиш коло колінця краї заходять один за другий, а вгорі не сходяться. Як одрізати цю пірину коло колінця, зсунути з очеретини й узяти у рот (тим концем, що краї сходяться) та подути, то пірина дирчить”.

11. Г у р к а л к а . “Гуркалку роблять з жакової дощечки (що жаки в’яжуть), а хто виструже дощечку хоть смолову, вербову, дубову – завширш з піввершка, завдовж на четверть буде (приблизно). Виструже, вигладить ножем або склянкою. Хто робить уголасту: уголаста і тонша буде луче густо (тим, що тонка і угли, буде луче повітря гонить). Ще роблять так, що виструже і угли зрізує; такі рідко роблять: вона не буде добре густо.

Робить ще так дощечку, що один кінець ширший, а другий вузький. У ширшому кінці продовбує дирку чотириуголасту. Шукає жакових мотузок, аршина два, а то два з половиною, протягає у дирку і зав’язує узол на кінці мотузка і тоді вже готова гуркалка. Ще роблять гуркалки з держакком. Найде палку або дубця, на кінці заріже, щоб не спадав мотузок, а тоді бере мотузку від гуркалки і другий кінець прив’язує до палки. Коли гуркалка з держакком, то мотузка трохи менша.

Гуркають так: коли гуркалка без держака, то намотують мотузку на палець вказівний (правої руки), чи на долоню і руку вистигає від себе і тоді крутить, так, аби за себе не зачепив. Гуркаєш, а вона іде колесом, як зачепиш за ногу, то больно і гуркалку покинеш. Гуркалкою малих дітей лякають, діти по-між собою. Пробують, чия краще гуркотить: або свиней лякають”.

ДИТЯЧІ ГРИ

В Старосіллі відомі такі дитячі гри:

1. У ворони. “Поміж собою діти обирають матку і ворону. Ворона одходить на бік, а матка лишається з дітьми. Діти всі один за одним почіпляються за матку. Ворона летить до матки віднімати дітей. Ворона так біжить проти матки, щоб забігти назад й ухопити дитину. Матка розставляє руки, махає їми перед вороною та кричить: «ага-ага-ага». Діти теж повертають від ворони в протилежний бік, що з нього хоче ворона до їх добігти. Коли мати не встереже і ворона встигне добігти до задньої дитини, то вона її собі вкраде. Як украде, то забирає до своєї хати. Отак вона перекраде половину. Тоді шукають палицю: мати її ворона беруться за палицю руками, а діти (як матки, так і ворони) почіпляються ззаду за них (один за одним). Діти воронині тягнуть за ворону, а діти маткинї за матку тягнуть; і хто швидче пустить, той буде вороною. Так гуляють і далі”.

2. У вуха. “Грає двоє хлопців. Обчиряють на землі чотирикутне вікно і перечиряють його навхрест. Беруть по три палічки і кожен свої намічує. Перший з них поставить три свої палічки всі в ряд, а тоді другий ставить свої в ряд. Вони так займуть шість місць, залишається три місця вільних. Вони почнуть: переставляють палічки з місця

на місце, в вільні місця. Кожен із них силкується свої палічки поставити рядом, і один одному перешкоджають, щоб хто з них не поставив; першим палічок уряд. Котрому з них пощастить поставити палічки в ряд, то це її зветься, що цей зробив іншому вухо, і тоді бере його за вухо. Після цього виймає свою палічку з ряду, переставляє в вільне місце, а той заставляє йому дорогу, щоб удруге не потрапили палічки в ряд, бо буде йому ухо; і так грають далі”.

“У вуха грає двоє хлопців. Роблять ухо, (тоб-то роблять на землі квадрат, що посередині перегороджений навхрест двома лініями). Один робить ухо, а на іншого каже: “А ти робтг палічки”.

Роблять ухо так: як на твердому, то роблять палічкою, а як на м’якому, то пучкою (такі ривчачки). Тепер починають грати у вуха. Обидва беруть три палічки. Перший стромляє свої палічки в землю (в квадрат), а за ним другий. Виймають і стромляють палічки весь час і один за одним стежуть, щоб котрий з них не поставив своїх трьох палічок уряд. Як хто з них поставити палічки в ряд, тоді він іншого б’є по руці своєю рукою. Так грають далі”.

3. У гусей. “Грає скільки є дітей. Зпоміж себе обирають матку й вовка. Починають грати. Матка жене своїх дітей-гусей на пашу, а сама лишається вдома. Потім матка кличе своїх дітей додому:

“Гулю, гулю, до дому!”.

– “Що там таке?”.

– “Вовк за горою”.

– “Що він робить?”.

– “Гуску скубе”.

– “Яку?”.

– “Сіру пелехату, утікайте в мою нову хату”. Гуси біжать додому, а вовк перестриває і ловить їх; яких він піймав, то бере до себе в хату. І так мати скількись разів жене своїх дітей на пашу, аж поки вовк усі гуси переловить. А тоді становить гусей уряд, а сам становиться поперед їх і закриває гусей собою. Матка ходить і шукає гусей та питає у вовка:

– “Вовче, вовче, чи не бачив моїх гусей?”.

– “Які твої гуси?”.

– “Сірі”.

– “Пішли сірою дорогою”.

Матка хоче йти, а тоді вовк зупиняє її: “Вернись, каже, Олено, в с...ці веретено”. Так тричі питає: а по третьому разі підходить до вовка, а гуси залящать. Тоді матка питає у вовка: “Що це у тебе ляскотить, гогоче?”.

– “Це молодички вареники ліпять”. А тоді знов гуси гупотять. Матка:

– “Що це у вас гупотить?”.

Вовк: “Це коні під мостом”.

А тоді гуси знов засичать. Матка приходить, подивиться, а коли гуси побачать її, втікають до неї. Потім ловлять вовка і щипають його. За цим кладуть одну палічку на землю, а друга в руках. Матка й вовк стають одне проти одного на палічці (що на землі), а гуси поділяються на дві половині; половина тримається за матір, а друга за вовка і тягнуть: хто кого перетягне за

палічку, то того сила”.

4. У гльога. “Грає скільки збереться хлопців. Вистругують палічку й забивають її в землю, а тоді на десять чи на шість ступанів одступають і роблять дучки (ямочки). Кожен з хлопців стає в свою дучку, а один з них стереже палічку; він стоїть на два, три ступані від палічки. Починають грати. Всі ті, що стоять у дучках, по черзі б’ють кийками у палічку: як перший не влучить, то другий кидає і так по черзі всі. Як котрий з них уллучив у палічку, то той, що стереже палічку, біжить і ставить її на місце, а ті, що кидали в палічку, біжать по свої кийки. Той, що стеріг, під цей час біжить до дучок і намагається стать в яку-небудь дучку. Хлопці візьмуть кийки й біжать до своїх дучок; той, хто прогавить свою дучку (в яку стане той хлопець, що стеріг палічку), то йде стерегти палічку. Так само грають далі”.

5. У дарунка. “Грають стільки хлопців, скільки збиреться. Сідають хлопці на землю, всі мають у руках палиці чи кийки, чи гайки і цими кийками б’ють по землі (наче молотять). Як котрого з них палиця цокне (стукне) об палицю іншого, то той (інший) мусить дарувати першому; він каже: “Дарую тобі цю хвою”. На це перший каже: “Добре”. І так гуляють далі”.

6. У довгої лози. “Скільки єсть хлопців постають гусаком у відступах двох, трох кроків, кожний пригинається, а той, що стоїть ззаду, через усіх перестрибує. Як перестрибне через усіх, тоді стане перед першим хлопцем. Потім знов задній перестрибує через усіх і знов так, як перший стає перед ним. Так усі хлопці стрибають і кінця й краю нема; скільки хочуть”.

7. У дула. “Грає скільки є хлопців. Кожен з них вирізує собі кийка. Всі вони стають уряд з кийками і викидають. Чий кийок ближче за всіх упаде, то той кидає поперед себе шапку і тоді всі ціляють кийками в його шапку. Як чий кийок попаде в шапку, то той, кого шапка, бере її й кидає знов далі: так може бути кілька разів. А як ніхто не попаде в шапку, то той, кого шапка, забирає її, надівав на голову, а інший по черзі кидає свою і знов приділюються. І так довго грають, аж поки надокучить грати.

8. У зайців. “Грає скільки є хлопців. Один хлопець робить палічки (з ольшини чи з чого трапиться) стільки, скільки хлопців, а одну палічку робить довшу (чи меншу); дає ці палічки витягати кожному хлопцеві, котрий з них витягне меншу (чи більшу) палічку, то тому жмуриться (він зветься охотником, а всі інші хлопці зайцями). Охотник жмуриться, лягає ниць, а тим часом зайці розбігаються й ховаються по кушах; коли всі поховаються, то кричать: “готово”. Охотник з палицею починає шукать зайців. Котрого штовхне руж’єм (палицею), то вже готово, то той бере руж’є і женеться за зайцями. І так далі грають”.

9. У ковінки. “Грає стільки хлопців, щоб було до пари. Кожен хлопець має в руці загнуту в грубілому кінці кривулю, палицю, що зветься ковінка. Одрізують ще невеличкий шматок дерева – це опука. Гуляти почпріають так: Обирають дві матки, решта хлопців одходять парами на бік і там “сказуються” – хто що є: приміром, один сосна, а другий ольшина і так всі “посказуються”; а потім усі парами підходять до маток і питають: “Хто сосну, а хто ольшину” (хоче). Перша матка каже: “сосну”. Тоді той хлопець, що на-

ззався сосною, одходить до цієї матки, а другий “ольшина” одходить до другої матки і так обирають усіх. Як наберуть уже всіх, тоді намічують два місця (приміром, дві сосни, або два кутки в дворі, або вбивають у землю дві палічки) і ці намічені предмети або місця, зветься цури. До цих цурів треба гонити онуку. Перша matka з своєю партією стає коло цуру, а друга з своєю партією стає на кілька кроків далі, в напрямку до другого цура (обидві партії обернені обличчям одна до одної). Перша matka завдає, себ-то б’є ковінькою опуку так, щоб вона покотилася в напрямку до другого цура. Зараз-же друга matka з своїми одбиває опуку, намагається повернути її до першого цуру (женуть на те саме місце). Перша партія намагається не допустити опуки до цуру. Як хто з першої партії влучить, завдає її знов в напрямку до другого цуру і так далі. Як опука стане на цур, то всі кричать “цур”. Тоді переменяються партії, та, що завдавала – жене, а та завдає”).

10. У кавуна. “Грає кілька дітей. Нагребуть купку піску, то зветься кавун. На кавуна кладуть яєчко з піску. Кругом його городять хатки (кожен нагортає піску). Один хлопець стереже кавуна (він – собака, приляже до землі, обіпреться на ліктях). А інші діти йдуть красти кавуна. Як підлізуть, то перший хапає яєчко, а інші крадуть кавуна (по жменці піску) і тікають, а собака гавкає та ловить їх. Кого піймає, то одбирає яєчко й кавуна. А потому розходяться”.

11. У козла. “До гри треба п’ятеро дівчат. Дві пари беруться за руки і стають одна проти одної, а одна дівчина лишається (це козел). Козел стає посередині, поміж обома парами і починають грати. Ті дівчата, що стоять у парах, пускають руки і біжать одна пара проти іншої, щоб переменить місце і там знов взятися за руки; козел біжить за ними, щоб зловити котру-небудь з них. Ту, котру піймає, то вона стає козлом, а та (козел) іде на її місце. А як вони встигнуть збігтися й узятися за руки, то козел залишається і знов ловить. І так далі”.

12. У перепілки. “Грають дівчата, а так само дівчата й хлопці разом. Грає дівчат скільки є. Всі постають у коло, візьмуться за руки, одна з дівчат стає в колі посередині, вона зветься перепілкою. Ті, що стоять навкруги, починають співати: “Що у перепілки ніжки болять”. Після кожного куплету співають: “Тут була, тут була перепілочка, тут була, тут була ясна гірочка”. Перепілка під цей час тупоче ногами (наче ноги болять). Далі співають: “Що в перепілки голівка болить”. Перепілка береться за голову руками і крутить нею, то на один, то на другий бік. Далі співають: “Що в перепілки коліна болять”. Перепілка береться за коліна і ходить навкруг: наче коліна болять. Далі співають: “Що в перепілки уші болять”. Вона береться руками за уші й головою крутить. Далі співають: “Що у нашої перепілки очі болять”. І так далі.

13. У піжмурки. “Збираються хлопці й дівчата, скільки набереться. Тоді призначають, кому жмуритися. Один показує пальцем на кожного з дітей, каже: “Котилася торба, з великого горба; а що в тій торбі? Хліб, паляниця, кому доведеться, той буде жмуриться”. Той, на кого випало слово “жмуриться”, закриває очі руками, а всі інші біжать і ховаються. Той, хто жмуриться, шукає. Кого першого знайде, то той жмуриться. І так далі гуляють”.

14. У сліпака. “Гуляє хлопців скільки є. Як видеруть яйця у гнізда, то

дивляться – як “насідки”, то гуляють у сліпака. Кладуть яйце долі (на землю). Один з хлопців бере ломаку в руку, заплющує очі, обкрутнеться і б’є палицею по яечку. Як не попаде, то другий б’є, так по черзі. Як поб’ють одне яйце, то беруть друге і так далі, аж поки надокучить”.

15. У сороки. “Сідають окружком і скручують з хустки жута. Починають грати. – Всі кладуть вказівні пальці на землю, а один, що сидить напроти всіх, загадує: як скаже ім’я того, що літає (прим. сорока), то всім треба підняти пальця від землі вгору, а як скаже таке, що не літає (прим. собака), то не треба піднімати. От він і каже: “Овечка літає” і підніме пальця, а хто з тих, що сидять округи, піднімуть пальця, то його тим жутом б’ють та приказують: “Що сорока, що ворона, по липонці поскакала, усе гілля полومала... полумала... полумала” (за кожним разом б’ють, а наприкінці здорово вдаряють). А потому так знов далі гуляють”.

ІНШІ СПОСОБИ ДИТЯЧОЇ РОЗВАГИ

1. Катання. На-весні, як вода прибутна, люди наловлять колодок, що вода, їх несе, тоді діти плавають на цих колодах: дві-три зведе докупи, стає й пливе (на одній не можна, бо крутиться).

“Як буває дуже велика вода, аж по-під хати, тоді діти плавають у коритах (є такі здорові корита)”.

Підчас водопілля діти найбільш цікавляться катанням на човнах.

“Як прибутна вода, то діти і доросла молодь збираються на човни і їздять (в човнах). Парубки і дівчата гуртуються разом, а діти поділяються – окремо хлопці і дівчата”.

Діти забавляються в човнах. В човнах вони “стрибають”; бігають з носа до корми, лякають, кажуть: “втоплю” і грають “на випередки”, тобто переганяють човнами один одного. Як один човен випередить другий, то тоді кажуть: “Наш човен справно йде”. Буває, що грають у човні та один одного турне з човна, а той через край човна та в воду.

2. Лазять по деревах. Діти дуже люблять лазити по деревах. Спускаються з одної вільшини на другу. Вилізуть на вільшину, тримаються вершка, пускають ноги і вільшина гнеться аж до другої, що росте на кілька кроків від неї; тоді діти охоплюють ногами другу й перелазять на ту другу та й знов спускаються до третьої і так до схочу.

Або хлопець вилізе на вільшину, вона нахилиться, а він стає тоді на неї ногами, руками держиться за гілки сусідніх лерев та й іде по вільшині так довго, поки вона його держить; як вона хилиться додолу, хлопець перелазить на другу, підлізе під вершок і спускається. Цю забаву діти дуже люблять, бо при цьому їм весело. Ще буває так: лізуть діти на тонку та високу вільшину та, як злізе на вершок, то руками держиться вершка (вільшини), а ногами пустить: вільшина гнеться аж до землі, по цьому, як ноги стануть на землю, діти пускають вершок і дерево випростується. Це дає дітям багато втіхи.

“Буває так: злізе на вершок та й вихається або спускається, а воно як трісне, то він з вершком бухне додолу”.

3. Кубло. “Кубла робим на ольшині. Лізем на ольшину, туди, де є голляк багато, і там мостим: ламнем з ольшини голлячки і кладем на розкорячки (ольшина вгорі розкоряка) і так знов ламнем і ламнем поки здорове кубло змостим (із голлячок з лист’ям). І коли вже змостив, то сідаєш і хліб їси; буває, що і стружеш і співаєш; сидиш і наче ворона кракаєш. Як два мостять, то два і сідає; найбільш удвох мостим; буває і у трох і по одному, всяк буває. Найбільш строять кубла на-весні і в-літку. Буває ще і так: змостиш кубло, сядеш туди і на дудочку граєш. Як колись, то високо мостили його. Коли скот пійде, то ми злазим з кубла і ідем завертатъ, щоб він не пішов у шкоду, а то чоловік займе або “духу дасть” (наб’є) такого, що рачки будеш додому лізти.

Завернеш, знов лізеш на кубло. Хлопці люблять сидіти на кублах аби тільки скот пасся, а дівчата не люблять; вони, як позлазять, то хлопці турляють з кубел. Як кубло не високе, то хлопці скакають по кублу поки поламлять”.

4. Диби – ходулі. “Вирубують з ольшини, обчистять сучки, по одному товстому сучку покинуть, щоб вони були однаково низько, щоб можна було на них стояти. Ті сучки проплітають чорнолозовими дубцями, щоб, як стояти на них та ходити, щоб вони не муляли ноги. На ходулях переходять через воду, як бристи не хоче. На дибах по грузькому не перейде, тільки по твердому броду. Більше ходять для забави”.

5. Боротьба або хто кого подужає. Хлопець каже: “А ну давай поборемось”. Другий каже: “Давай”. Тоді бере один одного або “на руки”, або “на вхрест”, або “на пояски”, чи “на уприжимки”, котрий котрого подужає і покладе на землю, то той дужчий.

6. Купання. Як починають вперше діти купатися, то роздягаються й біжать у воду кажучи: “Христос купавсь, води не боявсь і я буду купатися, води не бояться”.

“Поки зозуля не закує, соловей не защебече, купатися нельзя” – така дитяча приказка.

Коли діти купаються, то качаються в грязі, у піску, копають ямки, ловлять маленьку рибу і пускають її туди. Воду “бунтують” руками, а друге під ту воду пуринає; коли пурне, то вони згори ляскають долонями по воді; хлопець сидить під водою стільки, скільки зможе, а потім виринає і діти питають у нього, “як воно там показується”. Він каже: “Страшно шумить та ляскотить”. І так по черзі вони всі поспробують, як воно там. Ще пуринають одне через одне: одне стоїть у воді по пояс, а друге береться з-заду за плечі (руками) й перескакує через голову першого й пуринає головою в воду.

Коли пуринають з стрімкого берега або з верби або з човна, то тоді кажуть: “А ну давай пуринать, хто дістане морського рака”. Пуринають аж на дно і, щоб показати, що він був на дні, то бере на дні трохи землі в руки, випливає на верх і показує (цю землю), каже: “Вот я достав морського рака”.

“Розбігаються з берега та пуринають, хто дальше вирне”.

Ще ходять у печери. Хлопець бере велику й тверду глижу землі, так щоб вона потопила на дно, щоб він не спливав, і йде по дну озера, а поверх його вода; йде там поти, аж поки духу стане. Це зветься, що пішов у печери. Коли не стає духу, то землю покине та виринає на гору й пливе до берега та й

хвалиться хлопцям, що йшов по грудках і наскочив на корча, що вода там здорово холодна”.

Купаються на худобі: “Нагонять скот купатися, та хто візьметься за хвіст чи корови, чи бика й так пливе; як хто сміливий, то візьметься за ріг і так пливе; плавають навкруг скоту; завертають воли, а потім знов відвертають у воду, аж поки втомиться один, а тоді другого купають і так далі. Як хто погано плаває, то вчепиться за хвіст і воно його перетягне через озеро”.

“Як набереться у вуха води, то як вилізуть на берег, прикладуть долоні – чи до одного вуха, чи до обох і стрибають на одній нозі і кажуть усі разом: “Коде, коде, вилей воду на колоду (долоню), чи на дощ, чи на грім, чи на хмарку, чи на блискавку”.

Після цього стануть на обидві ноги, похитають головою й одривають від вух долоні (це роблять усі хлопці і дівчата разом) і всі дивляться, кожне на свої руки, вгадують, одне каже: “У мене на хмару (на долонях сині плями)”; друге каже: “А у мене на сонце (вся долоня буде біла)”; третій каже: “А у мене на блискавицю (вся долоня буде у плямах білих, синіх, червоних, блакитних)”; а четвертий каже: “А у мене на дощ (вся долоня синя)”.

Коли дитина не вміє ще плавати, то каже: “Треба їсти цвілий хліб, то не буду тонути, буду плавати”; кажуть: “Сухий цвілий хліб кинь на воду, то він плавав, не тоне, так і ти поїси, то будеш плавати”.

Плавання. Зберуться хлопці й кажуть: “Давай, попливем на косу”. І один питає іншого: “Як будем плисти”. А той каже: “Будем плисти на розмашки” (це закидає руками на верх і пливе на животі). А другий каже: “А я буду боком, плисти, тому, що я не вмю на розмашки”. А третій каже: “Давай будем плисти догори (лягає догори і разом руками вгору замахує, воду гонить, а ногами пхається у воду)”. Боком: “Лягає боком і одною рукою (в воді) гонить воду, а другою рукою так саме гонить підверхом, ногами відпихається”. Як допливуть до середини (озера або Дніпра), тоді кажуть: “давай пуринать на дно”, підпригне догори; замкнув рота, пурінає на дно, стає, перехиляється на дні, бере грудку землі в руки і виринає наверх і каже: “Я дна достав” і показує землю. Тоді другий “пурне”, так само і третій – усі. Потім плывуть до берега і кажуть: “Вот ми далеко плавали”.

Плавають по-дівчачому. “Лягає пузом і руками шарує по воді, а ногами батає (б’є) об воду і так пливе”.

Після Іллі, кажуть діти, не можна купатися. А чому? – другий питає: “Не можна, бо Ілля у воду насцяв”.

ІХ. ДІТИ Й НАДПРИРОДНІ ІСТОТИ

1. РУСАЛКИ

“Оружжя від росалок, діти носять з собою від росалок: хлопці на хрести вішають полинь, або набере в кешеню”; в картузі носить на голові (аби більше); накидає за пазуху.

Дівчата носять полинь на хресті, на намистах, щоб видно було, кажуть: “Росалки, як побачуть полинь, то утікають від полину”. Обов’язково беруть свіжого полиню; до обід гонить, то свіжого бере, а після обід теж свіжого бере”.

“Ще беруть пахущу лепеху. Хлопці беруть у кешені, дівчата беруть у пучечок: пахущу лепеху, шовкову траву, любисток, м’яту холодну; це носять з собою в руці. Уявляють собі, що росалки цього бояться.

Більше це носять на перший день Тройці і ще після цього два дні. Як Троєцькі святки минуть, то це лишають: “Пройшло”, кажуть, і вже не носять з собою.

Кажуть діти: “Як би цього не взяти, то росалки нападуть і залоскочуть”.

“Тепер у Троєцькі дні лякають діти дітей (пастухи). Наприклад, один заходить, де в жито, як на полі, а як на лузі, то у траву, або під куш; переодягнеться в білу одягу, залазить у траву, підходить ближче до дітей і кричить: “Ой-ой-ой, матюкно”. А інші кричать грубим голосом: “Ой-ой, боже”, наче стогне і діти лякаються, займають худобу й женуть на чисте місце. Або залізе під куш чи в траву і починає співати:

Коли-б мені не хрест,
Коли-б мені не полинь,
Я б тебе задавив.
Коли-б мені не трава,
Я тебе ха – ва – ва.
Коли-б мені не пісок,
Я б тебе на часок.

“Діти поміж себе розмовляють про росалок, кажуть: “Чого росалки хреста бояться?”. А друге каже: “Мій батько або мама казали, що вони з нехрещених дітей, які померли на Троїцьких святках, того росалки бояться хреста, що вони нехрещені”.

“Чому вони пахущої трави (любистку, полину, лепехи) бояться? Тому, що вона для хрещених людей дуже пахуча, а для нехрещених смердюча”.

Діти питають: “А де росалки живуть?”. “У житах, у травах, у воді”.

Кажуть: “На Тройцю у жито не можна ходити, бо там росалки. Не можна купатися, бо в воді росалки”.

Бувало питають діти: “Ну в житі і траві росалки, як люде...а в воді які вони?”. А друга дитина каже: “Мій батько казав, що бачив в воді такі здорові, як яблука качаються в воді; як підеш купатися, то тиї яблука під боки тебе штовхають і залоскочуть до смерті”.

“Діти уявляють собі їх так, що вони ходять, одягнуті в білу одягу, так як прибирають людину на смерть, накривають наміткою і так вони в білому ходять (від голови до ніг покриті наміткою). Лосарка така, як людина, лиш біла, розпатлана (людина заплетена, а то розплетена), бігає по житі, та й голосить, людей лякає...”.

“Як умре хто на Троєцьких святах, то баби журяться. Як умре маленьке, то мати плаче і каже: “Боже мій, росалочка будеш й не зійдеш за ними, за великими; тебе будуть там щипать, лоскотать”.

2. ЧОРТ

Діти уявляють собі чортів, що вони живуть в болотах найбільше і в густих лісах.

“Чорт голий, чорний, має ріжки маленькі; хвіст довгий, аж по землі тягнеться; задні ноги такі, як у коня, або в худобини; замість рук пальці довгі з нігтями здоровими.

В іншим вигляді уявляють їх такими, як паничів (добре одягненими). Каже: “Я бачив такого панича, дивлюсь (к пас скот) він йде, я його бачу, а він мене не баче; а тоді як побачить мене, да як підскочить, да в кущ або в воду, як близько). Коли в кущ, то кущ як затріщить, чуть з землі не вирве його, заревло та не видно, де він дівся. А як вскочить у озеро, то хвилю таку збунтує, що аж страшно, аж на берег вода летить”.

“Як голого (чорта) побачуть коло болота, то він як побачить чоловіка, то як вскочить у болото, то купини вгору летять”.

“Це як є в одному місці гарна паша і хлопець (розумний) хоче, щоб тільки самому там пасти, знать він меншим пастухам каже, що він там чорта бачив. Діти питають: “Як ти його бачив”. Вот він розкаже. То діти туди не женуть худобу, він сам там пасе на добрій паші”.

3. ВІШАЛЬНИК

“Вішальник такий, як чорт. Як чоловік повісивсь, то приєднавсь до чорта; кажуть, що його душу забрали чорти. Бояться того місця, де він повісився (дуба чи хвою люди рубають, щоб вона не стояла).

Більше бояться діти опівдень, в 12 год. дня і в 12 годин уночі”.

ДІТИ ТА ГРОМАДА. ДІТИ Й НАРОДНІ ОБРЯДОВІ ТА СВЯТКОВІ ЗВИЧАЇ.

1. ДІТИ В ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДОВИХ ЗВИЧАЯХ

Весілля в селі – це одна із важливіших подій селянського побуту. Кажуть, що колись в старовину усе село ішло на весілля; людей було мало, то як один справляє весілля, то всі ідуть. Тепер такого не буває, але все-ж таки, коли збиреться 3 – 4 весілля на один час, то усеньке село оживає, всі цікавляться, від дитини до старого, а особливо діти, бо там – “музики, шишки, танці і співи, усякого навігадують”.

“Маленькі діти, як почують за весілля, то наполягають, щоб мати повела; кажуть: “Мамо, поведіть на весілля”, їх ведуть у суботу з ранку, тоді як на весіллі печуть шишки. Діти стоять на лаві (маленькі), а старші на долівці й приглядаються уважно на все, що там робиться.

Як шишки поставлять у піч, то кажуть дітям: “Но, лізьте на піч та стрибайте з печі, щоб скорше шишки пеклися”. Котрі сміливіші діти,

поскидають чоботи, лізуть на піч та звідтіля стрибають на припічок. Раз стрибнуть і знов улазять на піч; так до трьох разів.

Жар загрибають. Як коровай та шишки треба садовити в піч, то сміливішому й кучерявому хлопчику загадують: “Іди, хлопче, жар загребеш”. І він тоді бере кочергу (коцюбу) та з печи гребне кілька разів жару.

Йому скажуть: “От гарний хлопець, хай ти великий ростеш”.

А коровайниці, що печуть, співають:

Кучерявий жар загребає,

Кучерява в піч заглядає.

Роздають шишки дітям, як у руки відчуває узять і більшим, год до дванадцяти.

Діти чекають, як спечуть шишки, тоді їх обдарують. Стара мати бере з решета по шишці і дає їм, каже: “Нате вам, дітки, по шишці та й ідіть додому, щоб нам не мішали тут”. Як буває весілля із п'ятеро – в одну неділю, тоді діти забігають у кожну хату по шишки.

Кожне, діставши, каже: “Спасибі”. Як навчать удома, то дитина, як здобуде шишку, скаже: “Спасибі, хай вашим молодим бог помагає”. То люди кажуть: “Вот гарний хлопець (чи дівчина), хай ти великий виростеш”. А тоді всі діти, вискочивши з хати, мотаються додому. Приходять додому і радіють: показують шишку матері й батькові. З шишкою погуляють і з'їдять.

У неділю малих дітей не беруть, тільки більші сами йдуть на весілля, щоб побачити молоду, як вона іде від вінця.

В понеділок, на весіллі, діти сходяться до молодого: там їх, після всього, як коровай поділять і, як єсть остача, то дружка нареже остачу маленькими шматочками й підносить дітям, каже: “Беріть, дітки, по кусочку і знайте, що це ви на весіллі”.

Діти гуляють, прислухаються й приглядаються всьому на весіллі. Дівчатка (рідні) бувають у світилках, а хлопчики в боярах, у косатирах”.

“Дівчаток беруть у світилки. Світилка (сестра молодого, а як нема, то небога) сидить завжди на покуті (а тоді молодий, а коло його молода) і держить світильника. Світильника роблять тільки у молодого. Беруть овса жменю і ниткою звяжуть, потом кругом васильками, тоді гвоздиками і калину туди. В середину вставляють маленького дерев'яного хрестика (молодий робить) і свічку воскову (молодого мати суче).

Перший раз світять (світить сваха або приданка, дівці не можна) у молодого в хаті, як заводять за стіл. Другий раз того самого вечора у молодої, як засідають (молодого рід, садовлять) за столом вечерять. Третій раз, як вінчаються у церкві. Тоді молодий та молода стоять у першій парі, за ними дружка і боярин, а за ними світилка. Четвертий раз світять, як од вінця прийдуть до молодої і їх садовлять на кожух (і гроші кидають на кожух), на посаді зветься. П'ятий раз, як приходять за молодою з перезвою (молодого рід).

Скриню продають. Як одвозять скриню, то молодий і молода сидять на переді, а брати сидять на скрині. Колі прийдуть до молодого, то молодий купує у братів скриню”.

2. ДІТИ В ПОХОРОННИХ ОБЯДОВИХ ЗВИЧАЯХ

“Коли в селі вмере хто, то діти йдуть дивитися на мертвяка і мати йде з ними. Діти кажуть: “Мамо, ходім, подивимось на мертвяка”.

Увійдуть у хату, христяться, стоять і дивляться, що на мертвяку лежить, як хто плаче.

Йдуть діти дивитися як домовину роблять.

Як прийде до дому, то каже, що мати дуже плакала.

Як мертвяк лежить, то до того, доки його кладуть у домовину, то роздають дітям те, що понаносили люди.

Як унесуть домовину в хату, як прийде батюшка, родичі всі прощаються, тоді й діти (родичі) теж прощаються: цілують мертвяка у ноги і у руки.

Дівчата, як батько або мати помре, то здорово убиваються, а хлопці, то не дуже.

Ще кожної неділі дарують дітей в церкві після причастя. Більше дарують ті жінки, що в них померло багато дітей; вони дають на те, щоб їх дітям на тім світі все те було, що вони дітям давали. Варенички бере жінка у тарілку, млинці у хусточку замотає, цукерки в кешеню і так іде у церкву.

Дарують дітей ще на храму, коло церкви, гостинцями, що купують біля церкви (цукерки, пряники).

Дарують дітей на перший день Великодня. Жінка, що в неї померла дитина, виносить у хустці паски, піріжечків, коржиків, крашанок, бубликів і цим дарує дітей.

Ще дарують дітей “на діди” (вони бувають за тиждень після Великодня, у понеділок). На цвинтарі дарують тоді дітей, найбільше крашанками, цукерками, бубликами (що мають з собою).

Так само в суботу перед Трійцею (зветься “у клечану суботу”) дарують дітей на могилках. У цю суботу поминають вішалників, тих, що втонули й пропали, нехрещених, що померли наглою смертю. Мати померлих нехрещених дітей дає дітям бублики, цукерки”.

3. ДІТИ ТА РІЗДВЯНІ ЗВИЧАЇ І ОБРЯДИ

Перша кутя. “Коли мати вийме кутю з печи, то наказує хлопцеві: “Піди візьми сінця під кутю”. Хлопчик уносить сіно, кладе на покуть; тоді мати загадує: “Надінь рукавиці і бери кутю та однесеш кутю на покуть”. Хлопець надягає рукавиці, бере горщик із кутею і несе на покуть, на сіно ставляє його. А тоді бере груші, вони стоять під полицею (як подужає), а як не подужає, то не бере сам, мати помагає”.

Колядки. “Колядувати збираються по кутках, звичайно однолітки. Буває, що в хаті три колядники, що їм доводиться на двоє чи на троє розходитися. Мати питає хлопця р. 12 – 13: “З ким ти підеш колядувати?”. Він каже: “Я піду з Борисом”. “То бери із собою Гаврила”. А старший каже: “Його малого не треба; він з нами не зійде; нехай іде до своїх ровесників”. Хлопці років 6 – 9 ходять по своєму кутку, хата від хати, а більші обходять ціле село.

Так само дівчатка гуртуються.

Сміливіший хлопець “пронозуватий” веде перед (не старший); він як хвіртка підперта, то перелізе і відчинить. Як хвіртка підперта, то діти стоять радяться: тут цілий день вона підперта, то тут дітей не було; я перелізу й відчиню, то нас одарують.

Сварки між дітей не буває, тільки питають, де краще бублики дають, коли зустрінуться (“стрікаються”) на дорозі. Питають один одного: “Де там дають бублики?”. “А там були, каже, то там нема нікого дома, а у того хвіртка підперта” – і т. й.

Діти йдуть колядувати першого дня Різдва, після обід. Перше заколядують у себе в сінцях: “А ну йдіть (каже батько) та заколядуйте, чи ви вмієте колядувати”. Дають їм по бублику, по цукеркові. Тоді йде до сусіди, заколядує сам під дверима “Білої телички”, його обдарять бубликами, як гарний, то і два дадуть, як не шкодливий хлопець, як у пліт не стукає.

Після цього з тої хати (сусідської) виходить сусідський хлопець (один чи два) і йдуть далі; так назбирається з них чоловік 5 і 6, краще менше, бо тітка краще обдарує (до бублика може де тітка дасть ще цукерки)“.

Колядують:	Та виведу на порі (г),
Біла теличка, та з березничка,	Та викручу правий рі (г).
Та у дядьків двір.	Буду рожком трусити,
Я тобі, дядьку, спію колядку,	А воликом робити.
А ти дай пирога.	Пужкою поганяти,
Як не даси пирога,	Хліб сіль заробляти.
Возьму вола за рога,	Будьте здорові з празничком.

“Господиня виносить вязку бубликів і дає кожному по одному (родичам дарували й по два бублики). В цьому діти найбільше зацікавлені і силкуються як-найбільше хат відвідати.

Як у якій хаті не дадуть бубликів, то діти на злість колядують тому дядькові так:

А, в дядька, в дядька	Дядина сказалась.
Під окном ямка.	В ямку вкотилась.
Варіант такий ще:	Ще так:
А у дядька (2),	А у дядька (2),
Дядина гладка.	Дядина гладка,
Дядина сказалась,	І діжу місить,
В ямку вкотилась.	І сопляк висить.

Проколядують хлопці та й швидше тікають і хвіртку не встигнуть зачинити”.

4. ЩЕДРА КУТЯ

“Цілий день, на “Щедру Кутю”, еднаються хлопці, кажуть: “Будем водить козу”.

Козу водили хлопці від 8 до 12 років (і старші). Збиралися звичайно гуртками – хлопців вісім – десять, призначали собі, у кого робитимуть козу.

Всіх цих хлопців звали козоводами; вони що дві – три хати мінялися: залазили під кожух, для кожного було цікаво бути козою.

Між ними був найстарший хлопець, що керував; всі менші йому допомагали – усе зносили, що потрібно, щоб зробити козу: той принесе лепеху, той кожуха, той ложки, той деревину на обруча, і так вони на вечір виготовляли козу.

Козу робили так: “Вистружать обруча з білолозу, на товщому кінці розколюють на роги, а тонший кінець застружать, вставляють по-між роги і звяжуть. Роги обматують лепехою, щоб більше схожі були на справжні роги. Біля рогів з обох боків прив’язували по одній ложці – це вуха. На протилежному кінці обруча прив’язували ломачку, а на кінці ломачки віхтик осоки – це хвіст”.

Хлопець одягав цього обруча так, що частина з рогами приходилась на його голову, спідня по-між ніг. На нього накидали кожуха, вивернутого до гори вовною. Зпереду запинали так, щоб видно було лише роги, вуха і мордочку. Рукави звисали униз, наслідували передні ноги кози. Одною рукою хлопчик держав ломачку-хвостик та й потрясав нею, наче справжня коза хвостом. До рогів привязували мотузочку, що нею волив один з них козу.

“Як смеркне гарно, починають “водити козу”. Кажуть: “Куди-ж підем”. А де-який з учасників каже: “Да ходім до мене”. А другий каже: “Ходім до мене”.

Ідуть “порядом”, не в кожну хату, а в ту, де цікавляться козою, де дітей більше, щоб побачили козу.

Віходять у двір, один іде під вікно, чи під двері (хто сміливіший), гукає: “Дядьку, пустіть козу в хату”. Дядько від цього відмовляється, а козоводи все-таки прохаються. Коли дядько вже і згоджується, то здається ще на дядину (дядну), що дядина скаже. Козоводи до дядини звертаються: “Будь ласка, пустіть, а то й козинята померзли”. Вона каже: “На що ви нам здались, уже пізно, діти сплять, налякаєте їх, грязі нам нанесете в хату, цілий день мазала, прибирала, а ви мені напустку зробіте”. Вони все-таки просяться, аж поки пустять. Заходять у хату: перший йде старший козовод, веде козу на мотузці в хату, за ним усі ввіходять, скидають шапки, де хто затопав (у сінцях, в хаті) і кажуть: “Добрий вечір. Добрий вечір”. Всі не зразу кажуть, хто, коли увійшов. Сідають на лавці, на ослонах. Між ними є найменший хлопець з торбою на сало, що зветься кіт; він м’явчить. Починають співати. (Коза весь час тупає ногами під такт пісні, танцює, козовод водить її кругом по хаті за мотузку).

Ну-те, панове.	З довгими косьми
Ну-те, мильове,	(або русими косьми).
Постаньте в ряду,	Ногами стопчу,
Я козу веду.	Рогами сколю.
Наша козиця,	Хвостом замету.
Старая птиця,	Що на горі вовк з вовченятами,
Недавно з Москви	В долині коза з козенятами...

(Кіт кричить мяу, мяу, щоб йому дали сала).

Пісня закінчилася. Всі співаки кажуть: “Будьте здорові з праздником”. Козі кажуть: “Кланяйся хазяїну і хазяйці”. Козовод веде її до господаря й до господині, вона кланяється й діткам.

Дядько дарить їх: дає пирога, або копійок п'ять грошей.

Кіт м'явчить і від господині не відходить, щоб дала сала. Козоводи кажуть господині: “Дайте сала, а то кіт іздохне”. Дядина не дає, каже: “Сало високо висить, не звикайте до сала”.

А кіт усе нявкає, а козоводи прохають, аж поки дасть. Сало йде котові в торбу, пиріг в мішок козоводу, який носить мішечок для хліба, коли гроші дадуть, замість пирога, то забирає старший козовод, що водить козу. Дякують дядькові, кажуть усі: “Прощавайте, дай боже, щоб того году діждали”.

Ідуть з цієї хати і так до другої хати і так далі. Кажуть: “Ходім до дядька Оверка, там ще світиться, мо ще й діти не сплять, то діти побачуть нашу козу”. А всі кричать: “Ходім, ходім”.

Коли-ж це все походили, зібрали досить сала, паляниць, пирогів, грошей, тоді заходять в одну хату, найбільш заходять до тих людей, що цікавляться. Обміркувались, що з цим робити, вирішили продати частину сала, хліба, пирогів і за ті гроші купують горілки (в ту саму ніч); посмажать сало, що лишилося, тоді сідають, п'ють горілку, більші п'ють чарок дві – три, а меншим дають по чарці та ще й копійок три на сояшники; коли є грошей більше, то ділять між себе. І розходяться всі”.

5. НОВИЙ РІК

На Новий Рік, удосвіта (ще темно) ходять діти засівати. Беруть зерна і бігають хата від хати, поздоровляють з Новим Роком. В хаті сіють зерном і кажуть:

Зароди, боже, жито пшеницю, На щастя, на здоровля.

Всяку пашницю. Будьте здорові з Новим Роком.

Господар чекає, хто перший увійде посівати, – як перший хлопець, то у корови буде бичок, а як дівчина, то буде теличка. Як сонце зійде, то перестають засівати.

6. ГОЛОДНА КУТЯ

На голодну кутю, як принесуть діти воду святу, як нема вдома батька, то старший хлопець іде в кошару, несе з собою святу воду у мисці, сніпок васильків і крейду в руках і він кропить святою водою по кошарі, по всьому подвір'ю, по льохах, в хаті, в сінях і пише хрестики скрізь, де можна (кропило робить: бере пучечок васильків, як нема васильків, то з свіжого сіна (з покуті) зробить пучечок і цим кропить, при цьому каже: “Во ім'я отця, і сина і святого духа” і так весь час. (Жінкам цього не можна робити). “Проти хрещення, як старші (староста, понамар і другі) роблять ярдань, то і діти там, ковзаються, сніг одкидають, а лід замітають добре, де ярдань рубають.

Як випилоє хреста, то діти поприбігають і питають: “З ким це Ви дядьку пиляете”... То він скаже чи з Микитою чи з ким, то вони давляться і сміються. Коли випилять його, то мотузкою чепають хреста і витягають з води на лід, то і діти допомагають; старі кричать: “А ну допомагайте”. Діти снігом притрушують хреста. Квасом обливають”.

“На голодну кутю повечеряють, то батько каже: “А ну йдіть діти прогоньте святки”. Діти вдягаються, надягають свитку, чоботи, беруть шапку і ідуть на двір. Беруть дручки в дровітні і кидають, кожне тричі, в ворота. Після цього входять всі в хату і лягають спати”.

7. ХРЕЩЕННЯ

“На Хрещення діти воду свячену беруть і хвийку, і несуть додому. Як ще не снідав, то нап’ється, умиється свяченою водою, щоб здоровий був, хвийку покладе на покуті або за сволок. Як святої верби нема, то як скот перший день вигонити, дак бере хвийку ту і ходить так, як і з святою вербою, щоб не загубив”.

3. ХРЕСТЕ

“На хресте ворона хрест кладе, починає кубло мостить. Мати хрести пече, а діти радіють, загадують: “Спечить мені”, а те каже: “Мені”. Мати усім пече по два, по хресту, їдять хрести і споминають, що сьогодні хресте і радіють, що весна, що ворона хреста кладе, скоро нестися буде, що можно буде драти”.

9. ПОХВАЛИ

“На-весні ворона з усіх птахів несеться перша (а з малих пташок – берестянка). Як тепло на похвали, то хлопці ідуть у бір, слухають – де ворона каркає (заглядають на соснах). Як є кубло, а не каркає (ворона), то берем дручка і стукаємо об сосну і гукаєм: “Ага (2)”, щоб злітала. Де каркає і сидить, то там є яйце, а як полетить, то яйця немає. Як є, то хлопець роздягається (скидає піджака, чоботи), як котрий у картузі, то каже: “Дай мені шапку”, щоб у шапку яйці брати і толі лізе. Злазить до кубла, то тії знизу кричать: “Є?”. А він уже відповідає. Як дістане яйце, скидає шапку, кладе яйде, голову наклонить униз і надіне злегка шапку, щоб не подавити яєчок і злазить. Як нема яєць, то кубло скине.

Тоді ідуть до другої хвої і, як надеруть багато, то ділять яєчка, а хто лазить, то тому більше дають. Яйця ховають до Великодня, у суботу варять і на Великдень їдять, або наубитки гуляють: чиє побється, то й дає своє (чи ціле, чи половину), як уже умовляються”.

10. ВЕЛИКОДНІ ЗВИЧАЇ

“Як дитині 7 років, то перед Великоднем вона повинна сповідатися. Старші її лякають: “Вот будеш сей год попа возить у решеті кругом стольця (або, кажуть ще, “кругом церкви”). А дитина боїться і каже: “Хіба я його підвезу”.

Малі діти часто говіють через три чотири неділі, а великі двічі в рік.

Хлопці-пастухи, як в великий піст говіють та прийдуть з церкви, після причастя, то зараз лягають спати, це робиться на те, щоб “усяка птиця дралась” (щоб частенько знаходити яєчка).

Дитина просить їсти у неділю, мати каже: “Дитино, не можна сьогодні їсти, підем до церкви, до попа, я вас поведу меду їсти”. А як діти плачуть, то мати каже: “Цить, не плач, а то я скажу попу, щоб не повну ложку меду дав”. А те, що не плаче, каже: “А мені повну ложку меду дасть. Я їсти не прошу”.

“На страсті приготовляються діти із-за дня, бутилку готує або бумаги, свічку просить у матки або грошей. Настроїть, до вечора побігає, а у вечері іде на страсті.

Застромить свічку у бутилку, у шийку, і приліпить або так держить у шийці і несе додому. Діти позбираються і один у одного починають тушити. Принесе додому, матка бере свічку і закурює хрести”.

В п'ятницю ідуть у церкву, беруть свічки, що на страсті брали і знов палять. Як плащаницю обнесуть, поцілюють і ідуть додому, каже: “Я познаменовався”.

“У великодню суботу діти яйця красять, дрова рубають, лучину рубають, щоб паски пекти. У вечері убираються у нову одягу і ідуть до церкви”.

“Проти Великодня, як усю ніч у церкві вистоїть, то кажуть: “Будеш утви драть”. Є такі, що і позасипають у церкві”.

Діти, до дванадцяти років, носять пироги до батька хрещеного, до матері, до баби, на другий день Великодня. Хрещений батько дарує дітей, дає 3 к. або 5 к. грошей, батькова жінка насипле гостинців у хустку, дасть крашанок зо дві. Мати хрещена грошей не дає, а дає гостинці. Як приходить до батька з пирогами на Великдень, то каже: “Христос воскрес, будьте здорові з празником”. Хто є в хаті, каже: “Спасибо, также і вас поздоровляем, хай великий (чи велика) ростеш”, і погладить по головці.

Дитина сама розв'язує платок (з пирогами), або мати хрещена розв'яже, бере пироги і кладе на стіл. Тоді посадять дитину за стіл, почастують її, а коли насипле гостинця у хустку (насіння, цукерків, бубликів, крашанок), дасть дитині в руку й каже: “Йди, дитинко”. Як дитина виходить з хати, каже: “Прощайте”. Приносить гостинці до дому, дає матері, мати висипає у решето (так зсипає гостинці всіх дітей), а після обід мати поділить їх дітям”.

“На Благовіщення й на Великдень, як дні гарні, ясні, то дівки ходять кругом села і співають, а за ними ідуть маленькі діти. Вийдуть на просторніше місце, на сухеє, тоді беруть трьох малих хлопчиків (дівчаток ні), садовлять їх навкоси (трикутником), один проти одного і тоді беруться дівчата за руки, одна

заходить між дітей і виводить кривого танця; дійде до задньої, тоді беруться задня з передньою за руки та вже ходять кругом; співають пісню:

А у кривого танця, Буде його да виводити,
Да не виведу кінця. Йому кінець да находити.

Як переспівають пісню, то спиняються всі дівчата, обертаються до дітей, дівчата поділяються, на три частини (кожна частіша стоїть кругом одного хлопця) і плескають руками над їх головами та співають:

Ладки, ладки
Да вербчику...

Як закінчать пісню, то підіймають дітей на руки і підкидають угору (кожного хлопця), кілька разів і все на руки спускають та кричать: “гу-та-та”, і так вихають хлопців.

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ

До двох років життя діти зветься “двухлітки”, чи “друга каша”; вони завсіди біля матері, як кажуть люди: “Матері з рук не виходять”.

З 4 років починають діти гуртуватися з сусідськими дітьми по кутках (села). Вони влітку збираються з двох – трьох дворів у чий-небудь двір і там разом гуляють.

Від 10 років і вище діти гуртуються по роках, сходяться з усіх кутків разом і гуляють.

Є. ГРИЦАК

ДИТИНА В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПОВІР'ЯХ І НАРОДНОМУ ЛІЧНИЦТВІ

РОДИНИ

Дитина вродилася, це значить у звичайному вислові подільських селян “найшлася”. Зазначую це виразно, бо часто цей вислів беруть у значінні негативному, начеб, це мало відноситися тільки до неправедних дітей, як прим. слово “найдух” у Дрогобиччині.

Часами можна по думці наших селян угадати, чи вродиться хлопець чи дівчина, головно в жінки, що родить другий раз. Люде міркують собі так: “Як перша дитина вже говорить і найперше скаже “тато” (не “мама”), то це знак, що дальші діти в батьків будуть певно хлопцями”.

Часами теж можна сподіватися, що роди підуть недобре, що порід відбудеться з перешкодами, хоч звичайно заключають уже після факту. У селян велико-українського Поділля маємо на цю тему два повір'я:

1) “Молодиця не може пробувати хліба, чи спікся і назад у піч вкладати, т. зн. не може хліба “завертати”, бо як буде родити, то дитина буде “завертатись”.

2) “Як вагітна жінка посвариться з другою, то ця друга, яка має злість на неї, бере свічку, запалить її перед образами, покрутить її сильно й заклене, щоб так само покрутило цю дитину, що має народитися”.

На тему родів маємо багато повір'їв і в Галичині, як в Турчанщині серед Бойків: 1) “Як породільниця в ліжку, а прийде в хату інша вагітна жінка, то це може пошкодити поліжниці й тому такої жінки не пускають. А як вона dokonче мусить прийти, тоді каже до поліжниці й до budouчої дитини: “Чи я така сама, як твоя мама” і це вже нічого не пошкодить; 2) Коли хтось хоче на злість зробити вагітній жінці, то каже: “Кочергою потягнула” і потім має дитина губи, неначе розтяті по середині або з боку.

З інших народних звичаїв і забобонів згадаю ще це: 1) Пупець у хлопчика відрізують на сокирі, щоб з нього був добрий майстер, у дівчинки на гребені, щоб з неї вийшла добра пряжа. 2) В південній Київщині повитуха примовляла рівночасно: “Одрізую пуп на вік, на сто літ”. 3) Так зване “місце” породільниці посипають житом і закопують у хаті. 4) Коли родиться нежива дитина, то її ховають у хаті під столом, під порогом або на току, де ставлять стоги.

Часто сільська повитуха, якій тут дають назву “баба-бранка”, виконує ще інші функції, які просто противляться її обов'язкам акушерки й можуть наразити з гігієнічно-здорового боку і породілю і дитину на велику небезпеку. Вона доглядачка вмерців, а перш за все обмиває тіло вмерців і вдягає їх у нову одягу. Народ інстинктивно відчуває це і тому каже відбути їй бодай невеликий обряд очищення, а саме: “поки породіля не зілле бабі-бранці на руки води, то вона не може йти ні до другої породілі, ні до вмерця”. Цей акт очищення водою є дуже давній, і до нього можна найти багато паралель у всяких народів від найдавніших часів.

“Як увійде хто в хату перший після народження дитини, то треба здерти з нього кашкет, чобіт або що інше. Це зветься “на пелюшки”, цебто в користь дитини”.

В інших околицях, наприклад у Полтавщині, кажуть селяни “іти до кого на молозиво”, а це значить складати комусь побажання з приводу народження дитини, а в Чернігівщині вживають фрази “попорскати пелюшки” в значінні “випити за здоровля народженої дитини”.

“Коли хто приходять у хату, де знайшлася дитина, то хай мати дитини не сміється, а тільки закриє сильно голову, аби він не наврочив”.

“Щоби породілі хто не наврочив, взагалі не послав якої біди, треба переписати “Сон Пресвятої Богородиці”, вложити його в книжку й дати поліжниці за пазуху”.

Це останнє явище не є локальне, але загально виступає на великоукраїнському Поділлі: “поліжниці носять т.зв. “небесні листи”, писані галицьким діалектом”.

В південній Київщині народ наш вірить, що породілі самої не можна лишати в хаті, бо тоді мають до неї доступ злі духи. Тому забороняють їй заснути, бо як засне, то вже не прокинеться. Дитину часто кладуть під лавку, під стіл або на піч, дають їй теж такі предмети, які мають символічно

означувати її будуче заняття. Аби рятувати дитину перед впливом нечистої сили, її дуже часто хрестять і відмовляють над нею молитви.

Для доброго тону має породіля безпосередньо після родів так робить: “як її чоловік входить у хату, то хай вона стогне, не дивлячись це, чи болить що її, чи ні, бо тоді буде чоловік більше її жаліти”.

“На шестий день після народження треба дати дитині нову сорочку, винести її вдосвіта до відчинених воріт, бо тоді Бог щастя дасть”.

Таке саме повір'я існує і в Угринові на Волині (повіт Луцьк), де крім цього селяни міркують собі так: “Як у місяці маю народиться дитина, то буде слабовите й некрасиве, а навпаки здорова й сильна дитина, народжена в марті (назва її “марчук”). Взагалі народ вірить, що місяць май нещасливий: “Як у маю повинчаються молоді, то недобре будуть жити, бо будуть “маятись”... (волочитися, жити гулящо)”.

II. НАЗВИ ДІТЕЙ

Малих дітей називають усяко, залежно від цього, як вони й коли приходять на світ, від якого подружжя, чи хрещені, якого вигляду, якої вдачі, що роблять, скільки живуть і т.д. Ці всі назви взяті здебільш із багатой скарбниці народньої лексики, а крім цього для порівняння чисто народніх назв із літературними, з творів поодиноких наших визначних письменників.

- 1) *байстря, байстрюк* – *нешлюбна* дитина, *неправедний* хлопець;
- 2) *балакун* – *белькотун*;
- 3) *бахур* – дитина взагалі як слово *лайливе*;
- 4) *белькотун* – дитина, що вже починає говорити;
- 5) *бігунець* – дитина, що бігає багато;
- 6) *вирід* – дитина-страховище, *анормальна* з звірячими членами тіла (голова звіряча, *космате* тіло і т.ін.);
- 7) *відміна* – “дитина богині, підсунена поліжниці, котрої дитину забирає богиня собі”;
- 8) *воркота, воркотун* – дитина в першому році життя, як *учиться* говорити;
- 9) *годовичок* – дитина в першому році життя;
- 10) *головань* – дитина з великою головою; слово *лайливе*, яке говорять батьки, як розсердяться на дитину;
- 11) *гудун* – *воркотун*;
- 12) *гуляка* – *рухлива* дитина в першому році життя;
- 13) *гулячок, гулячка* – дитина (хлопець, дівчина) в третьому році життя;
- 14) *гульвес* – дитина в четвертому році життя;
- 15) *джигун*;
- 16) *джигунець* – дитина-хлопець, що бігає багато;
- 17) *дибака* – дитина в першому році життя, що стає *дибки*;
- 18) *дід, дідуган* – дитина в першому році життя, що не має ще *зубів*;
- 19) *друга паша, друге літо* – дитина в другому році життя;
- 20) *жевжик* – дитина, що *проворно, жваво* бігає; *хлопчик* у четвертому

році життя;

21) *жирун* – хлопець-збиточник, хлопець у четвертому році життя;

22) *заброда* – дитина, що заблудить від хати й зайде поміж чужих;

23) *замурза* – мазальниця;

24) *збігленята* – нечесні діти;

25) *зватина* – дитина прибрана, взята за рідну;

26) *зима* – дитина (хлопець), уроджена в зимі (уживається в численних галицьких прізвищах);

27) *зімака* – дитина в першому році життя, що багато й сильно кричить;
зімачка - те саме про дівчину;

28) *зубань* – дитина в першому році життя, що дістає зуби;

29) *каша* – багато дрібних дітей, сиріт;

30) *копил* – байстрюк;

31) *кострубка* – дитина-дівчина негарна, нерівна; як розсердяться, лають так батьки дитину;

32) *кришенятко* – переклад російського пестливого слова “крошечка”, маленятко, маленька люба дитинка;

33) *лазунець, лазуночка* – плазунець, плазуня;

34) *ляля, лялька* – так називають малу дитину діти або старші звать так перед дітьми;

35) *мазальниця* – дитина, що дуже маже своє вбрання, забруднюється;

36) *мазунець* - пестій, що ссе грудь довше, як рік;

37) *мальчик* - мала дитина, хлопчик у колисці;

38) *марчук* - дитина, вроджена в місяці березні (на Волині);

39) *мерчук* - мертворожденець, нежива дитина;

40) *метунець* - хлопчик у четвертому році життя;

41) *мізинок* - остання, наймолодша дитина;

42) *мовчун* - німе дитя;

43) *молодюк* - дитина, немовля;

44) *московщениця* - дитина солдата, московського зайти, прибудути;

45) *мулятко, муляточко* - пискля;

46) *муцик* - дитина опецькувата з повним, товстим обличчям;

47) *нажирована, нажитна дитина* - нешлюбна;

48) *найда* - дитина невідомих батьків, підкинена кому – байстрю;

49) *найдиш* - найдух;

50) *найдух*;

51) *народженець* - новонароджений син;

52) *народженик* - народженець;

53) *народження, народженняточко* - маленька дитина, тільки що народжена;

54) *недоносок* - дитина передчасна, поранена, викидиш, вибродок (Грінченко);

55) *недоносча* - недоносок;

56) *недородок* - недоносок (Куліш);

57) *немовля, немовляточко* - дитина, поки ще не говорить;

- 58) *немовляца дитина* - немовля (Шевченко);
- 59) *нечасна дитина* - недоносок;
- 60) *нишкля* - дитина дуже тиха й спокійна, потайна й хитра;
- 61) *німе, німиць* - дитина, що не говорить або мало говорить;
- 62) *новородок* - новонароджена дитина;
- 63) *новорождєнятко* - новородок;
- 64) *одміна* - дитина з великою головою, з довгими руками й ногами, хвора на розмякшення костей або аналійську недугу;
- 65) *опелінок* - дитина в пелюшках, у сповитку;
- 66) *осінчук* - дитина (хлопець), народжена в осені і слово це ви ступає в галицькім прізвищі і порівн. слово *зимак*;
- 67) *осьмак* - дитина (хлопець), народжена 8-місячна; слово вживане в галицькій назві прізвища;
- 68) *пелюшник* - опелінок (Словар Е.Тимченка);
- 69) *первак, первенець, первісток, перворідень* – первородний син;
- 70) *петрівчєня* - дитина, вроджена в Петрівку;
- 71) *пискля, пискляточко* - тільки що народжена дитина;
- 72) *пискун* - писклива дитина (Винниченко);
- 73) *підкидєнь, підкидьок* - найдух;
підметча - підкидєнь;
- 75) *підмінча* - відміна;
- 76) *підпасич, підпасочок* - дитина в п'ятому році життя, причому "підпасичок" уживають без огляду на пол, чи хлопець, чи дівчина: "хоч і не пасє буває ще, але вже кажуть: "та в підпасичі годилося б";
- 77) *пічкур* - дитина в третьому році життя від цього, що "пічки копає";
- 78) *плазун, плазунчик* - хлопець у першому році життя, що вже повзає, посувається по землі; *плазунча, плазуня* - те саме про дитину взагалі; *плазуля, плазуха*- те саме про дівчинку;
- 79) *плакса, плаксючка, плакуха* - дитина в першому році життя від цього, що плаче;
- 80) *покидька* - підкинєна дівчинка;
- 81) *потєрча* - дитина, що вмерла нехрєщена; *потєрчук* – те саме про хлопця;
- 82) *пукиша* - груба, товста дитина;
- 83) *п'ятак, п'ятиліток* - хлопчик у пятому році життя;
- 84) *русалка іменна* - дитина, що їй мати сама дасть імення чи за життя чи по смерти;
- 85) *русалка безіменна* - дитина, що від матери не одержала імення;
- 86) *самосійна дитина* - нешлюбна (вислів образований);
- 87) *семак* - дитина (хлопчик), народжена в 7 місяців (порівняй попереднє *осьмак*);
- 88) *сидун* - дитина-хлопчик у першому році життя, що вже сидить; *сидуха* - те саме про дівчинку;
- 89) *сміюн, сміюка* - дитина в першому році життя, що багато сміється;
- 90) *сокотун, сокотуха* - дитина, що вчиться говорити;

- 91) *старун* - дитина тиха й над вік свій розумна, а ще й така, що виховується серед старших людей без товариства дітей;
- 92) *страдча* - потерча;
- 93) *стратча* - дитина задушена, вбита матір'ю (Федькович);
- 94) *стратчук* - те саме, що під 93 про хлопця;
- 95) *стригунець, стрижак, стрижка* - дитина в другому році життя;
- 96) *сьомача* - дитина, що вродилася в 7 місяців;
- 97) *товкун* - дитина, що дуже товчеться, бігає;
- 98) *третяк* - дитина (хлопець) у третьому році життя;
- 99) *упиреня* - дитина опира;
- 100) *ходун* - дитина в першому році життя, що вже ходить;
- 101) *хрищення* - дитина, що й хрестять;
- 102) *цікорун, цікоруха* - дитина, що вмів вже говорити, щебетлива;
- 103) *чадо* - дитина в церк.-слов. мові;
- 104) *четвертак* - хлопчик у четвертому році життя;
- 105) *шавкотун* - дитина, що вчиться, починає говорити, говорить шипиляво;
- 106) *шибиник* - дитина, що дуже пустує;
- 107) *шміглик* - швендя, пустун, дитина в четвертому році життя;
- 108) *шморгун* - пуста дитина, що треться по запічку, лавкою, кутках;
- 109) *щебетун, щебетуха* - цікорун, цікоруха;
- 110) *щипочка* - кришенятко.

III. ХРЕСТИНИ

Селяни стараються хрестити дітей якнайшвидше, навіть цього самого дня, коли дитина прийшла на світ, а звичайно на другий день після народження і тільки виїмкове хрестять дитину пізніше. В півден. Київщині після молитвення дитини батько спрощує кумів і справляє т.зв. “родини”, т.зв. вгощення з приводу народження дитини. Після “родин” слідує навіть цього самого дня “хрестини”, на які запрошують уже більше людей. На другий день відбуваються “похрестини”, а перед ними обряд очищення поліжниці, званий “зливки”.

Як і на інших українських землях, так і на велико-українському Поділлі відбуваються хрестини по традиційному звичаю. Хрестини, це “оказія” – каже народ – це подія, що вимагає влаштування прийому гостей із їжею й питвом.

Народ наш вірить, що для дитини недобре, як вона нехрещена, бо може їй трапитися яка-небудь біда. Тому треба людям допильнувати деяких звичаїв і обрядів, аби охоронити дитину перед шкідливими впливами. Для прикладу подаю кілька зразків:

1) “Треба дитину молитвати цього самого або доконче другого дня після народження”.

2) “Коли мати в часі перед охрещенням дитини відвернеться на ліжку спиною до дитини, тоді можуть чорти підкинути іншу дитину, яка називається “одмінча”.

3) “Доки дитина неохрещена, не можна її виносити надвір. Виїмок становить шестий день”.

4) “Поки дитина неохрещена, не можна вночі в хаті, де спить дитина, гасити світло й не можна дитину саму в хаті лишати”.

Найдавший речинець хрещення дитини це два або три тижні після народження.

З хрещенням дитини зв’язані різні обряди, звичаї та повір’я.

В день “хресту”, це значить хрещення, бабка (повитуха) мусить викупати дитину, перехрестити її, а потім кладе дитину на кожух, аби в майбутньому була багата, бо в кожусі заводяться воші, що по народньому віруванні є символом приплоду. Після цього ця сама бабка бере дитину з кожуха, віншує її і віддає або старшій кумі або старшому кумові, котрий передає дитину кумі.

В селян буває дві пари кумів, старші й молодші, або головні й побічні, а в багачів навіть більше пар.

В Галичині в Бойків, як уродиться хлопець, то господар ставить по дві і три пари кумів, а до дівчини тільки одну пару. Бо Бойки дуже нераді, як уродиться дівчина. “За позволіньом хціне є у мени (маю дитину до схрещення) файби-му (пек йому), дівка вродиласти, вибачайте за слово, дівчатисько” – каже господар до священика. Як у Бойків самі дівчата родяться, то це не добрий знак, що матір дитини заворожила “баба” при вінчанні або при породі.

У Харківщині баба передає дитину кумові зі словами: “Нате вам новорожденне, а нам принесіть молитвенне й хрещене”. В Полтавщині вживають таких формулок: перед охрещенням кажуть: “Забираємо в вас нехрещене, принесемо хрещене”, або “беремо поганина, принесемо християнина”. Після хресту кажуть: “Ми в вас брали нарожденне, а вам даємо молитвенне й хрещене”.

Всі куми кидають бабці на кожух чи подушку гроші.

В південній Київщині зберігають той самий обряд: дають на кожух для бабки гроші, а крім цього куми й баба підносять дитину з кожухом вверх.

Це роблять тричі й тричі опускають, приговорюючи: “Намнога літ, намнога літ, намнога літ!”.

Як везуть дитину до хресту, то треба доконче взяти буханку (боханець) хліба і не дивитися на те, чи піп візьме чи ні, аби не їхати впорожні.

В південній Київщині батько дає кумові гроші, 20 копійок за хрестини священикові і курку й хліб для нього. А баба, як дає цілушку й вузлик, то потайки від усіх примовляє: “Вугілля та печіна, лихим очам сокира в спину, хто буде завидувать нашу дитину”.

Як дитину хрестять, а вона чихає на крижмі або як вробиться, то це добре, бо дитина буде жити. Взагалі чихання скрізь приймається за добрий знак.

Навпаки, гарна поведінка дитини під час хресту не подобається народові.

“Як дитина не плаче під час хресту, коли на неї ллють холодну воду, то вмре”.

Те саме в Галичині в Жовківщині й інших околицях, бо наприклад, плач дитини при хрещенні загально віщує здоровля.

В інших околицях звертають при хресті велику увагу також на гарне поведіння кумів, бо воно впливає на щастя будучої людини. В противенстві до подільських вірувань “мочення” вважається за недобрий знак. Смерть віщує, як дитина неспокійно рухається. На Гуцульщині ворожать, що дитина буде довго жити, як після хрещення не можна скоро згасити свічку, і навпаки, коротко, як свічка легко згасне.

“Свічки, що їх світять при хрещенні дитини, треба взяти зі собою й світити підряд три дні, приліплюючи їх до берегів корита чи балії або ночвів, де дитину купують. І такі свічки треба сховати і як дитина є дівчинкою, то як буде вінчатися, треба їх світити, бо це ворожить щастя”.

Взагалі свічка і то посвячена має в народа велику силу, бо вона відганяє від дитини злих духів. У гуцулів баба засвічує свічку зараз після вродження дитини й приспівує:

“Засвічу свічку,
Піду по запічку,
Ладану шукати,
Обкурити хату”.

В Жовківщині є таке повір'я: “Як при малій дитині по ночах не світиться, то прийде відміна і підкине свою дитину, а ту забере”.

Подібно роблять по інших околицях української землі, в сусідніх народів, як Білоруси й Москалі, і в дальших.

Словом “хрестини” називається вгощення кумів і гостей після хрещення. Тоді “баба-бранка” (повитуха) кладе на тарілку перед гостями “квітки-букетики”, а за це дають гості гроші, це зветься “за квітки”.

Не можна запрошувати на хрестини всяких людей, а найбільш треба обминати таких, що можуть вректи. В Галичині придумали люде навіть охорону проти таких шкідливих гостей: “аби лишень подивитися на повалу і на свої ніхті, то вже аби хтів уречи, то не врече”.

В інших околицях України гості приносять на хрестини різні подарунки, як полотно, хліби, муку, яйця. В Ніжинщині несуть жінки гречані вареники з сиром, капустою або сушеними грушками і при цьому кажуть: “Як вареник повний, щоб така була породіля: що вийшло з її, то щоб заповнилось”, або: “На тобі паляницю та затули бочки, де були сини й дочки”. Одною з дуже важних хрестинних страв є каша, на Поділлі молочна пшоняна каша, що належить до страв обрядових і вживається при всяких родинних святах. Одначе перш усього на хрестинах мусить бути горілка.

В Харківщині на хрестинному вгощенні сідає кум з кумою на покуті. Господар дому, себто батько дитини, вгощує кумів горілкою та бризкає нею під стелю. Це робить на те, аби дитина росла швидко й високо та підстрибувала.

Той самий звичай бачимо і в південній Київщині, де всі гостювальники бризкають у стелю з чарки, додаючи слова побажання для дитини: “От такий рости! От така будь! От таке щастя хай Бог дає!”, або “Хай же великий росте та щасливий буде і многа літ йому!”. В Могилівському повіті на Поділлі є ще такий обряд: “Зараз після хрестин мусить мати піти з дитиною до першого кума, хресного батька, злити йому води на руки, принести рушничок, аби

втерти руки, і цей рушничок хай покладе йому на плечі, а як маленький, то хай почіпить за пояс”.

У Харківщині на третій день після хрестин відбуваються т.зв. “зливки” або “рай”. Приходять самі баби. На стіл кладуть хліб і сіль. Повитуха обливає породілі обличчя й руки “непочатою водою” (це значить такою, що її набрано вранці до схід сонця), аби ніхто не врік її, а груди на те, аби був покорм для дитини. І цей звичай “зливок” і попередній мають значіння очищуюче.

В південній Київщині обходять “зливки” на другий день після хрестин. Тоді “баба” набирає води з керниці серед зашептів і народніх молитов, гріє її, зливає воду з сім’ям на руки породілі й обмиває їй лице й ноги, а породіля потім миє бабу. Після цього слідує вгощення: куми приносять усяку їжу, яку тут їдять. Отже, “зливки” це виразний обряд очищення після хрестин і могорич по них. Звичайно в той сам день, що “зливки”, роблять “похрестини”.

На Чернігівщині зберігають наші люде такий звичай: “В 40 днів після хресту несе мати з дитиною кумі й кумові печені пироги або булки й мед, а нараз і матерію, залежно від своєї заможности”.

У Бойків після хресту йдуть куми до дому батьків, бажають там їм потіхи з дитини, здоровля дитині й поліжниці і віддають крижмо та вважають, що це великий гріх, як не віддадуть крижма “бо на другім світі дитина стане гола й буде впоминатися за крижмо”. Також обдаровують поліжниць грішми і вгощуються горілкою. Після гостини розходяться, а багатші, як охрестили хлопця, заставляють “базар”, то значить наймають музиків до танців.

IV. ГОДУВАННЯ ДИТИНИ (покорм – груди)

Окремі вірування має народ про годування дитини, бо материне молоко це одинока їжа для малої дитини. Грудь материну називають дитячим словом “пипа”.

Найперше як поводитися з грудьми, чого обминати. А саме:

1) “Цицьку не треба брати двома сусідніми пальцями (в виді знака V), бо дитину будуть брати стиски (конвульсії)”.

2) “Як руки матері-годувальниці в тісті, то не можна брати дитину в руки ані давати ссати, бо сухота нападе дитину”.

3) “Не можна теж давати ссати дитині тільки з лівої груді, бо то ді буде вона ліваком”.

На Волині (Угринів, пов. Луцьк) є повір’я, що коли в перших днях після народження дитини треба зциркувати молоко матері, то таке молоко не можна вилити до помий, а треба давати поросяттам до їжі.

“Аби прибуло молоко в груді для малої дитини, треба як купаємо дитину, з трьох сторін спити з купелі воду, або ззісти цілушку хліба й яйце, при чому треба сісти на порозі й ззісти одну частину хліба й яйця з одної сторони порога, а другу половину з другої”.

В південній Київщині дають матері їсти сім’я й пити м’яту, аби прибуло в неї молоко.

На Полтавщині (повіт Лубни) збереглося інше народне повір'я на цю тему: “Коли господиня вийме горшки зі стравою з печі й наливає страву в миски, повинна сказати: “Господи, благослови!”, а потім покушати страви, аби добре було їй годувати груддю дитину”.

Про замик матиного молока має народ два повір'я:

1) “Як мати сидить з дитиною на ліжку й на це ліжко сяде інша жінка з дитиною, то в матері пропаде покорм”.

2) “Коли на хрестини дитини прийде яка жінка з грудною дитиною, сяде на ліжко породілі, возьме одну соломинку з її ліжка й сховає за пазуху, то відбере геть молоко матері”.

В Бойків (Турчанщина) є таке повір'я: “Коли йде куди жінка, що годує дитину, то мусить вертати додому тою самою дорогою, бо інакше втратить молоко”.

V. РОЗВИТОК ДИТИНИ

Народ слідкує пильно за фізичним та умовим розвитком дитини. Бачимо це навіть із надання вище народніх назв для малих дітей, при чому кожен найменший ступінь розвитку дитини зазначає народ іншою назвою.

В народних повір'ях і звичаях, що торкаються розвитку дитини, маємо більше порад чи правил заборонних, ніж позитивних. Це цікаве явище спостерігаємо й у інших ділянках народних звичаїв і вірувань.

“Як мала дитина вродиться, то голову їй стискають або зв'язують, аби голова не розійшлася”.

“Аби дитина мала шию, треба, як вона ще дуже маленька, відтягувати їй головку, наче відриваючи, але злегенька. Інакше не буде в неї шиї”.

В південній Київщині баба-повитуха приплескує голову й інші частини тіла новонародженої дитини.

“Аби гарно росли кости, треба дитині гладити злегенька рукою все тіло від шиї до ніг, примовляючи слова “костоньки ростоньки”, що виголошують по дитячому словами “котоньки льотоньки”.

В південній Київщині роблять так само й називають це “тутусі” і “тушки-потягушки”.

В Галичині загально вірить народ, що як переступити ногами дитину, то вона не буде рости.

“Поки дитині не вийшло 12 неділь, не можна її нести через границю села, а коли таки мусять нести чи везти дитину, то беруть або ножа або гвозді для охорони перед нечистою силою”.

“Доки мала дитина не шмаркає, то знає все, що на світі робиться”.

“Коли ростуть у дитини перші зуби, то не можна їх доторкати руками чи пальцями, бо зуби покривляться”.

Коли перший зуб у дитини росте внизу, то добрий знак, бо він показує в гору, на життя, а як росте зуб перший угорі, то зле, бо він показує в низ, на смерть”.

Народ вірить, що не можна сказати рішуче, чи дитина перше починає ходити, чи говорити. Бувають випадки, що одне й друге починається рівночасно, але дуже часто дитина вже ходить чи рачкує, а говорити не вміє. Як швидко почне дитина ходити й говорити, то згідно з народньою вірою їй “щастить”.

В південній Київщині вірять люде, що коли дитина відразу ходитиме, то буде здорова і дужа”.

“Кожної нової неділі треба дитину, котра ще не ходить, провести по підлозі чи взагалі долівці, а швидко почне ходити”.

В Київщині називають таке водіння дітей “ходушку робити”.

В Галичині приговорюють до дитини, що вчиться ходити:

“Тікай, тікай, бо я біжу,
Маю ножик та й заріжу”.

“Не можна дитину малу в підошви (в п’яту) цілувати, бо не буде ходити”.

“Поки дитина мала не перелізе через поріг, то все знає, що на світі робиться, навіть що цар їсть”.

Деінде вірять люде, що як дитина починає лазити по хаті, то треба замітати хату до сходу сонця й перед заходом, а по заході сонця вже не можна, подібно як не можна мити дитину після заходу сонця, бо буде негарна”.

До говорення дитини відносяться такі повір’я:

1) “Як дитині дати їсти рибу перед тим, як зачне говорити, то дитина буде немова, бо риба не видає жодного голосу”.

В цій забороні криється певно профілактичний засіб, бо люде на досвіді переконалися, що малій дитині шкодить їсти рибу.

2) “Як дитині давати щось солоне їсти, то не буде скоро говорити”.

Прискорює говорення дитини один засіб:

3) “Як прийти з причастя й нічого ще не їсти, поцілувати малу дитину, то вона скоро зачне говорити”.

На Полтавщині вірить народ, що коли два хліби злиплись в печі разом, то треба їх розломлювати над головою дитини, котра ще не говорить, бо це прискорить у неї процес говорення.

“Волосся й нігтів не можна до року обтинати. Як мине дитині рік, тоді кум і кума приходять з горілкою, перехрещують дитину, зістригають ножичками по одному пучкові волосся, а потім уже може мама зовсім стригти дитину”.

В Новоушицькому повіті й інших українських землях майже загально вірять люде, що нігті треба обгризати, бо інакше хлопець буде злодієм, або в рай його не приймуть. В Галичині вірить народ, що коли б волосся дитини викинути надвір, то пірве його сорока на гніздо, а дитина буде дуже нещасна.

В Харківщині відбувається т.зв. “постриг” дитини на кожусі, вовною наверх. Волосся ховають у плоті, аби хлопець був кучерявий, або в коров’ячих відходах, щоб хлопець був чорнявий. Це має на меті, аби яка нечиста сила не знайшла волосся й не зробила шкоди дитині. Звичай один і другий має значіння жертви богам, хочби порівняти подібні грецькі обряди при давніх жертвах.

Увесь час життя дитини, від перших її днів, мати заколисує її дитячими колисковими піснями або такими, що мають забавити дитину.

З колискових пісень найбільш поширені пісні дитячі про коточка (в Галичині кажуть котика) й кицю. Для зразку подаю дві пісні, записані недалеко від с.Могильної в селі Розсохватка на Уманщині.

Пісня про коточка:

А-а-а коточок,
Украв ниток клубочок,
Та поніс поза ліс,
І до Гальки приніс,
Стала Галя бити,
Розуму учити:
“Не вчись, коте, красти,
А вчися робити,
Черевички шити,
Та панчішки плести,
На базар їх нести,
Та не дорогії,
По три золотії”.

Подібні дві дитячі колискові пісні співають матері своїм дітям на Харківщині й у Київщині.

Серед народу кружать теж іронічно-насмішливі колискові пісні, як ось для приміру:

“Люляй, люляй попід сволок,
Мати єдна, татів сорок”.

Дуже улюбленою забавою малих дітей є плескання в долоні, зване “тосі-тосі”, до чого приспівують:

“Тосі-тосі
Свині в горосі.
Нема кому вигнати,
Тільки лялюні”.

В інших околицях В.України, наприклад, в південній Київщині називають цю забаву “ладки”, при чому приспівують:

“Ладки, Ладки!
Де були? – У бабки!
– Що пили?
– Що їли?
Тай, тай полизали
У Н. на головці сіли”.

З інших забав, майже загально поширених, це “сороки” й “коваля”. Цю останню забаву називають на В.Україні “кують чобіток”, а крім цього там ще люблять т.зв. “чучукання”, це значить підносять дитину вгору й приспівують “гоп, чук, чук!”.

Дуже важною подією в житті малої дитини є відлучення. З ним теж зв’язані деякі звичаї:

1) “Як мати відлучує дитину, то мусить дати їй кусочок цукру й хліба та сказати: “Маєш уже свій хліб, а від мого (себто від грудей) відчепись”.

2) “Або треба дитину вивести за поріг хати й кинути перед нею кілька черешень і кусник хліба. Як дитина вхопить за це, то знак, що треба її відлучати”.

3) “Доконче треба дитину відлучати в непарному місяці”.

4) “Якби яка мати дала відлученій дитині знов ссати, то це дуже небезпечно. Така дитина буде вріклива, її погляду треба боятись, вона кожного врече”.

Це загальне вірування. В південній Київщині кажуть люде, що як така дитина подивиться на замішене тісто, то воно перестане рости.

VI. ДИТЯЧІ НЕДУГИ Й ЇХ ЛІКУВАННЯ

Дуже часто слабують діти на висипку, мають усякі прищі, струпи чи ранки. На це має наш народ дуже багато всяких ліків і засобів.

1) “Як дитина має прищі й струпи на тілі, то треба її скупати в воді з пшоном свяченим”.

2) “Як дитині рани поробилися чи прищі, то треба стерти палену фасолю, змішати її зі сметанкою й помазувати нею рани”.

3) “Як дитина має “вавки” (ранки) на голові, то взяти чепця з цієї дитини й повісити його десь на дереві, плоті чи в лісі так, аби люде не знали, чий це чепець. І хто возьме цей чепець, то в його дитини будуть пархи, а в першої, котрої чепець возьме хтось, їх уже не буде”.

4) “Як у дитини висипка, то коли в мами перший раз “цвіт” (менструація), хай випере білизну свою і хай у цій воді скупає дитину, тоді минеться в дитини висипка”.

5) Окремим родом висипок на голові й устах дитини є т.зв. “кушуля”. Буває вона по народньому віруванні тоді, коли родиться дитина і прийде до породілі жінка, що в неї “цвіт” і яка до цього не признається. А як признається, то можна ще від “кушулі” охоронитися. “Треба взяти “навіглі” сорочку й обтерти дитину, то ще pomoже. Або взяти цю сорочку, випрати або намочити в теплій воді й у цьому скупати дитину, тоді “кушулі” теж не буде”.

Подібні вірування подибуємо і в інших частинах України, наприклад у південній Київщині, як прийде на хрестини “нечиста” жінка, то дитина дістане струпи. І в чужих народів є подібні вірування: на Угорщині вірять люде, що дитина, зачата в часі менструації, вродиться з ранами.

Близько до вище описаних скірних недуг підходять лишай, на котрі часто страждають діти. На Полтавщині вживають селяне таких ліків на лишай⁵

Сухі лишай змочують чужою слиною або парою, що осідає на вікнах. Як гірші лишай, треба їх лікувати березовим соком, тримаючи березову вітку над вогнем так, аби сік із неї падав на підставлену сокиру, і таким соком змочують лишай. Перепалюють теж синій папір, що служить до загортання цукру, й попелом його посипають мокрий лишай. Крім цього лікують ще лишай соком рослини “солодоні”.

Другою недугою, дуже поширеною серед малих дітей, є сухота, або сухітка, сухоти.

Причиною сухіт буває по народньому віруванні така обставина:

“Як пелюшки дитини порвуться, і як їх зачнуть уживати за ганчірку й витягати ними горшки з печі, то дитина буде слабувати сухотами”.

Іншу причину сухіт подає дослідник народнього побуту В.Милорадович: “Коли хто возьме вже виткане, готове полотно в ткача, хай несе його закритим, бо як ні, то в вагітної жінки, яка йому зустрінеться по дорозі, “зісохне дитина”.

Від дитячих сухіт є по думці народа 77 ліків.

Серед тих, які я записав, є дуже мало ліків внутрішніх, а найбільш усякого рода купелів.

1) “Як зарізати бика чи корову, то дитину, слабу на сухоти, треба подержати в середині кендюха (жолудка), кілька разів так зробити, в один кендюх один раз, а після кожного разу скупати дитину”.

2) “Зарізати курку, взяти пупець, викинути те, що в йому є, а жовту шкурку видерти з середини, висушити її, стовкти на порошок, змішати з водою й дати дитині випити”.

Це одинокий лік внутрішній на дитячу сухітку. Др. Ю.Талько-Гринцевич подає ще 2 такі ліки з Поділля: 1) давати дітям пити відвар з легенів дикої гуски і 2) їсти як найбільше конячого м'яса.

3) “Як замісити хліб, то треба загладити його й промити водою, потім зробити ліктем ямку в хлібі і налляти води. Як хліб зійде і як пора сажати в піч, то вибрати воду з ямки цієї, якщо вода держиться, і хліб всадити в піч, а водою з ямки цієї дитину обмити і решту води на вогонь вилляти; перед обмиванням треба дитину посадити на лопату. Як держиться вода в хлібі, то це pomoже і дитина вилічиться, а як увійде вода в хліб, то дитина вмере”.

4) “Вийняти з печі хліб, покласти дитину на лопату і 3 рази в піч всадити”.

В зв'язку з поданими під 3) і 4) народніми ліками можна порівняти схожі в дечому середники, що їх вичисляє серед великого числа інших згаданих вище дослідник Др. Ю.Талько-Гринцевич.

“Досвіта приносить баба з трьох криниць непочатої води, аби водою цею замісити тісто й всадити його до напаленої печі. Після цього, як спечуть тісто й виймуть його, всаджують на лопату хвору дитину. Це злучене з різними обрядами, залежно від поодиноких околиць, з котрих найцікавіший ось цей: хтось із домашніх стоїть під дверима й питає: “Чи можна дитину в піч саджати?, – а на це йому відповідають: “Чи можна сухотам дитину нападати?”. Після трикратних питань і відповідей дитину виймають з печі.

В Жовківщині вживають наші селяне подібного ліку на коросту: хворих на коросту масть дьогтем і саджають у гарячу піч, з котрої вийняли хліб, і не раз держать там хворого цілий день.

5) “Знайти конячу голову, зварити її, скупати в ній дитину, а голову назад віднести на це місце, де була”.

Подібний лік зустрічаємо в Галичині на Бойківщині: “Як когось болять ноги, треба виварити ноги здохлого коня і в тій воді сім разів ноги мочити”.

На В.Україні купають хорих дітей у відварі хляків звірячих.

6) “Піти на цілину (неоране ніколи ані некопане місце чи земля), викопати кусок дерну завбільшки дитини, принести додому, покласти в купіль готову, положити на цьому дерні дитину й купати. Як скупається дитина, дерен однести в це саме місце, де був, і то покласти до схід сонця. А дерен, щоб був цілий”. Подібний лік подає Др.Талько-Гринцевич: “Як селяни йдуть перший раз орати, набирають гарнець землі з поля і в відварі її купають дитину”.

7) “Як дознатися, чи дитина хвора на сухоти, буде жити, чи ні? Треба взяти кротовини (землі, виритої кротом), зварити її, купати дитину в ній три рази і кожен раз підогрівати кротовину. Купіль цей (воду з цієї купелі) треба вилити в одну з трьох ямок, задалегідь приготовлених кимось другим. Одна ямка на лік, друга на вік (що буде жити), а третя на смерть. На котру ямку попаде мати, то дитина або буде жити, або вмере, або ще можна лічити”.

Оригінальний лік на дитячу сухітку подає Сумцов із Харківщини: дитину обливають водою на молодик (повний місяць), протягають хвору в лісі через діру в дереві, для чого часом розщеплюють це дерево, або сажають дитину в ній до схід сонця, подібно як подав я вище під 4).

Іншого ліку вживають на Полтавщині (повіт Лубни): “Вінчальну обручку дають носити від ревматизму рук і кладуть у купіль дитини, що хвора на сухітку або жовтяниці”.

На інші недуги або недомагання дітей має народ такі ліки:

I. Пліскавка:

1) “Як у дитини пліскавка на язиці, то треба мазати медом”;

2) Як повстає вона? “Не можна дитині давати гратися гребнем, бо буде слинити й зробиться пліскавка”.

В південній Київщині подають такий лік: “У молоці треба 3 х 9 гвоздів зварити, знайдених денебудь коло млинів або коло кузень і вимазувати ними у роті”.

Подібно до цієї недуги є у Бойків т.зв. “під’язичниця”, коли в дітей повстають в устах прищі з нечистоти. Цю під’язичницю “здіймає” баба-повитуха так:

“Бере хору дитину на руки, саджає на коліна, засвічує святовечірню свічку і задмухує той вогонь 3 рази в уста дитини. Потім виносить дитину на двір і 3 рази обходить в городі дерево, обв’язане на вереслом зі снопа святовечірнього “дідуха”. Під язик кладуть дитині чісник і перець і говорять: “Сонійко за гору, а під’язичниця за кору”. Далі закликає баба під’язичницю святами, починаючи від Нового Року. Після цього треба “обчеркати”, т.зн. обвести довкола уст дитини “святотечірнов свічков і каменем, що є коса острит”, вкінці треба плюнути дитині три рази в рот і кінець”.

II. Жовтячка:

“Як до дитини обернутися спиною, коли мати спить на ліжку з нею, то в дитини буде жовтячка”.

Подекуди подають іншу причину жовтячки, а саме переляк.

Проти жовтячки купують дітей у воді, до якої вкидають коралі, або в відварі з червоної моркви. Містичний лік: дитина мусить побачити свій образ у блиску церковної чаші

III. Біль шлунка:

“Як дитину довгий час або дуже сильно болить живіт, то треба нашкратити порошок з червоної цегли, висипати на ложечку, долляти води і хай дитина вип’є, а певно pomoже це дитині”.

До недомагань шлунка в малої дитини зачисляють на Волині т.зв. “гризь”, коли в дитини зараз після народження буває чорний кал. Др.Талько-Гринцевич називає це прямо недугою шлунка й подає такі народні ліки: пити відвар братків, давати окляди з розшпарених лушпин маківок, з листя чебрецю і з червоного натертого буряка. Прикладають теж до живота звичайну яєшню, зроблену з двох яєць чорної курки.

Біль шлунка викликає дуже часто т.зв. бігунка. Проти неї дають відвар з кровавника або черничних ягід, купують теж у теплій чистій воді або в відварі рослини, що називається “калитник” або “вінички”. Як містичного середника вживають: свячену воду переливають з пляшки до посуду отвором, зробленим у лавці для втикання кужіля. Потім роблять шпарку в шибі вікна, вкладають косу й обережно переливають по ній свячену воду до іншої посуду, яку хто інший держить за вікном і аж тоді дають дитині пити.

IV. Зломання дитини:

“Як зломиться дитина, то спершу треба пробувати, чи вона справді зломлена. Роблять це так, аби ліве колінце дитини зійшло з правим ліктем. Як сходиться, то дитина незломлена, а як не сходиться, то зломана”.

Цей спосіб загально знаний і вживаний.

V. Слинявка:

“Як дитина дуже слинить, то в голові її є певно кузка (воші)”. В інших околицях при слинявці перетинають ножичками слину, що тече з уст і тягнеться.

VI. Гикавка:

“Як дитина гикає, взяти на палець трошки цукру й дати їй у рот”.

По інших околицях народ наш знає ще інші назви дитячих недуг. Так напр. на Харківщині, коли дитина корчиться, то це називають “сплітник”. Лікують його так, що труть по спині гарячою паляницею, вийнятою з печі, або купують у попелі”.

Народні ліки інших дитячих недуг подає в великій кількості цитований уже часто Др. Ю.Талько-Гринцевич:

1) На задержання сечі люде прикладають петрушку до животика дитини або дають пити порошок, зладжений із старого білого бурштину й очей рака з молоком. 2) Випрівання тіла посипують нашкратаною сухою глиною з припічка, гречаною або житньою мукою, порохом з дерева, головно груші,

прикладають оливу й купають у воді, в котрій зварено рис. 3) На кашель лікують дітей відваром липового квіту, слизового коріння. 4) Дифтерію (“обкладки”) лікують так, що кажуть розпустити в ложці чистої оливи 30 капель березового дьогтю, а як змішають з дрібно потовченим цукром, одержують густу кашку і цієї кашки дають дитині по 1 ложечці рано й увечері. Горло мастьють теплою медовою патокою. 5) Глисти, що дуже часто бувають у дітей, лікують усякими відварами, н.пр. папороти, глистника, “хробочника”, дегиля (“енгелик”) або бобові (“заяча капуста”). Дуже часто дають на глисти витовчені з цукром диньки по ложечці зранку й на ніч, дають їсти руту зелену, дрібно почікану, на хлібі з маслом або медом, кажуть випивати натще горілки, ззісти зубець чіснику, даючи пити молоко або пиво з нашкробаною крейдою або шклянку огіркового квасу. Намазують дитині дьогтем горло й під носом, купають у гороховій соломі і в відварі з козячих відходів.

По народному віруванні дуже часто страждають діти від переляку, який лікують селяне зашептами. Причину переляку вистежують, топлячи віск над вогнем і вливаючи його в миску з водою. Відповідно до цього, яку форму прийме віск, люде з’ясовують собі причину переляку. Вода, в яку влито віск, має лікувальну силу і її п’ють як лік. Це лікування може відбуватися тільки ввечері і після цього як дадуть напитися цієї води, надягають дитині сорочку навиворіт і так має вона переспати цілу ніч.

В Галичині між Бойками (село Либохора, повіт Турка), як дитина перелякається звірини (вола, пса), тоді баби відтинають трохи шерсти лишень з голови дикого звіра й обкурюють нею дитину. А як перелякається чоловіка (н.пр. жебрака або кошмара), то виливають віск з святовечірньої свічки, що її кождий чоловік ховає від одної святої вечері до другої. Як виливають віск, тоді шепчуть слова: “Як такился (вдається) за Божов Матерев, так би ся хрещені(й) рождені(й) Марії (тут імення) – Отца і Сина і Святого Духа”. Се говорять три рази і під миску кладуть 9 кружечків з свяченого прядива, котре кладуть на св. Вечір.

Або кладуть воду свячену з мисочкою на голову хорому, а в руці держать ніжик. При цьому побожна жінка говорить раз “Отче наш” і раз “Богородице Діво”. Тоді виливають віск на воду, відтак ставлять цю воду на праве плече, далі на ліве і говорять знов 1 раз “Отче наш” і “Богородице Діва”. Ножем, що в руці, роблять 3 рази хрест на воді, бо “ножом ся страх перетине”. Зливання воску повторюється 9 разів, а хорий має за кожним разом сплюнути. Ставлять теж миску на груди, а при цім кажуть: “Ти поганій страшище, я тебе глядаю, чи ти в волосою, чи ти під волосям, чи ти в мозку, чи під мозком, чи ти в зубах, чи ти під зубами, чи ти в язиці, чи під язиком, чи ти в губах, чи під губами, я тебе закликаю п’ятьма пальцями, шестов долонев, семим язиком, восьме своїми губами, дев’яте Божов зірнице, іди ти там, де вітер не додуват, де сонце не догріват, де когут не допіват, де пси не добріхуют”. Старшим виливають і олово, але дітям до семи літ невільно виливати олова. Віск має бути куплений у церкві за золотого, а про це має знати тільки провізор церковний (титар) і цей, що купує. Або має бути вкрадений у других .

Лікарем дитячим (“сцілитель”) вважає народ св. Пантелеймона.

VII. УСЯКІ ЗАБОТИ Й ПОВІР'Я

I. Сон дитини.

1) “Як дитина йде спати, треба її перехрестити й ущіпнути в носик”.

2) “Як хто чужий бере дитину й везе її куди, чи носить, то як кладе її назад, має зробити рух, наче він щось струшував зі себе, аби не забрати сна дитини зі собою”.

3) “По заході сонця не можна нести діжки з хати до хати, або дати куди діжку з хати, бо дитини не буде спати”.

Подібне повір'я існує в наших Бойків (повіт Турка): “Як мала дитина в хаті, то по заході сонця неможна нічого з хати позичати, а як хто курить папіроску, мусить загасити її перед виходом, бо як хто позичить що або вийде з запаленою папіроскою, то відбере дитині сон”.

4) “Як колисати саму колиску без дитини, то це недобре, бо дитина не буде спати”.

Це повір'я в Галичині загально поширене, як також і слідує: “Хто порожню колиску колише, той у ній дідька колише”.

5) “Як дитина не спить уночі або і вдень, то те тому, що певно хтось у селі помер”.

В інших околицях України, як не спить дитина, то народ вірить, що це наслано “нічниці”, “несплячки”, “плаксивниці”, “крикливиці”. Як лік од “нічниць” носять на Харківщині дітей під сідало курей і кажуть: “Куриці, куриці, нате вам нічниці, а рабу Божому (імення) дайте сонниці”. Коли дитина кричить уночі, то мати бере з віника сім прутиків і виганяє ними з хати т.зв. “полуночницю”, це значить маленьку злу істоту, яка бігає вночі по долівці.

В Галичині народ вірить, що хто приходить до хати, де є мала дитина, мусить бодай на хвильку сісти, бо інакше діти не будуть спати. Звідсіля й приказка: “Сідайте аби діти спали”. Народ вірить теж, що дитина буде добре спати, коли замість слова “заєць” вживати слово “силюх”. Це подібне до цього, як замість “жаба” каже народ говорити “порхавка”, щоби дитині, не висипались на піднебінні прищі.

Цікавий звичай існує в Бойків:

“Як принесуть для дитини колиску, то насиплять до неї цукерків, дають до колиски kota, аби дитина добре спала, й кличуть дітей сусідських, щоби розхопили цукорки, бо так, як діти розхоплюють цукорки, так і дитинку скрізь будуть розхоплювати люде, запрошувати до себе”.

“Щоб дитина вночі не плакала, треба їй перемінити купіль: іти до схід сонця до криниці, набрати води, занести на річку й вилити; набрати води з річки, принести додому, нагріти й скупати дитину і воду з купелі назад віднести на річку й вилити. Те все до схід сонця”.

6) “Чим дитини лучше й більше награться, то краще й довше буде спати”.

7) “Як дитина спить, то не можна її цілувати, бо злякається”.

8) “Коли дитина в сні сміється, то це їй ангели сняться, а коли кривиться, то це тому, що лихе всяке каже: “Я тобі візьму маму””.

В південній Київщині існує подібне повір'я: “В шести неділях дитина ще як янгол: не знає ні добра, ні зла. Хоча й сміється вона, то те не од себе сміється: в ній дух благий тоді сидить і веселку таку пускає, янгол тоді її забавляє і тішиться, що ще нікому нічого не винна”.

10) “Як дитина кривиться в сні, то вмере батько, як сміється, то мама”.

11) “Як дитина в сні сміється, то це ангели їй сняться і кажуть до неї: “Украдемо тата”, а як дитина в сні плаче, то ангели кажуть: “Украдемо маму”.

Це саме повір'я має народ у Київщині: “Щоб засмішити дитину, кажуть анголи до неї: “Возьмемо батька, возьмемо батька”. То той вона регочеться, бо ще не знає, що потрібний їй батько. А як же кажуть: “Візьмемо матір” – то вона плаче зараз і пхика. Це все робиться у сні”.

12) Заклинальна молитва народна, щоби діти спокійно спали:

“Світло з хати
Господь до хати!
Хрест в головах і ногах
І ангелі по боках.
Ти, ангелик, не спи.
Душі і тіла стережи.
Я хрест маю,
Хрестом ся вкриваю
Від вітра лихого
І діавола проклятого”.

В південній Київщині мати дитини бере по заході сонця ніж і хрестить усі вікна, двері й комин, приговорюючи: “Сам Сус Христос на дверечках, а анголи по віконичках”.

II. Купіль і купання дитини.

1) “Купіль, це є вода після купання дитини, не можна ввечері виливати”.

Подібне повір'я існує на Бойківщині в селі Либохора: “Води з купелі малої дитини не вільно виливати на двір по заході сонця або перед заходом, бо сим дитині прикличуть плач або відберуть сок”. Також вірять Бойки, що воду з купелі дитини треба виливати на одно місце, аби ніхто там не ходив.

2) “Як скупати дитину, то треба сплюнути, щоби ніхто не врік”.

Це явище майже загально відоме й поширене.

3) “Дитину-дівчинку треба купати в любистку, аби хлопці любили як стане дівкою”.

В Київщині гріють воду для дівчат у високих горнятках, аби були стрункі, але вода не може кипіти, бо дитина буде сердита. Не вільно теж купати в гарячій воді, бо тоді з дитини виросте чоловік поривчастий і палкий, звідси й кажуть “в гарячій купелі купаний”. До купелі додають часто садового сіна й квіток. Крім цього додають ще й васильків, вівса, гвоздиків, чебрецю й інших рослин. Аби дівчина була гарна, вливають трохи меду. Румуни додають солі й заліза, аби дитина мала розум і силу.

Як кладуть дитину в купіль, то різно приговорюють. Коли дитина боїться води, то кажуть: “Мати – водичка, мати – водичка, Господь з тобою”. А

переважно кажуть: “Христос купавсь тай нам благословив, Христос купавсь, то й нам благословив”. Ті слова повторюють завжди, поки дитина не привикне до купелі. Як хлюпають на дитину, то кажуть: “Любісіньке, манюсіньке, масюнечке, – купочки, хлюпочки, ану ще водички” й після цього додають ще води.

Вже вище сказано, як треба перемінювати купіль, щоби дитина не плакала в ночі.

III. Зеркало.

1) “Зеркала не можна дитині показувати до року (поки не скінчить рік), бо дитина зжовкне”.

2) “Як дитині нема ще року, не можна їй дивитися в зеркало, бо вмре або буде боятися”.

В Галичині кажуть, що тоді дитина не буде говорити.

IV. Цілування дитини.

1) “Не можна дитину цілувати, бо вицілуєте з неї всі соки”.

2) “Не можна дитину цілувати в руки, бо забере їй щастя”.

Бойки вірять у забобон, що малої дитини не вільно цілувати ні в п’яту, ні в долоню, бо сим способом відбере їй мати добру долю.

V. Пелюшки дитини.

1) “Пелюшок не можна вішати після випрання на дворі, тільки в хаті. А як уже dokonче треба вішати на дворі, то хіба зранку до полудня”.

Те саме в Галичині в Бойків, а в Полтавщині після заходу сонця взагалі не перуть пелюшок. В Київщині вірять теж у цей забобон і подають причину “аби лихий не вкрав крові” (н. дитячої).

2) “На річці не можна прати дитячих пелюшок, а тільки в хаті в ночвах, чи в балії”.

3) “Як мати возьме на голову замість хустки пелюшку і то часами трохи “зароблену”, то таку жінку питають: “Скільки в вас дітей?”. – “Одно”. – каже жінка. “Іще одно” – відказують, показуючи пелюшку, яку взяла мати на голову”.

В південній Київщині для охорони дитини від злих духів зав’язують у пелюшки чісник і окраєць хліба, а пелюшки на грудях проколюють голкою.

Інші забобони в справі пелюшок подає В.Милорадович із Полтавщини, а саме: пелюшок не можна збивати та крутити, а треба взяти й здавити. Всяку сорочку треба прати лицем, а не навиворіт, а сорочку дитини до року ніколи не можна вивертати. Таким же дітям найлучче надівати сорочку білу в суботу, бо тоді лучче й краще будуть рости. В Галичині вірить народ, що коли дитину вбрати в сорочку навиворіт, що це хоронить її від уроків.

VI. Уроки, наврочення.

1) “Молоденькими свіжими помиями треба вмивати дитину, що би ніхто її не наврочив”.

2) “Як дитину хто наврочить, мати бере свою сорочку навіблі, обітре лоба дитині, лизне лоба (чоло) і сплюне.

В Харківщині дітей уречених також злизують або проводять язиком навхрест по обличчі. В Галичині спльовують, відвертаючи вроки від малої

дитини, й кажуть: “Тьфу, тьфу, на пса вроки, на kota помилення”. Те саме кажуть і тоді, коли хто чужий хвалить при матері її дитинку, щоб похвала не пошкодила дитині, а частіше кажуть: “Нівроку файний, нівроку (щоби не вректи) вріс.

Що до облизування дітей, то народ вірить, що воно дуже помагає, без нього діти невродливі або каліки, як це бачимо з двох галицьких і приказок: “Уродила, та не облизала” і “Це ще не вродила, як не облизала”. Подібно дають корові лизати новонароджене теля. У Бойків (Турчанщина) привязують дитині червону стяжку, аби ніхто не врік її.

Вже вище згадано, що проти наврочення хоронить і дитинку, і матір усяке залізо (сокира, ніж), світло свічки чи ляmpi та “Сон Пресвятої Богородиці”. Майже загально прийнявся звичай класти до ліжка поліжниці чісник, косу, сокиру, ніж з кістяною ручкою або зашивати в пазуху сорочки чісник і голку. Вистаче навіть який-нібудь кусень заліза, котре має велику відпорну силу проти вроків і злого духа. Вживають теж для цієї цілі і вугля і глини з печі, на порозі ставлять мітлу або віник, трохи солі, свяченої води, дігтю.

VII. Доля дитини в майбутньому.

1) “Як одпаде пупчик дитині, то сховати й дати дитині розв'язати дитині, як виросте. Як розв'яже, то буде щасливе, або як це дівчина, буде вміти шити й гарно вишивати”.

Це повіря загально розповсюджене серед нашого народу.

2) “Як на голові дитини чепчик, а то не в кожній дитині, то треба його сховати і як дитина підросте, то нехай завжди коло себе тримає, а буде щаслива”.

Звідсіль і загально відома приказка: “Він у чепці родився”.

3) “До дитини не можна казати: “Мое бідне, нещасне”, бо справді так може бути”.

Це загально розповсюджене вірування.

6) “Як дитина змалку багато смаркає, то буде дуже розумна”.

7) “Як дитина зість свої відходи, то буде мати щастя до грибів”.

В інших околицях України вірить народ у таке:

Коли жінці виходить з грудей корм ще під час вагітності, то дитина вмере. Коли жінка хоче солоної риби, то дитина не буде жити. Тиха дитина, що нявчить, вмере, а також та, що зараз, як уродиться, поводить очима або як уродиться лицем униз, чи як має довге волосся. З зубами родиться опир.

Добрі признаки щастя й довгого життя, як дитина кричить; як в неї замкнені очі, то буде сонна або буде довго жити і добре теж, як у кутиках очей багато м'яса.

VIII. РІЖНЕ

1) “Як дитина дивиться на стелю чи вгору, то бачить, як янголи в небі літають”.

2) “Не можна дивитися дитині через голову”.

3) “Не можна маленькій дівчинці вкладати на голову капелюха,

бо за нею будуть хлопці дуже бігати”.

4) “Як мала дитина в хаті, то сокиру на порозі треба класти, аби до дитини лихо не приступило”.

ІХ. СМЕРТЬ ДИТИНИ

Багато дітей родиться по селах, як це мудро й дотепно висловив народ у пословиці: “Що рік, то прорік”. Одначе й дуже багато дітей умирає. Статистика виказує, що дітей умирає пересічно 30%, а смертність дітей серед нашого народу певно ще більша. Недаром кажуть у нас селяне: “Склянок і дітей ніколи нема досить: склянки б’ються, а діти мрут”. Селяне вважають це за річ природну й зрозумілу і з цього приводу склали жартівливу приказку: “Умерла дитина тай кумство пропало”.

І тільки в одному випадку селяне трівожаться смертю дітей, а саме, коли в батьків умирають діти одно по другому.

Це вважає народ великим нещастям, великою карою Божою і про таких селян, що їм діти мрут, кажуть: “Не ховаються у того діти”.

1) Загальна причина смерти дітей. – Коли так багато дітей умирає і коли народ із-за своєї нужди й недбайливости не старається про них і не лікує їх, то недивно, що селяне не можуть подати причини смерти дітей. Тому то причину недуги чи смерти складають на таємного винуватця, яким є “вроки”. Звідси й пішла народна приказка, котру прикладають до померлої дитини: “Вже три роки: як умер на вроки”.

2) “Малій дитині не можна гратися з своєю тінню, бо вмре”.

3) “Як в осени ластівки чіпляються ключем одна до другої за ногу й сідають на воду і там зимують у воді, то будуть сильно вмирати діти”.

4) Смерть першої дитини. – “Як умре в матери перша дитина, то мати не може йти за похороном, бо другі діти не будуть ховатися”. “А коли уже доконче хотіла йти, то в яму, себто в гріб, не повинна дивитися, як закопують дитину”.

5) Плач і сум за дитиною. – “Не годиться після смерті малої дитини те все робити, як по смерті старшої людини, а саме плакати дуже, горювати, правити парастаси, бо мала дитина в небі, вона без гріху і ще за батьків молиться”.

6) “До Спаса не можна їсти яблук цим жінкам, що їм померли діти”.

Подібне вірування існує теж серед нашого народу в Галичині: 1) Діти родичів, котрі не їдять до Спаса ані грушок, бавляться на Спаса в небі яблуками, а діти інших родичів плачуть; 2) До Івана Хрестителя (7 липня) не можна бабам їсти черешень, бо на Івана Ісус Христос роздає в небі дітям черешні, і як яка мама з’їла вже до Івана, то каже: “Тобі не дам, бо твої черешні мама з’їла”.

7) На другому світі. – “Рідна мати не буде бачити малої дитини на другому світі, тільки хресна мама, бо якби рідна мати побачила свою власну дитину, то проковтнула б її”.

В Галичині вірить народ, що грудна (“цицькова”) дитина приходить кожної ночі ссати грудь матери.

МАРКО ГРУШЕВСЬКИЙ. **ДИТИНА В ЗВИЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

1. ПРИ НАДІЇ

Вагітність – це час у житті жінки, який абсорбує її психічні і фізичні сили, це період, в який вона мусить стати невідільницею вродженої материнської любові. Мимо усіх болів і прикростей вже не завмирає в ній ніколи туга за дитиною, туга за потомком, без якого неплідні подружжя нещасливі і незадоволені. Мати дитину – нормальне бажання жінки і взагалі людей без різниці стану і освіти, навіть до певної міри без огляду на економічне становище.

Не дивно тому, що так багато тратиться труду, щоб привести щасливо свою надію на світ і не пошкодити їй на здоров'ї. Життя матері – це неустанний страх за дітей, постійне бажання забезпечити і виховати потомство.

Від часу, коли жінка вперше почується з дитиною, починається для неї цілком нове життя. Будяться нові незнані почування, приходять нові гадки, змінюється її ставлення до оточення. Відбуваються важливі процеси, які завершуються приведенням на світ тої істоти, на яку цілий час сподівалися родичі.

Жінка стає предметом таємничого акту: в її тілі зароджується і виростає нове створіння. Звідси походить це пошанування перед вагітною жінкою навіть у найбільш диких народів, які в інших випадках не знають милосердя і співчуття.

В час вагітності її психічний стан впливає на саму дитину. Гнів, страх, неспокій можуть викликати ненормальності плоду, а навіть убити його.

З огляду на те, що сумний настрій може уділитися плоду і відбитися на нім, не можна дивитися на мерця, або заглядати в домовину. Заборонено також бити і убивати звірята.

Доручають жінці не лаятися, бо дитина буде сварлива; не сходитися з сварливими людьми і не висміювати інших, бо все це спаде на їх дітей.

Жінці заборонено в цей час:

- Виливати воду і помий через поріг та викидати сміття, щоб дитина не блювала.
- Не можна переходити попід шнур або переступати коромисло і дишель, бо дитина уродиться з замотаним пупцем.
- Заборонено лізти в піч, бо дитина буде вдушлива.
- У свято, п'ятницю та неділю не можна працювати, ані шити, ані прости, ані прати, бо це спричиняє дитині великі нещастя.
- Не можна пришивати на собі щось. Не вільно дивитися в дзеркало.
- Не можна чесати волосся у п'ятницю і мити голову в середу.
- Не дозволяється будь-що позичати в час вагітності так само, як по

уродженню дитини.

- Вагітній заборонено дивитися на місяць.
- Не вільно пити горілку, їсти багато м'яса, пити з щербатого посуду.
- Родимий знак дістають діти жінок, що вагітними крали або

перестрашилися. Кожна вкрадена річ відбивається на тілі дитини. З перестрашу також бувають знаки. Коли, приміром, жінка схопиться за ногу під час пожежі, то дитина матиме там червоні плями. Погляд цей знаний у різних народів і узгоджується з дійсністю – перестрах справді шкодить плодови.

У часі вагітності загрожує жінці також небезпека з боку людей, що вміють уректи і з боку злих духів.

Для охорони дитини вживають заговорів та амулетів.

Щоб породити красну дитину, кажуть задивлятися на гарні образи і особи.

Хлопець чи дівчина? Таке питання насувається родичам. Насамперед ворожать по лиці вагітної. Коли лице чисте, а жінка здорова, то уродиться хлопець.

Багато залежить від того, в яким боці чути порушення дитини. Переважно приймають, що правий бік вказує на хлопця, лівий на дівчину.

Тверді і напружені груди заповідають дівчинку, м'які – хлопця.

Вірять, що коли їсти зрілі овочі, уродяться близнята.

Сьомачата – це діти, народжені семимісячними. На Україні, а також; у інших народів відомо, що такі діти краще виживають, ніж восьмимісячні і мають віщу силу. Можливо, це пов'язано з вірою у магічну силу числа сім. Звідси походить вірування у лицарів-семилітків.

Щоб виходити семимісячних дітей, їх кладуть в рукаві кожуха на піч, годуючи зверху мозючком. Це триває, доки дитина не закричить (до шести тижнів). Мертвонароджену дитину теж кладуть на піч у рукаві кожуха на шість тижнів.

Останні часи перед пологами позначені певним неспокоєм: “Може не так, як у людей буде”. Старші люди в хаті дбають, щоб заспокоїти вагітну. Часом чоловік ще гірше боїться, ніж вона сама, а втім дбає, щоб все зробити в господарстві якнайкраще.

В цей час слов'янська жінка зазнає пошани не тільки зі сторони чоловіка і родини, але й цілого оточення. Слов'янські народи випереджають тут німців, де вагітність не дуже впливає на становище жінки.

Особливо гарно поводяться з нею українці, хоча прикра економічна ситуація не дозволяє найменшого полегшення. З наших спостережень очевидно, наскільки краще поводяться з вагітною жінкою, коли подружжя живе щасливо, і коли дійсно обоє бажають побачити свою дитину. Чоловік носить дружині солону і воду і не дозволяє їй заходжуватися біля тяжкої роботи.

Вагітна жінка підперізується крайкою нижче живота. Так вона не заважає зросту дитини і їй самій легше, бо крайка підхвачує живіт і полегшує ходу. Рухатися їй взагалі важко і для неї це важкий час. Як коли, то щось і приболить усередині, зане і в очах стемніє. А слабії жінки то й умлівають в ці часи. Так жінці важко виношувати і родить дитину, що часом і нарікає: “Чом так воно не зроблено, як ото з хлібом святим. Зерно впаде і виросте скіко там зернят, а

землі й байдуже до того. Що не посій, вона знесе. То так би й чоловікові з неї виростать!”.

ЗВІДКИ БЕРЕТЬСЯ ДИТИНА?

Говорять, що дітей приносить лелека з озер, рік, ставків. Може принести її заєць або ворона. Дитину купують у Кракові, або в іншому славним місті. Також приносять її з пустої липи, бука, дуба, з лісу, з каміння. Дитину знаходять під капустяним листом, у бур’яні, в очереті, в піску, або під вербою, під плотом у кропиві, ловлять дітей біля криниці. Поки не зайшло на дитину, доти люди кажуть, що вона була їм на гадці або у Бога. Розказують, що діти можуть бути і з землі. “В землі є ото дух земляний. З отого духу і плоті земляної і вийшли люди”.

Досить часто зустрічаємося з віруваннями про походження людей від звірів або від рослин. Знані казки про героя, уродженого з ведмедевого вуха або про Сучича (собачого сина), також про походження героя від kota, бика, корови.

Докладно ця тема розібрана Потебнею. Розповідають також, що Бог сотворив жінку з рожі і взяв її на небо, а вже геть пізніше зробив Адамові з ребра Єву.

Чи була дитина перед уродженням на світі? Міркують діти: “Чи було що-небудь з мене, чи нічого не було, доки я не зародився ще в материній утробі? Може, був ще споконвіку, ще тоді, коли мене і на світі не було. То який я був, і де бував? А якщо я був десь у Бога, то як я з батьком жив та з ріднею, як ще і їх не було на світі і мене також? А як я та який-небудь і не такий зовсім, як бувають люди. Як воно так треба, щоб у мене і батько був, і мати, і без них я не був отакий, як оце є на світі? І чого треба, щоб і я конче згодився, щоб і з мене пішли діти і люди”.

Душа дитини, за віруваннями багатьох народів, існує вже перед її народженням, але перебуває ще у Бога (кажуть, у Бога на плечі). Аж під кінець вагітності приміщується в дитячому тілі Бог з душею, що й сотворив її (Книга Іова X., 8—11, Псалм 139, V. 13—16, так само в Корані, 81, 284 ід.).

Розмови про душу дитини.

Микола: “Оце діти бігають, а скоро будуть люди, а як воно, поки ще не з’явиться на світі Божому, чи є де-небудь, чи нема ніде?”.

Савка рудий: “Воно тоді не на світі, а в утробі матері живе, бо воно аж як найдеться, то тоді стає на світі. Дитя є і до того поки не зачалось, тільки не воно є, а душа його, бо тіла ще ж нема”.

Микола: “А де ж душа тоді знаходиться, як не в дитині?”.

Савка: “Душа тоді знаходиться коло Бога, поки ще не увійде в дитину. Є діти і без душі в утробі”.

Микола питає далі: “А які ж то бездушні діти?”.

Савка: “Оті, що знаходяться неживими”.

Як завів дід Савка балачку про душі, що в Бога вони є, і як тіло стане зачинатися, то він і вклав в нього одну душу, а другі підхопили зараз: “Не

вспієш з матнею, а Бог уже й з душею”. А інший: “Скіко ж їх, тих душ, у Бога є. Вмирає усе менше, а родиться більше. Чи буває так, що дають душі дітям з тих, що повмирили?”. Дід Савка знітився і насилу сказав: “Та, мабуть, у нього крім цих душ є ще й другі”.

3. ЖІНКА І ДИТИНА НА ДРУГІМ СВІТІ

Розповідають, що в одному селі умерла вагітна жінка Матвієва Оляна. Так її і поховали. Коли слухають, щось у гробі плаче. Люди зразу полякались, взяли і одкопали її. Аж вона плаче: “Нащо ви мене закопали, я ще не вмерла, а лише заснула. Мені там дитину мертвяки хрестили і сказали, що мені ще п’ять років жити, ще не пора”.

Коли поліжниця умре, то кажуть, що вона приходить до дитини і дає їй ссати. Дитина йде по смерті до неба, якщо вона охрещена. Нехрещена стає потерчам, нявкою або блудним огником. Тому й ховають нехрещених дітей поза мурами цвинтаря.

Як слабе дуже дитя, то і родини не відзначають, а мерщій до попа несуть, щоб нехрещене не вмерло часом. Бо як умре нехрещене, то не поховують по християнському звичаю. Буває, що баба сама охрестить дитину, як тільки вона народиться.

Відомо, що коли дитина недужа, то треба перемінити їй ім’я. Так обдурюють нечистого, який наслав болість чи нещастя. Як у когось мруть діти, то як дитя занедужає, треба, щоб його хтось викупив. Той, хто викупає, дає матері дві-три копійки і вішає дитині на шию хрестик. Цю людину називають “закупним кумом”.

4. ПОЛОГИ

Простий народ не знає таких приготувань до пологів, яких дотримується інтелігенція. Жінки виконують аж до останньої хвилини всі свої обов’язки і злягають дуже часто серед роботи на полі, на дорозі чи на ярмарку.

Пологи бувають у нас звичайно легкі. Це трапляється переважно у народів менше культурних і у селян взагалі. Ящуржинський пише, що часто приходить дитина на світ майже без болів, в часи жнив на полі і породілля сама приносить її додому. У гуцулів жінки народжують при роботі, часом вилазять на піч самі, а злазять з дитиною. Буває таке, що вагітна вертає з ярмарку з щойно народженою дитиною.

Для успішних пологів вживають:

- Порошок з житніх ріжків, розчинений у воді.
- Настій з житнього цвіту.
- Відвар з васильків, лободи, майорців, туї, собачої кропиви, з рясту, остудника, з рум’янку, з пастернаку, з кореня деревію.
- Кажуть поліжниці з’їсти двоє яєць і випити склянку води.
- На живіт кладуть теплі компреси з солі і насіння льону.
- Вживаються теплі купелі з напару капустиного листя, підкурювання з

лушпинням цибулі.

Забобони при пологах. Найперше дивляться, щоб усі вузли були порозв'язувані, замки, скрині, вікна поотвирані. Розпускають поліжниці волосся і скидають усі перстені, ковтки, коралі. Проводять її по хаті, тричі довкола столу та через три пороги. Поріг має взагалі велике значення і пов'язаний з уроками. Поліжниця мусить переступити через червоний пояс. Важливу роль грає піч, баба стукає в неї для полегшення пологів. При невірному положенні дитини ставлять макітру на живіт.

Велику силу має релігійна практика, до якої вдаються, коли ніщо не допомагає. Породілля молиться, їй дають пити воду, в якій обмито ікону.

Завішують рушник, що в ньому носили паску, або той, що висить над образами, і кажуть вагітній за нього держатися. Далі кладуть їй ключі і пояс, яким оперізується священник під час служби.

Поліжниці носять на Поділлі українським т.зв. “небесні листи”, писані галицьким діалектом: “Аще какая беременная жена сей листь будете при себе носити, или часто слухати его, то безболезненно породить дитя”. Уживалася до того також “Молитва егда начнетъ жена дети родити не борзо”, уміщена в требнику. Вклали її в праве вухо, або обв'язували довкола голови чи живота, або клали за пазуху. Часом беруть від попа шапку і кладуть її під голову. Ще кладуть в голови свячені трави і квіти. Останній засіб – створити Царські Врата.

Бувають такі матері, що скоро найде дитячко, то вже сама все робить. Часом і по воду піде, і діл сама змаже. Але тепер люди слабшають, не ті тепер молодичі стали, не те вже у них здоров'я, що колись було (1900 рік. – прим. упорядника).

Перед пологами поліжниці не дають лежати: “Чого лежиш? Хочеш душу занастить?”. Як помітять, що вона нездужає встати і ходити, то зараз посилають за бабою, а її беруть попід руки і водять по хаті, скинувши крайку і спідницю. Як водять, то струшують нею потроху.

Як увійде баба в хату, то не здоровкається, а переступить через поріг і тричі говорять: “Христос воскрес!” і раз нишком “Богородице...”, а хто є в хаті кажуть: “Воістину воскрес”.

Як починаються пологи, то дітей з дому відправляють спати. Батько в одних сторонах може бути при пологах і навіть допомагає, в інших мусить з дітьми забиратися з хати. Перед тим наступає урочисте прощання з мужем і родиною.

Як пологи легкі, то баба сама розпорядиться, щоб у печі горіло, а як трудні роди, то зараз викликають самого чоловіка породіллі. Часом баба помагає, тягнучи дитину. Дасть Бог, що діждуть народження дитини, то тоді вже ніхто не втручається, сама баба все робить. Скоро воно появилася, вона перехрестить його тричі, взявши на руки, і каже: “Господи, Сусе Христе, Сине Божий і Духу Святий”. З народженим не поздоровляють. Як знайдеться дитинка, баба пупорізна зараз пригорщами трохи присадить і обкруглить голівку, а як коли, то й тім'ячко загаптує і порохнею засипле, животика повиправляє, вушка закладе, щоб не було клаповухе. Опісля м'яким хлібом витирає спину.

Як подивиться, або потримає мати своє дитяточко на руках, то баба зараз забере його од неї, обмиє, закутає і покладе десь у запічку, або на печі. Коло матері кладе якусь залізяку, ножа абощо, якого має носити при собі три дні, щоб ніхто не зурочив.

Пуповину відрізають звичайно на якомусь предметі, що може мати зв'язок з майбутнім заняттям дитини, найперше у хлопця на сокирі, у дівчини – на гребені. Вже починає також входити у звичай відрізувати пуповину на книжці, щоб дитина була письменна. Як одрізає баба пупа, то примовляє: “Одрізаю пуп на вік, на сто літ”. Пупа зав'язують прядивом, а не плоскінню, бо як нею зав'язати, то буде безплідне. В дитини до трьох день, висить той вузлик на пуповині, що баба зав'яже, а там він пересохне і одпаде. Пуповину старанно заховують в прискринок і дають дитині, як доросте, розв'язати: коли розв'яже, буде мудре і майстровите. У лемків ще вважають, що коли дитина розв'яже пуповину в сім років, то тим самим розв'яже собі і світ.

Містищем, що вийде з матері, торкають навхрест новонароджене, щоб як житиме у світі, нікому не вадило своїми очима і не було врічливе. Містище закопують під ліжком або взагалі там, де дитина уродилася. “Бруд” поливають водою і обсипають зерном, щоб дитина була багата, а породілля “іще дітей водила”. Відкопують лише на випадок смерті дитини і викидають до городу, щоб діти так росли, як трава.

Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто не завадив очима, чи словом лихим, мати кладе коло порога віник, а на віник дитину і переступає її тричі, кажучи: “Сама мати спородила, сама вроки і врочища одходила”. Потім візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим віничком по задиняті, та й за поріг віничка викине.

Жінці в часи пологів і дитині загрожують постійно всілякі небезпеки, невидима сила злих духів. Віра в це поширена, мабуть, чи не по всій землі у культурних і диких народів і дещо пов'язана з поглядом на незвичайну силу очей, того дзеркала душі. Щоб оберігтися перед лихими очима, під ліжко або під колиску кладуть сокиру, вживають також вугілля, глину з печі, часник, васильки, полин, чортополох, чорнобилі. Над дитиною вішають червону хустку чи стрічку.

Вважається, що запалена свічка оберігає проти злих духів. У гуцулів засвічує її баба зразу по народженню дитини і приспівує:

Засвічу свічку,
Піду по запічку
Ладану шукати
Обкурити хату.

В пелюшечці лежить собі дитячко, а мати коло його відпочиває, баба коло печі порядкує, чоловік, чи хто інший наносить води у чавуни. Баба її нагріє, а потім купає дитину і породіллю. Воду гріють для дівчат у високих горнятах, щоб були стрункі. Не допускають, щоб вода кипіла, бо дитина буде сердита. Звідси походить вираз “в гарячій воді купаний”. Подекуди вживають холодної купелі. До неї кидають звичайно сіна, васильків, вівса і вливають свяченої води.

Додають живокосту, рути, троїцької трави (аїру), материнки. Щоб дівчина була красна, вливають трохи меду. Дитину завивають у батькову сорочку.

Після купелі дитині рівняють кісточки, зближаючи лікоть правої руки з коліном лівої ноги і навпаки, легенько тягнуть за носик і здавлюють голівку з чотирьох боків, щоб була кругла. Дитину кладуть на рівному, без подушки. Ті самі звичаї зустрічаються у вірмен, турків, на острові Целебес і у американських племен.

Більша радість панує з нагоди народження хлопчика. Жінку вважають доти молодницею, доки народжує хлопців.

Груди дитині мати дає тоді, коли баба піднесе, а часом аж тоді, як від хреста принесуть. Інакше буде врічливе і не гарне на очі. А як дає мати груди, то спершу праву, бо як дати ліву, то буде лівшун.

Як дитина родиться у сорочечці або в шапочці, то замічають, що то не добрий знак, дарма, що пани радіють цьому, бо думають, що щасливе буде. У простих людей примічають, що “то або москаль буде, або арештант, не доведи, Господи, а без наказанія не обійдеться”.

5. ОБМІНЧАТА

Якась таємна сила Божа є в тому, що в людей родяться ті, що не при хаті згадують: часом і з хвостом і з ріжками. Чого це воно так буває, Бог його знає, а видно, щось та винні перед Богом ті люди, що отаке нещастя їм. А то, буває, що родиться як слід дитя: і гляди, йому найменовано на людську долю та щастя послужити, а враг візьме та й підмінить.

Як жінка родить дитину, то не можна гасити світло, доки ще дитина не обмолитвована. Хто не вірить, то гасять світло. От тоді чорти підмінюють дітей. А чорти, то це такі ж самі обмінчата, котрі взяті нехрещеними. Сам чортяка не може приступити до чоловіка, він має собі підручних таких же людей, що нехрещені. Через те чорт має над ними владу і ними командує.

Розповідають таке: “Один парубок дуже любив дівчину, але не казав ні батькові, ні матері, що хоче її брати собі за жінку, бо знав, що вони йому не дозволять. Він через те дуже журився. Почала до нього уночі ходити та дівка. Він думав, що це жарти. Коли дивляться люди і його рідні, що він переводиться, стає дуже худий та поганий. Та почали його розпитувати: “Чи ти нездужаєш, чи ти журишся чим-небудь?”. Він довго не признавався, а далі розказав, що вона до нього ходить кожної ночі. Люди порадили звернутися до священика. Священик каже: “На тобі мій пояс і хрест, а як прийде дівка до тебе, то ти її обхопиш тим поясом, а хрестик накинеш на шию”. Він так і зробив. Пішов спати у повітку, приходять та сама дівка і стоїть, а він каже: “Іди лягай”. А вона: “Одкинь те, що в тебе”. Він відкидає того пояса та хрестика, а як вона лягла, він зараз обхопив її служебним поясом, а хрестик одягнув на шию. Дивиться, а вона стала голою дівкою та й каже йому: “Ну тепер я твоя, принеси мені вбрання, щоб я вдяглася. Він так зробив. Вона одяглась та й каже: “Ну, тепер ходім же до батька та матері”. Увійшла в хату, така дівка гарна та розумна. Зараз вони покликали попа, охрестили, дали їй ім'я, справили весілля

по-хазяйськи. Скінчилося вона каже своєму чоловікові: “Ну це вже в твого батька нагулялися на весіллі, ходім же ще й до мого, тільки, що б тобі не ввижалося, нічого не бійся. Як прийдеш до мого батька, то що він не буде мені робить, ти не обзивайся”. Ідуть вони та йдуть, приходять до болота, а двері самі в воду одчинилися. Увійшли вони, аж сидить батько, та зараз як почав дочку лаяти і бити, а чоловік не захищає її. Як вгамувався батько, то посадив їх за стіл, пригостив і сказав своїм слугам, щоб вони набрали їм по клунку чавуну та вугілля. Тоді батько (цебто сатана) випровадив їх. Вони й пішли, а на шляху подивилися, аж у мішках золото та срібло. То вони й живуть собі гарно на диво всім людям. А того болота не могли вже знайти.

6. РОДИНИ

Родини справляють неодмінно в кожній хаті зараз після того, як баба скупала породіллю і дитину. І породілля знемоціла, і баба намучилась доволі, і хатні теж натривожились. Та такі і радісно, що пологи благополучно пройшли: ніяково без пошани обродиненої і народженого. Треба ж комусь і про Бога спогадати і щастя попрохати. Часом на родини запрошують сусідів: “Бог дав случай, бо поки зберемося на хрестини, то ходімо, як закон велить, відсвяткуєм родини”. Відповідь: “Хай великий росте!”. Батькові народженого дається право порядкувати і частувати. Старшого і почеснішого гостя садовлять на покуті, а батька напроти. Дітей малих на родини не пускають, дурять їх, що окрайку знімуть.

7. МОЛИТВУВАННЯ

Покинувши самих породіллю і її дитяточко, баба одягається в святкову одежу, бере курку і хліб, виходить із хати, прощаючись. Перехрестившись, пішла до попа. У поповій хаті вона бере благословіння. Піп прочитає їй над головою молитву і скаже ім'я новонародженому. Після цього вона йде додому, входить у хату і каже: “Добрідень, (перехрестилася до ікони)”.

Тепер повелося, що попи стали питати, яке ім'я батьки хочуть дати дитині. А колись піп прочитає бабі кілька імен, що лежать близько до цього дня, а баба вибере. Переважно дають ім'я святого, коли народилася дитина. Деколи вибирають імена свояків або добре знайомих. Часто надається ім'я діда чи баби.

На імена буває мода і кожне село має своїх улюблених святих. Узвичаєні імена залишаються часто у родині і треба якогось випадку або нового припливу моди, щоб його заступили інші. Найпоширеніші серед імен Іван, Микола, Марія, Анна. При виборі імен дивляться, щоб не йти за календарем занадто назад. Трапляється, що вибирають імена володарів, пап або інших зверхників та славних людей.

На Волині баба несе дитину до породіллі і шепче їй на вухо ім'я, бо мати мусить його перша почути. Коли б хто запитав передчасно, то відповідають так: “Баба напилася і забула”.

Вірування про день уродин. День уродин означає так само багато, як день зачаття. Передовсім треба зазначити, що найліпші і найщасливіші породи вранці. Дитина, уроджена вночі буває спокійна, заспана, народжена вдень – сердита і з добрим апетитом. В одній пісні згадується, що дівчина, приведена вночі на світ, не має щастя; подібно думають і німці в Семигороді. Коли дитина прийде на світ у неділю, то буде пристрасна. Найнещасливіші діти, народжені в п'ятницю, в понеділок родяться віщуни, в четвер – багаті.

Вірмени тішаться, коли пологи припадуть на Сошествіє святого Духа, бо дитина буде розумна; уроджені на Вознесіння будуть щасливі, на Воскресіння – будуть віщунами.

Доля. На Гуцульщині кажуть: “Ледве народиться дитина, збираються 12 судців, що сідають на столовім вікні. Судці ті призначають для дитини одну звізду, що світить так довго, як довго дитина жие; як звізда упаде, умирає чоловік, якому вона при родинях була призначена”.

Ворожать про майбутнє дитини: коли дитина відразу починає кричати, то це добра ознака. Коли дитина стискає кулаки, то буде скупа, а коли розкриває, то буде щедра.

8. ХРЕСТИНИ

Хрестинами називають учту на честь новонародженого і його матері у всіх народів, що тільки знають обряд хрещення. На хрестинах присутні свояки і запрошені гості. Батько дитини, як дізнається ім'я дитини, радиться з матір'ю, кого будуть кликати у куми. До вибраних кумів іде батько. Увіходить в хату і каже: “Мені дав Бог (ім'я). Будьте ласкаві, понесіть до хреста”.

Якщо попередні діти вмирали, то за кумів просили першого зустрічного.

Трапляється, що просять за кума хлопця, що дружбував на весіллі батька дитини, а за куму – дружку матері.

У бідних звичайно просили одну пару кумів, у багатих – дві, три.

Звичай запрошувати людей, щоб тримали дитину до хреста, сягає дуже давніх часів і трапляється ще у диких народів. Християнська релігія прийняла його у свої постанови і унормувала.

На кумів вибирають звичайно людей з добрими прикметами, бо вважають, що вони переходять на дитину. Вибирають передовсім свояків, котрих люблять або поважають.

Зберігся звичай не відмовляти нікому, бо “від хреста гріх відказатись”. Куми стають по хресті неначе членами родини.

Нареченим не вільно тримати одної дитини до хреста.

Кумам заборонено разом сидіти, не вільно також віддаватися грішній любові, бо це шкодить дитині і їм самим (багато озер і ставків повстали на місці, де запалися куми, що віддавалися чужоложеству). Народні пісні подають свідоцтво, що вільні стосунки між кумами вже в XVI ст. були явищем звичайним, за що їх чекало пекло.

Бути кумом дитині неправого ложа вважається за щастя. За байстрам іде в куми охоче дівчина, беручи ніж за пояс і гроші, щоб причарувати багатого. Як

за байстрам іде дівка кумою, то зараз піде заміж. Кум, ідучи на такі хрестини, підперізується оброттю (частина кінської зброї – *прим. упорядника*), щоб було багато худоби, а кума бере пір'я, щоб дріб добре вівся. Деколи підперізуються шнурком, а потім ховають його, бо він дуже помагає від усяких хвороб. Погляд про спеціальне щастя позашлюбної дитини знаний у нас та в інших слов'янських і германських народів.

Існують численні забобони при хресті, що являють собою пережитки давньої віри, свідчать про містичне значення цієї події для дитини. Батькам заборонено йти до хреста з дитиною. Як дитина пчихає під час хреста, то буде довго жити і не хворітиме.

Батько дає кумові гроші, курку і хліб для попа. У попа кум купує за свої гроші хрестика, а кума крижмо (кусок полотна), яке потім зостанеться у породіллі для дитини. З нього шиють їй сорочечку, або сорочку, коли виряджають у військо.

Крижмо дають всюди за релігійними приписами. Крім того, дають хліб, гроші, на Гуцульщині – вівцю, коня, сорочку, сіряк. Приказують: “На тобі паляницю та затули бочки, де були сини і дочки”. Або: “На, кума, кусочок та закладай куточок, де був синочок”.

Протягом трьох років дитину не купають у той день, коли її хрестили.

Хрещениця не мусить виходити заміж за сина своїх хрещених батьків.

Коли йдуть хрестити дитину, беруть із собою хлібину за пазуху. По дорозі не можна розмовляти з зустрічними. Коли вертаються з похрещеною дитиною, говорять: “Добрий день, давали нам нехрещене, а ми вам принесли хрещене. Поздоровляємо вас”. Або: “Брали поганина, а принесли християнина, брали народжене, а даємо молитвене і хрещене”.

Після цього мати годує дитину. Куми і гості сідають на лаві, дарують народженого. Підійдуть зненацька до дитини і покладуть під сповивач гроші. Кума передає дитину матері і бажає їй щасливу долю. Промовляють так: “Хай росте здорове і щасливе”.

Куми, якщо їх четверо, то та пара, що несе до попа дитину, вважається першими ріднішими кумами. Друга пара несе дитину від попа (звичайно дитину тримає кума).

Скоро посідають куми їсти, то вкидають по три ложки страви у миску для породіллі, яку підносить старша кума. На столі мусить бути каша, що належить до страв обрядових, може бути м'ясо, сметана, яйця, картопля, а в піст солена та варена риба, квасоля, капуста, помащена олією, пісні голубці. Батько, коли все готове, просить за стіл кумів і гостей по старшині, а сам сідає з бабою перед столом, як на родині. Промовляють: “Будьте здорові. Слава Богу, у хрест увели і (ім'я) назвали. Хай велика росте, дай Боже, щоб кума одужала, годувала, доглядала, а дитина велика росла, щаслива була, щоб її стару доглядала, як її тепер доглядає”.

Гості згадують старовину, життя колишнє і теперішнє, про царів, науку у панів, часто вирішуються життєві великі питання. Коли розмова вщухає, куми дякують, бажають бабі і новонародженому многая літа. Кум каже: “Посилай же, Боже, кумі, щоб очуняла, сина вигодувала і вам, куме, щоб спадкоємець

великий ріс, многолітній був і вас, стареньких, піддержував, а вам, бабусю, щоб діждали рушника мати (весільного – прим. упорядника)”.

По вечері дають фрукти і “квітки” з колосків жита або пшениці, барвінку, васильків, калини, щоб дитина була здорова. Ту квітку мусить кожний нести додому, щоб застерегтися від нещастя.

Баба кладе серед хати кожух вовною догори, під кожух, хто хоче, кладуть гроші – кілька копійок на щастя дитині.

Ту першу сорочечку, що наділи на перше пискля, що родилось у подружжя, одягають згодом на всіх дітей, що родяться у них опісля. Перше з неділку, або й з один день поносить, а то вже й ховають її, як родиться друге, то на нього одягають. Отак потрошку на всіх. Декотрі і не перуть її, а так і держать. Це для того, щоб діти усі любили, піддержували і помагали одне одному. У попів це ведеться, не тільки у простих.

9. ЗЛИВКИ

Кажуть, що поки не зроблять зливок, не буде молока у породіллі. А як зілле баба, то так і почує в собі породілля переміну, почує, що молоко єсть у грудях, а до зливок ніколи не дає грудей.

Ці зливки роблять звичайно на другий день після хрестин, не прилюдно, а як ще всі сплять.

Приходить баба пупорізна до тих, у кого вона бабусь. Звичайно, як і перше, христосується вона і зараз порядкує в хаті. Затоплює в печі і до зорі готує обід. Далі йде по воду до колодязя, молиться “Отче наш”, потім шепче: “Іду водиці брати, стало мене три янголи стрічати: один Михаїл, другий Гавриїл, третій чудотворець Миколай. Стала я їх прохати: Чудотворче Миколаю! Помагаєш на водах, поможи й мені водиці набрати, молитвену, хрещену рабу Божу... обмивати й напувати і покорму визивати”.

Прийшовши до колодязя, баба шепче: “Добридень тобі, водо Оліяно, і ти, земле Тетяно. Прибуваєш, водо, із гір, із долин, з-під червоних калин, з лісів, з підполісів, щоб так прибувало породіллі покорму для молитвенного, хрещеного младенця...”.

Набирає відро вповні “щоб було вповні і корму”, приносить до хати, наливає в горщикок тої води і кидає туди сім’я трохи. Потім нагріває, ставить серед хати ночви і кладе у них гіллячок верби. Баба бере горщечок із сім’ям і водою і йде з породіллею до ночов і лле воду з сім’ям на руки собі і породіллі тричі. Потім умиває баба породіллю і шепче: “Ти, водо Оліяно, і ти, земле Тетяно, ти для всього создана. Сус Христос тобою вмивався і червоною ризою втирався, для доброго діла готувався. Ти прибуваєш з гір, джерел, з лісів звідусіль, щоби так прибувало молитвяній, хрещеній рабі Божій (ім’я) для молитвяного, хрещеного младенця (ім’я) корму”.

Після цього витираються рушником баба і породілля, а пупець лежить на готові коло них. Пупець – це ліктів чотири або п’ять полотна для баби.

Потім породілля кланяється бабі і просить прощення, потім просить прощення баба.

Воду, що в ночвах і в горщечку, гріють разом з тою, що у відрі зосталася, і в купіль ллють. У купелі купають і дитину, і породілля. Потім воду виливають у таке місце, де ні скотина, ні людина не ходить, щоб часом чого не прикинулося, як хто увійде в те місце. Так очистивши душу і тіло, породілля прибирається у чисте вбрання і чекає, поки чоловік покличе кумів і приятелів “на зливки”.

Заборонено перші шість тижнів після цього вносити у хату одяг по заході сонця, щоб крикливців і уроків не занести. Для цього ж мати ввечері хрестить вікна, двері і комин і приказує тричі: “Сам Сус Христос на дверечках, а янголи на віконечках”.

10. ВИВОДИНИ

Після шести тижнів у суботу іде мати на виводини. Перед тим, як іти, скидає сорочку, в якій ходила ці шість тижнів, перекидає через голову назад і складає до скрині. Це робиться через те, що нечисте вже одійшло. Потім дитину поверх пелюшок перев’язує поясом або стьожкою. Цей пояс березуть до одруження дитини і прив’язують його на весільний одяг так, щоб не видно було. Коли молодий чи молода матимуть на вінчанні цей пояс, то будуть багаті, і гарно житимуть між собою.

Молодиця з дитиною іде на виводини до церкви. Як стріне по дорозі іншу жінку з маленькою дитиною, то кажуть тихенько: “Сіль тобі ввічі”. На виводини йдуть і ті молодичі, які народили неживу дитину.

Перед тим, як увійти у церкву, молодича заходить до попової хати і кладе на стіл хліб і гривню. Тоді йде до церкви. Стане у бабинці, до неї підходить піп, бере з рук дитину і читає молитви. Далі йде з дитиною у вівтар. Якщо хлопчик, то обносить його поза престолом і кладе долі перед вратами, а як дівчинка то просто перед вратами похрестить. Тоді молодича бере дитину, закутує в полу, цілує ікону і стає серед жінок біля дверей. По закінченні служби Божої уводить її піп у церкву і ставить перед вівтарем, молиться.

Після того молодича з немовлям іде додому і живе зі своїм чоловіком, чого до виводим не можна робити.

11. ДИТИНА В ПЕРШІМ РОЦІ

Назви на дитину до року. На манюньку дитинку, що доперва уродилась, кажуть “пискля”, “пискляточко” або рідше “мулятко”, “муляточко”, “народження”, “народженняточко”. Першим іменем називають дитину в шість тижнів, а коли прикладають лагідні назви, то роблять це більше з жалю, щоб пошкодувати. Назв інших на дитину до року дуже багато: “їсть першу паску” або “годовичок”; “уже чимале”; “сміяка”, “сміюн”; “гуляка”; “зіпака”, “зіпачка”, “плакса”, “плаксючка”, “плакуха”; “сидун”, “сидуха”, коли вже вміє сидіти; “плазун”, “плазуха”, “плазунча”, “плазуня”, “плазунчик”, “лазунець”, “лазуночка”, як лазить; “дибун”, “дибуха”, “дибака”, “дибунча”, “дibunя”, “дibunець”, (“поганий який дибунець дibunяє до мами!”), як стає дибки;

“ходун” (на хлопчика й на дівчину); “дід”, “дідуган”, “бабуся”, як нема зубів, а “зубань”, як зуби ставить; “белькотун”, “белькотуха”, “сокотун”, “воркота”, “гудун”, “балакун”, “шавкотун”, як учиться балакати; а “щебетун”, “щебетуха”, “цікорун”, як вміє говорити і “німець”, “німе”, “мовчун”, коли не говірливе.

Фізичний розвиток дитини. Дитина розвивається поволіше, як жива істота. Людина родиться, то нікчемніше теляти. І теля, і поросля, і що не візьміть, уже якесь змисленійше, вміє скоріш ходити, і потрапляти за матір'ю. А дитя гірш од пуголовка, і незмислене зовсім, і слабе, прямо ніщо. Наче аж полегшає на душі, як поверне голівкою, або ніжками, та ручками замелеха.

Аж як уже почне в'язики держать, то аж тоді схоже на людину, намагається встати, або вже, як трохи далі, сидить та лазить і нарешті щось казать та ходить. Й одляже од серця наче, як воно почне на що гожіше вже походить.

Так то вже Бог дав, що тваринка скоріше почне світ розуміти, ніж людина.

Дитина найперше починає реагувати на світло, а перед тим не розбирає нічого, хіба як пече, болить його що або їсти хоче. Все інше йому байдуже. Одне швидше, друге пізніше, а все вже близько трьох місяців починає чути звуки, або ще раніше задивлятися на світ; ото вже й глядить на матір, хоча спершу вона йому була байдужа.

А далі, то вже у хаті знає своїх і чужих. Як хоче що виявити, то плаче або руками досягає.

Найбільше ходять коло дітей і люблять їх матері. Батька діти не дуже притягають, так, що часом здається, мовби він любить їх лише через матір. Часто навіть удають батьки, ніби то кохають своїх дітей, але тримаються від них подалі.

В шість тижнів дитина ще як янгол: не знає ні добра, ні зла, сміється, як спить, то в ній дух благий тоді сидить і веселку таку пускає, янгол тоді її забавляє і тішиться, що ще нікому нічого не винна. Як колиска сама колихнеться, то кажуть, що то янгол її поколихнув. А як часом жахнеться у сні, то через те, що лукавий зробив щось коло дитини, або щось сниться. Тоді, як хто побачить, хрестить її й каже: “Господь з тобою, Духу Святий!” або: “Духу Святий з нами”. Мати найгірше лякається цього, і на душі їй зробиться чогось боязко, щоб чого поганого не трапилось дитині. Од переляку, кажуть, найбільше лихо буває: сухоти, жовтяниці, припадки. Проте ж, хоча лякаються, але як похрестять та одмовлять що-небудь проти нечистого, то легше стане на душі, бо є надія, що все-таки минеться.

Ото вже біда і матері, і всім, що в хаті, як на дитину що наслано або чим хворіє та плаче. Тоді вже нічим не забавиш її і не поможеш біді, як не знаєш чого проти крикливців або не постараєшся людей яких знаючих. Бог його знає, до чого довели б крикливці, якби люди не знали що од їх: вмирили б діти, як це часом буває, або були б каліками.

Через це, скоро дитина лише знайдеться, то од очей їй роблять, і од напасті диявольської хрестять цілий рік вікна, двері й комин, щоби не підступила нечиста сила. Одначе, хоча і багато роблять, і знають, як спасти дитину од

наслання, або од очей, чи від злого духу, одначе є ще і мудріші знахарі, що проти їх уже не швидко одробиш.

А як не вдасться, то наймають у церкві. На крилосі коло дяка, де він усе стоїть, прибіта картина, де показано кому од чого молиться. От і од крикливців дяк знайде тут св. Антонія, візьме семигривеника та й одмолює з попом.

Часом, як і наймання не пособляє, то всі пожуряться, бо це вже “гнів Божий”. Та й терплять ото муку усі, хто в хаті живе, а дитя бідне мучиться і хоча буває і не вмере з цього, то вже як і виросте, то якась на ньому ознака буде.

Матері і няньки пізнають дитячу мову, щоб забавити, як плаче. Часом ще пискля почне промовляти звуки, зараз дорослі і повторюють все за ним і одночасно примічають, що вони для дитини означають. Стане більше, тоді легше можна зрозуміти його. Часом і слівце сплете.

Під час, коли дитина почне гратися, вже з’являється дитяча мова. Уже слова “та-та-та” відомо всім, що значать “тато”, або “ма-ма-ма”, значать “мама”, а “ба-ба-ба” указує на бабу.

Коли балакають до пискляти, то спеціально, щоб сприять його розвитку. Радіють, як дитя мале, а вже гуде, щоб йому співали й колисали.

Зараз кажуть “мала дитина”, якщо воно грудне, а “велика дитина”, як уже бігає між усіма. Як саме діти стають на дитячій порі і добре все вимовляють, то на їх кажуть “брехунці”, бо вони часом розказують і таке, чого не було і не буде.

“Осоруга” кажуть на дітей, що з ними треба багато морочитись.

“Зіпунами” звать дітей, як дуже крикливі.

Дитина до часу, коли навчиться сидіти. “Йому оце насилу шість неділь минуло, а воно вже й матір знає і всіх хатніх своїх, хай чуже і рук не простягає!” Дивуються, як дитя вже почина скоро розбирать, де своє, де чуже.

Сповивання після виводин, як де, то й зараз кидають, а втім довше восьми неділь не сповивають, бо цього і дитина не хоче, як почне уже дужче володїть ручками та ніжками. У колиску ще й тому треба класти, що вона більше розуміє і звикає до неї. Пробують і гойдати її у колисці, придержуючи руками. Гойдання діти люблять, як уже навчаться самі сидіти.

Забавляють, щоб не розплакалось, щоб заспокоїти, як плаче, цяцьками чи на руках його колишучи. По плачу можна вгадати яка дитина. Мале дитяточко плаче і не хлипає, не зітхає, не одхлипує, бо воно ще не знає ні ляку, ні переполоху, ні образи, ні жалю. Правда, воно ще тепер мало спостерігає цяцьки, але як вішають червоненьке що-небудь над колискою (окрайку, стьожку або що інше), то воно ловить рученьками. Дитя уже вміє і сміятися, як її ворущать або торкають. Роблять і “тутусі”, “кують чобіток”, “тужки-потягушки”, “чучукають” і інші утіхи.

Їжа дитини. Годують манюню дитинку скрізь самі матері, а як не стане молока в неї, чи й так не можна їй через хворобу давати дитині груди, то й тоді не наймають чужих жінок годувати своєї рідної дитини, а замість цього роблять таку куклу: у біленьку полотнинку покладуть пожованого своїм ротом хліба, а як де, то паляниці, або пряника, та пересиплють його потовченим сухарем, щоб добренько було, та й зав’яжуть у вузлик у тій полотнинці. Тоді дають дитині

смоктати цю куклу, придержуючи рукою. В куклу цю і другого чого-небудь кладуть (каші молошної, або бублика потовченого і намоченого в молоці).

Замість кукли часом дають мазючок. Роблять його так: візьмуть воловий ріжок, заднять з товшого боку, а з тоншого вставлять цівочку, на кінці, де в рот треба давати дитині, зав'яжуть біленькою ганчірочкою.

Мати, як годує дитину, то не їсть нічого гіркого. Не можна їй їсти часнику. Є такі вередливі діти, що й самі не візьмуть у рот груди, як зачують, що мати щось недобре з'їла, але це вже як підбільшають. Є й такі, що груди чужої матері не візьмуть у рот нізащо, але й це вже буває, як дитина зрозуміє.

Під час гострих болів у животику маля піднімають на руці і притуляють до себе.

Кажуть, що поки годуєш груддю, то не зачнеться друга дитина. Тому часом годували аж до чотирьох років. Але то рідко. Одлучають дитину у рік, а деколи й пізніше. Часом мати одлучить дитину, але як та дуже в'ялиться і аж приболить за цицькою, то знов почне давати. Така дитина буде дуже вредна і лиха на очі.

Діти їдять глину і вугілля. “Оця Горпина, то попіл або вугілля їсть дуже, аби ніхто не бачив, так аж труситься та їсть”.

Купіль. Розводять у ночвах окріп холодною водою, поки не зробиться літня вода – літепечко. У головах кладуть замість подушечки пелюшечку, щоб не так у головку душили ваганки, а як бояться жовтяниць, то кладуть подушечку з прядива (конопель) трохи менше, як одну жменю, а тоді по всіх ночвах устеляють пелюшечкою, кладуть писклятку. І скоро як намокне і занурять у воду, то тоді краями тієї пелюшечки обгортують усю дитину і поманісіньку з підніжок беруть водичку і все хлюпають на грудики й на голівку. Як кладуть у купіль, то всяк примовляють: “Мати – водичка, мати – водичка, Господь з тобою”. А більше того все кажуть: “Христос купавсь, та й нам благословив, Христос купавсь, то й нам благословив!”. Ті слова усе приговорюють, поки дитина і обвикнеться у купелі. Як уже хлюпають на неї, то вже хто хоче, утішається: “любісіньке, манюсіньке, масюничке, – купочки, хлюпочки, а ну ще водички” – і підбавляє, і швидше ще хлюпає. Часом купають в любистку, щоб усі любили, й у молоці купають, щоб повне та біле було. Од застуди гріють смородину (прутики) у казані, або солому гречану, та й купають у тій купелі. І тоді приказують: “Мій же ти шипочко, мій манісінький, а йди лиш, я скупаю” – і беруть на руки з пелюшок з запічка – “а йди лиш, у гречаниці ще поживеш”. Після купелі сухенькою і тепленькою пелюшечкою накіне мати, а тоді сповиває її зараз.

А перш, як виймають з купелі, саме як дитина добре розпариться, то її “міряють”. “Треба ще й змірять”, каже та, що купає, і зараз міряє так: бере ліктик правої ручки у пискляти і колінце лівої ноги другою рукою і тоді докупи зводить, поки не торкне ліктиком колінця, а тоді пустить та бере ліктик лівої руки в одну руку, а в другу – колінце правої ноги і знову докупи зводить помаленьку, поки й торкне. І так до трьох разів. Як трудно зводити, то або спинка хвора, або ніжка, чи ручка звихнена (особливо, як плаче, як міряють). А щоб взнати, чи здорове пискля, і щоб направить, міряють його в купелі.

Скоро з купелі, зараз годує мати дитину і сповиває, або вперед спов'є, а тоді погодує.

У шість тижнів дитину часто купають. Спершу треба разів і два на добу скупати, та вже у мужиків хоч би раз, а то і на дві доби раз скупати. У попів та панів частіше купають, бо є коли і кому. Буває, що як уродиться дитина, та такі білі плями по їй на голівці є, то тоді треба часто з милом купать, то вони й очистяться. Дехто м'якушкою з хліба спинку викачує, якщо на ній підшерсточки з'являється. Покладе паском (коні пасе) та й качає м'якушкою по спині.

Купають і після шести тижнів дітей, тільки рідше вже, у півроку, ще рідше в рік. Сорочечку закрутять, і підоткнуть за поясочок, хай собі так і лазить, чи й ходить. А поки ще манюнькі, то або зовсім не надівають сорочечки, або надівають куценьку, або як довша, то підложують її під спиначку, щоб не промочувалась і не пачкалась.

Вірування про те, як дитина росте. Падає дитина, як спить, тривожиться уві сні, кидається, дуже міцно і довго спить, потягається – росте. Як грається і впаде – більше виросте. Злякалось, дурне вдалось, сердите – переросте.

Замітки про дитину.

- У дзеркалі не можна показувати малу дитину.
- Вище себе не можна піднімати, бо кажуть: “Піднімеш вище – закопаєш глибше”.
- Не можна до року ні волосся, ні нігтики обтинати, бо у рай не приймуть.
- Дитина на молодик, як упаде з лави чи з полу, то буде увесь місяць падать, ніяк не вбережеш.
- Не годиться вмивати дитину після заходу сонця, бо буде на вроду не гарне.
- Не вільно переступати малої дитини, як лежить, бо не виросте.
- Як дитина плаче жалібно без причини, то віщує щось недобре.

Розмови про дітей.

Як хто-небудь зайде у хату, де дитина є, то зараз питає: “А в'язики держить?”

“Уже”, – весело потакне мати. Гість бере на руки або у колиску заглядає і привітно до дитини обзивається:

“Ух ти, беззуба бабо!”

“Ба як головку підводить! Гулять, тпруту, хоче. Чи носите його на двір?” – “Та де там ще!”

“Ану до мене, я тебе погуляю, хоч у хаті?! Іде, думає, що мати!” Взяла, дивиться: “Яке!” – “Та нівроку йому!”

Загляне до дитини: “Уже й сміється, ану-ну, як ти радієш? О, а запишалося! Не вгодно, чи що? Яка пишна! Ану ще! Щось не хоче слухать. Ануте ви до нього обізвіться”.

“Ану я подержу вашу дитину, тітко!”

“Та подерж уже, тільки не звихни!”. Бере і питає:

“А сердите?”.

“Ні! Де там! Хоч нарощне його зачіпать, то й не обізветься. Кавкотить собі тай годі! Бог його знає, що з ним буде. Не в батька! Той би так і кричав все. Так то перцем закрплений! А цей байдуже! О, син коханий мій”.

“Це нівроку, гаразд дитинка у тебе, а отож таке у сусідів; їй вже пора сидіть, а вона і в’язи не держить. Що то той недогляд. Пішли усі з хати, покинули її саміську в хаті, а вона як зайшлась, так щось їй сталось, що до нині не прийшла до пам’яті”.

“Другі батьки сидушки зробили своїм дітям, а ти і не клопочешся, неначе й не бачиш, що робить нічого не дає. То обійдешся! Ось тобі решето!”.

Через день у вечері вносить сидушку: “На та люби свого Ониська!” – “Е! Ти! Таки спасибі тобі і послухав мене”, – жінка радо сказала, взявши сидушку, – “хай же дитина проснеться!”.

Про дитину, що вчиться лазити. Лазить дитина починає десь через місяць після того, як навчилася сидіти. А є такі діти, що після сидіння зразу ходить починають. Утіхи хатнім од лазання тільки й є, що ось-ось буде й ходить і більше дещо тямить. А мороки більше з маленьким. Як побачить kota, то з рук зсунеться та й поза скринєю за ним. Або до квочки. А хто з молодших біжить за ним, щоб квочка не клюнула і крику не було в хаті. “Он горщика знов дістало”, – біжать рятувати горнята.

Як непосидюща дитина та нема кому глядіть, то часом прив’язують її за ногу до столу і кладуть забавки навколо, а як ці їй набридають, то кладуть нові.

Тепер воно насидиться і, буває, що й само засне, сповивати не треба, а колихати, коли йому схочеться. Вже й пізнають, що воно в люлю хоче, і заколишуть, співаючи над ним.

Гойдання у колиці діти найдужче люблять і самі до цього дуже привикають.

Щоби приспати або потішити дитину,носять її гулять на вулицю, літом частіше, а зимою рідше. “Ходім, тпру-ту!” – кажуть дитині і вона простягає руки до того, хто хоче нести її на двір. Показують їй “тютю”, “бицю”, “косю”, “пацю”, аж поки утомиться і почне засинати або й засне на руках.

Потішки і забави. Перше роблять дитині “тутусі”. Положать її горізнак і долонями од головки до пальчиків на нозі поведуть і кажуть “тутусі, тутусі”. Дитина радіє і сміється.

“Тушки-потягушки”. Так само ведуть долонями, за ноги потягують і приказують: “тушки-тушки, потягушки”.

Як часом дитина перевернеться на живіт, то кажуть “коні насе”. Тоді гладять її по спинці. Дитинка підніме головку і дослухається.

Як сидить дитина, то навчають її “кувать чобіток”. Беруть її ніжку і стукають у п’ятку та й кажуть: “Кую, кую, чобіток, подай, бабо, молоток, я підкую чобіток!”. Вона радіє і подає ще і другу ніжку, їй кують і ту, поки не обридне.

Роблять "ладки", ляпаючи у долоні і приказуючи:

“Ладки, ладки!

Де були? – У бабки!

Що пили? Що їли?

Та й, та й полетіли

У Н. на головці сіли”.

"Сорока". Беруть палець дитячий правої руки і, водячи ним по долоні лівої руки, приказують:

“Сорока-ворона

На припічку сиділа,

Діткам кашку варила!”.

А тоді беруть кожний палець на ручці і кажуть: “Цьому дала, цьому дала, цьому дала”, – а як дійдуть до великого пальця, то зараз кажуть, – “а цьому не дала, бо він діжі не місив, трісочок не носив і хатки не мів”. Та знову так само.

Роблять діти і "хані", їм показують, як треба стуляти та розтулять обидві жмені разом дуже-дуже швидко. Спочатку це робить сама нянька, а згодом і сама дитинка водить своїми рученятами аж доки не втомиться.

Потім учать її "чолом чокать". Підставляють свою руку та й кажуть: “Чолом, Марійко!” або “Чолом, Тимусю!”. То воно й ляпає рученям своїм.

Як де, то виучують дітей показувати, "як бабу мороз душить". Стулять дуже кулаки, аж зуби зціплять, а дитя дивиться та й собі душить кулачки, тіснить аж труситься.

Дитина вчиться ходити. Задля того, щоб дитина швидше ходила, ставлять їй "дибки-дибусі". Той, хто її доглядає, візьме її і поставить на ноженята і держить попід ручками за бочки; вона радіє, а щоб дивилося на його каже: “Ану дибки, ану дибусі!”, – та й пустить її одною рукою а далі й другою; вона з хвилину постоїть і хоче падати, то її підхвачує той, хто учить її дибки. А то перше поставлять її в кутку, щоби оперлася об дві сторони вугла, то й вона обіпреться та й стоїть, поки ніжки заболять, а сама радіє, що стоїть. Часом перетягують через хату мотузку. Дитина за неї чіпляється і дигає туди-сюди.

Буває, що дитина не скоро виучиться ходити. Його ровесники вже ходять, а воно ні. Тоді роблять йому *ходушку*. Забивають посеред хати стовпець, а на верх його поставлять таке колісце, щоб крутилось на стовпці, а в колісці дві спиці. От дитину поставлять коло спиці, воно візьметься за неї руками і ляже на неї, а воно почне крутитися усе помалу, а дитина за ним ходить. Як дитина скоріше налягає на спицю, то колесо скоріше буде ходити і дитина за ним буде поспішати, а як утомиться, то стане.

Щоб не забилося, то приноровляють усе так, щоб нічого не сталося, або вище трохи, як стояча вже дитина, або так заввишки, як сидить воно.

Коло цієї ходушки кладуть усі цяцьки, часом їх і до колеса прив'язують, щоб бралось за нього.

Є ще й інші ходушки, такі ворітечка коло стіни, що ходять самі собі, як взяться за їх. Тут та вигода, що дитина не закручується.

Говорити і ходити дитина починає звичайно в рік. Як довго не ходить, то родичі починають тривожитися. Перше усього до бабів звертаються, щоб

одшептали і одпарили у зіллі. Найчастіше купають у жостірі чи у вищебені (потерть від сіна). Думають також, що не ходить дитина, бо животи виходять. Тоді звинувачують бабу, що не вмiла гаразд пула зав'язати. Од цього заварюють Цар-зілля, його усяка баба знає.

Там, де діждались, що дитина почала ходити, кажуть: “Забули й думать про нього. Його так, як і в хаті немає”. Справді, вона зі старшими собі швендяє по вулиці, по городах і там переймає усю їхню науку, весь їх світогляд. Як десь збереться чималий гурт дітей, видумують всякі забави. Дружба тут тісна. В гурті хлопці і дівчатка разом, ніде, як тут, немає такої рівноправності. Часом матері самі односять малих дітей до гурту і гостинці дають всім, щоб гляділи коло себе первачка, бо “треба, щоб воно в гурті росло”, а деякі возять свої діти всюди, і на ярмарок, і в гості, щоб усе бачили.

Тепер дитина менше боїться всяких пригод, коли часом одне слово чи погляд могли завдати їй біду. В цей час найбільше бояться переполоху. Одначе й його вмiють відшептувати. Вважають переляк шкодить дитині: вона сохне, жовкне, не росте.

Тепер дитину беруть і в церкву, і в гості, і у поле. Діти, які допомагають в господарстві, чують немало ласкавих слів до себе: “Любий, славний”. Дитина бачить і веселість в очах, і гнів, і тугу, а при веселому погляді і само раде. Є такі, що замiтять, як батько сердиться. Такі діти зводять на лад усю сім'ю.

Є діти – мовчуни, щось усе собі на умі тримає і до всього докопується. Такі все других за собою ведуть. Тим то вони подають надію, що з нього буде щось непросте.

Часом заглядають діти у майбутнє, міркують, коли їм буде краще. Всякі випадки у селі, в сім'ї вони трактують по-своєму, їх цікавить, чи світ великий, чи скоро його можна обійти, чого сонце увечері на землю сідає. Про це питають дорослих, а те, що почують – комбiнують по-своєму.

Від дітей багато батькам утіхи. Своїм вдалим чи не вдалим слівцем дитя вгамує гнів або й досаду батькам.

Оповідання про ранніх дітей. Тепер буває, дівчинка у три роки уже в квітках, у намисті, соромиться, а ще не встигло добре на ноги зіп'ястися. Раніше діти дурніші були. Тепер сидушки та ходушки видумують, щоб швидше росли.

Душа дитини розвивається разом з тілом, спочатку без людської допомоги. У дитини, як і у дорослого чоловіка, душа має свої природні прикмети: мислить, любить, бажає.

Обряди при роковинах. “Було колись і ходини, і сидини справляють, піднімають угору за голову та мнуть ту бідну дитину, щоб “таке-отакє велике вирросло!”. У старовину, бувало, розділять на народний у полі межу та й покличуть дитину (хлопця), “межівника”. Як той прийде, то починають його бить. Як виб'ють дуже, то пустять і кажуть: “Оце щоб ти пам'ятав, що тебе бито, щоб знав, де межу проведено. Тепер минулося”.

12. ПРО ДИТЯЧУ МОВУ

Дитина учиться балакати разом з тим, як учиться ходити. Всі хатні, а найперше матері і няньки, розуміють дитячу мову, їм це найважливіше знати, бо як розуміють дитину, то легше можуть її забавити.

Найперше дитина виявляє себе звуками. Те смоче, як їсти хоче, те крекче, а те плаче і не спить, поки не нагодуєш добре. Те піднімається і гицає об дно колиски або ніжки задирає. А як котресь падає і кричить, то вже знають, що лихеньке буде на характер, як виросте. Характер діти дістають частково від батьків, а частково під впливом оточення.

Звикає дитина швидко до всього, тим то матері і всі присутні бояться запустити її. Дивляться, щоб знала “а грішка”, і тата, і маму. Роблять і забавки такі, щоб на розум дитину наводили і призвичаювали до того, що треба, щоб у світі жити. Як дитина вже і “сороку” знає, тоді на самоті, як заграється, то рученятами перебирає і все до них белькоче. Родичі кажуть, що воно само робить собі утіху: “Чує, що всі балакають, та й собі. З ким же воно?”. Одні кажуть, з янголом, другі, що то його така природа, що треба щось белькотати. Часом, як дитина перебирає пальчиками, хто-небудь підбіжить до неї і підкаже: “Цьому дала, цьому дала...”. Діти балакають самі до себе, як дуже заграються. Дитина без цього не росте. Є діти, що самі собі співають: “Е, еи, еи, ух!”. Дехто каже: “Воно спатки вже хоче та на пісню вказує, бо думає, що як співають, то спати треба. Піди заколиши його”.

Стане більшати дитина, то вже і слівце якесь скаже, що його ще й не чув ніхто, а воно собі сплете. Уже ясніші і слова каже, а його незвичайна вимова стала у хаті звичайною. Як почало уже наслідувати слова, вимовляти їх, хатнім, проказуючи і поправляючи, доводиться ту мову виправляти.

Бувають діти гаркаві, шепеляві, свистуни, заїкуваті через те, що голосниці ще не обмололися гаразд і язик не туди заскакує, а зуби ще не поросли.

Часом дитячі слова залишаються в родині аж до пастушого віку дитини. Ось деякі з них: кравка (кропива), лазя (комаха), кицики (цвіт на шелюгах), вова (опудало, страшилище), папа (хліб), копка (картопля), моня (молоко), га-ми (їсти), лозя (ложка), тасі (каченята), кося (кінь), тютя (курка), миня (теля), биця (скот), біра (вівця), дюдя (холод), тпруті (гуляти), бозі (молитися), бов Бозя (дзвонять до церкви), жижа, хх (вогонь), цяця (квітка).

Дитяча цікавість — найутішніша в цім часі. Воно про все питає чи само розкаже і зажуритися не дасть. Часом заглядають діти у будуччину і рівняють, чи тепер їм краще, чи краще буде, як виростуть. Міркують діти і про всякі випадки у селі і в родині, про які говорять старші. Цікаво малечі, чи світ великий і чи можна його обійти попід небом, чого сонце ввечері на землю сідає, а рано встає і людей будить. Ці питання задають вони і одноліткам, і старшим. Часом батьки чи хтось із дорослих химерно вдовольняють дитячу цікавість. Наприклад, дитина спитає, чом не можна у піст пити молока, а мати відповість: “На вербу (дуба) полізли молоко і сир”. “А коли ж вони злізуть?”. “На Петра”. А як кличуть розговлятися, то кажуть: “Ідїть, вже молоко з дуба злізло!”.

Є, правда, *діти – мовчуни*. Воно щось собі усе на умі тримає і до всього докопується. Часом як і прорветься у нього яка мова, та не пуста. Як не зміниться з роками, то така людина все щось колюче дуже або розумне скаже. Таке все других за собою веде. Тим то, хоч і не таке воно забавне в хаті, отаке мовчазне, а не додає туги, заставляє жити надією, що з нього буде щось не просте, щось видумає, коли все так думає.

13. ОБРАЗКИ З ЖИТТЯ МАЛИХ ДІТЕЙ

- Було наші батько, як ріжуть за обідом хліб, то дають зараз хлопчикові років п'яти і кажуть: “Оце тобі, щоб кравцювати вчився, а дівчинці – тобі, щоб за кравця пішла”.

- Набрала дівчинка води в рот і прискає нею по хаті, а їй кажуть: “Сміх, сміх, сміх”. То вона розсміється і випустить воду.

- Он у Варки самі лобурі, допомоги немає, сама, як муха в окропі, коло всього. Хазяйства ніякого, а дітки, як перемиті усі. Вона пообчісує їх і нарозказує, і молитов понаучує. Манюсіньке, насилу белькоче, а вона й те у ряд становить до молитви, ручку пучечкою складе, хрестить його: “Дай, Бозю, їсти і неньці, і таткові, і мені!”. Таке дитя “сороки-ворони” саме прокаже і не буде таким лобурякою. А занехай дитину, що з нього вийде? Не нагнеш ні до чого, ні при звичаєні.

14. ДИТИНА В ДРУГІМ РОЦІ

На таку дитину кажуть “стрижак”, “стригунець”, “друга паша”, “другу паску їсть”.

Другий рік – це справжній початок розумового розвитку дитини. Тепер вона схвачує в свою головку все, що перед її очима. Знають люди, що треба обов'язково навчати і розвивати дитину, бо “яке змалку, таке й до останку”. В народі кажуть: “Учи дитину, поки воно ще нічого не зна, бо виросте і тебе навчить”. Тим то розумні баби й батьки хоч і годину проведуть з дитиною, щоб її навчити грішка знать і розбирати, що то є у світі.

Така дитина повинна вже добре ходити й балакати, і загадок загадувати, їй розказують казки про тварин, а вона часом і сама почне проказувати. Багато всяких назвищ, діалогів і монологів вивчають нарівні з старшими дітьми. Є між дітьми такі, що всіма верховодять. А інші поводяться, як мовчуни і нишклі.

Дітей привчають до найпростішої роботи бика погнать до ставка, грядку зполоть.

Таких дітей вже вчать Богу молитися, вони стають поруч з дорослими і шепчуть молитви, хрестячись і поклони б'ючи. Самі слова в молитві кажуть подитячому: “П'ятінко, матінко, суботонько, ненько, Боженько мій рідненький!”. Часом дитина зовсім негаразд перекачує слова, тоді їй проказують по півслова. Дитина не розуміє молитви, але і старші не дуже їх розуміють і часто тлумачать по-своєму. Найважливіше “закон сповнить”.

15. ДИТИНА В ТРЕТІМ РОЦІ

На таку дитину кажуть: “пічкур”, “тритьак”, “гулячок”, “гулячка”, “третя паша”, “трете літо”. Така дитина ще перебуває у своєму дитячому світі. Де гралася, там і спить, схоче крашанок – зварить. Коли-не-коли прокинеться у неї почуття, притулиться до матері. До розвитку дитини спричиняють пісні, колискові, казки, дражнилки, небилиці. Коли дорослі заведуть пісню, то й дитина підхопить, вчиться співати.

Роздолля в гульбищах і забавках дитячих дається повне, бо, як не одгуляти свого, то на старості доведеться. Кажуть: “Тільки щастя зазнала, що дитиною одгуляла”.

Дівчата в цей час більше розвинуті, знають хатні звичаї.

Найважливіші ігри: вурдало велике і мале, деркач, пилчик, ковалі, гойдалки, млинок, тарахкотало, возик, чайка і хрущ, муштри, пічки, хатки, гуси, гірчак, пищалки з лози і трави, сопілки, дудки з гарбуза, ляльки.

Гостинці – істотна подія в житті дитини, їх належить приносити дітям з базару або йдучи з гостей: бублики, коники, медяники, цукерки. Все це купують в повітових містах, на ярмарках. Давній гостинець – лісові горіхи, що їх збирають в панських лісах і тримають спеціально для дітей.

Як не куплять гостинця, то кажуть дитині: “Я тобі дірочку з бублика привіз”. За гостинець можуть слугувати: садовина, городина, раки, ріпа, дівчатам – квітка, хлопцям – сопілка.

Є ще гостинці від зайця, це просто омана дітей. Кажуть так: “Ось візьми, це я зайця догнала та відняла”.

Діти виглядають додому тих, хто поїхав на заробітки чи в найми і все чекають на тій дорозі, звідки вони можуть з’явитися. Не принести гостинця в хату хрещеникові, чи племінникові, чи не передасть через когось – не звичайно.

Купанням дуже втішаються діти. Часом і річки, і ставка немає, а є рови і балки, які залило дощовою водою. Тут повно дітей. Що вода з землею – байдуже.

Зимою, перед Різдвом і весною перед Великоднем поміє мати дітей в ночвах, а в Чистий Четвер “Оліян – водою”.

Одягають в цьому віці хлопцям уже штани, шапку, бриль і сорочку, а дівчатам – спідницю, сорочку, хусточку, квітки. Дівчата в цім часі розвинутіші, а хлопці ще довго ходять без штанів і без очкурні.

16. ДИТИНА В ЧЕТВЕРТІМ РОЦІ

Назви: “джигун”, “гульвіса”, “метунець”, “жевжик”, “шмиглик”, “четвертак”, “четвертачок”, “четверта паша”, “четверте літо”, “жируни” (жирують капосні діти, яку куряву збили в хаті!).

Забавки урізноманітнюються: саночки, громак, снігова баба, літом – свинка, хрущ або чайка з музикою, жуки-воли, пасіка-бликота, млинок, швигалка, гірчак-молочак, гуси, дід, возик, царинник. Крім того, багато інших забавок, казок, пісень і загадок.

Гостинці тепер замовляють наперед: “Мені – коника, цукерку, кісника, квітну хусточку”.

Це – стрімкий народ до всього. Є й такі, що не бояться ні тучі, ні грому. З цього віку дитину вже вільно карати за провину. Дають їм пристрашку очкурцем чи хворостиною.

Матері кажуть: “Раз удариш таку дитину, а тоді серце заболить і шкода її стає”.

Перше діти більше на свободі жили, одначе і тепер люди кажуть: “Набий дитину, а завтра воно знов в тій самій шкоді. Скільки їм не кажи, щоб горобців не драли, бо голови поскручують собі, а вони чуть світ вже на бантинах сидять”. Лякають їх гадюкою, “залізною бабою”, та мало помагає. Гляди, увійде в хату чоловік і почне розказувати про урядника, що прийде і буде всіх дерунів до царя на постій забирать, бо горобці – то царська птиця. І сход буде, батькам урок дадуть, а дітям штанці і спіднички позабирають. Діти те все чують, а за тиждень знову в клуні чи коло куреня на баштані шкоду роблять. Натури цієї ніяк не вдержиш, ти її у двері, а вона назад у вікно. На те вони і діти.

В своїх дражнилках попів, панів, циган, кацапів дражнять. На це не зважає ніхто. Все це вони підхоплюють одне від одного. А вже казкам, пісням і віршикам батьки, матері, баби навчають. Є такі діти, які живуть собі, як “одірванці”, немов батька і неньки не мають. Це натури грубі, але добрі і правдиві. Трапляється, що така дитина немов прилипне до когось із дорослих, як повірить йому, то й повірить.

Є діти, що скоро все розуміють; вони і собі питання задають, і дорослим, їх не б’ють, бо такі і самі все розуміють, другий раз шкоду не зроблять. Все допоможе: свиням увірве і курей напоїть, хату догляне. Така дитина немовля і приколише, і приспіває, і погойдає, і забавить. В нужді і няньчитиме весь день, коли ж вирветься на вулицю, то відгуляє своє.

Трапляються серед дорослих такі, що не вміють сердитися на дітей. Такий і хазяйство глядить, і не товчеться дуже, рівний все і веселий. Діти коло нього все туляться, а він їх і до роботи залучає, і співати навчає, і все з ними жартує.

17. ДИТИНА У П’ЯТИМ РОЦІ

Назви: “підпасич”, “п’ятиліток”, “п’ятак”, “гуляка”.

Така дитина вже бігає за худобою разом зі старшими. Життя підпасича те ж саме, що й пастуха, тільки підпасич пасе за вказівкою, роль його пасивна. Батьки пильнують, щоб він не втомлювався дуже і щоб його не ображали. Знають, що старші пастухи часом залишають всю худобу на підпасичів, а самі гуляють. Є такі, що гарно доглядають худобу і в шкоду не пускають, бо хочуть догодити батькові і матері. Батьки серця надривають, щоб тільки потішити таку дитину чимось. Гри і забави часто доводиться кидать, бо в господарстві треба допомогти снопи класти, молотить. Літом дитина – пастух, а зимою – школяр. Додаються *забавки*: мотузки на пальцях, сояшник, лишок.

Часом шкодують ще так рано приставляти дитину до життя, віддавати у найми, а як нема де дітись, то виражають до роботи, часом плачучи. Дівчата в цьому віці і пастухи, і няньки, метуть хату, миють ложки, прядуть куделю, шиють, бо скоро буде піддівка, дівчук, а у хлопців – підпарубок.

Хлопці часом за дівчину картоплю почистять, а дівчина поганяє за хлопця в плузі. Де дівчат немає, там хлопці мережки шиють, піч розтоплюють, метуть і миють, а де дівчат більше, то вони і хлопчачу роботу роблять. Кожне має при звичаюватися до всякої праці. В жнива діти поміж снопами ходять, помагають на віз класти, пасуть випряжені коні.

В ці часи дитина все горнеться до старших, легше можна її капризи вгамувати.

На п'ятім році приводять дитину *до школи*, щоб звикала. Навіть мовчуни набираються тепер відваги.

Пострижини. В цьому часі дітей постригають кожного на свою стать. Бувають гостини на цей випадок. Обстриженого називають “стрижаком”.

Дитяча мова зберігається ще й тепер. Але вже більше переймають парубочу і дівочу мову. В цей час також помітні спалахи дитячої впертості, помітні майбутні підбрехачі, що підскаржують дома. Одне слово, це часи, коли можна спостерегти майбутню вдачу.

Одучуються від дитячої мови діти самі, як чують від старших інші слова. Часом кепкують з недомов, то вони на самоті налягають на важкі слова та й виговорюють їх. Тепер в школах одучують дітей шепелявити чи картавити.

Як дитина зарекомендує себе добрим товаришем, її приймають до гурту, довіряють свої секрети. Жартівників приймають охоче, бо і самим весело, і жартами відбудеться, як скотина де зайде, або інші трапляться негаразди.

Негарних, скаргунів, підлесників, ледачих, полохливих не люблять і все намагаються відправити такого шкодіяку. Сміються і глузують з нього, а часом, і наб'ють грудками. Тут і хабарі нічого не вдіють, батьки тут допомогти нічим не можуть. Так само в школі, як дитя підбріхує, підцьковує, то його заштовхають.

Нишклі бувають рідко між дітьми. Це ті, що нишком “греблі зносять і свої ставлять”, їх люди обходять, бояться і хоч не хвалять, але і не ганьблять. Тепер у світі повелося, що нишклею тільки і проживеш.

Старуни – це діти мовчазні і посидючі, ростуть собі самі. З них виростають найбільш працьовиті, найдовговічніші люди. Такі все до старших туляться, від них набираються навичок і слів усяких.

Віщуни. Маленьких дітей, років в два-три-чотири питають, якщо задумали розпочати яке діло важливе. І як воно скаже, то журяться або радіють. Беруть ще за мізинчик дитину, як хочуть розпитати, а потім хваляться: “Вже таки вгадала Марійка, чи Іван”.

То брехня, що кажуть: “Дитина дурна, бо мала ще”. Воно, як не вчить та занехаять, то буде нікчемне. А як у добрих матерів, то порозумнішає.

18. КАЛІЧКИ. ЗАХОДЬКУВАТИ ДІТИ

То обмінчата, що їх при народженні обміняв нечистий.

Калічки бувають часом дуже злі, так що і чуби собі зі злості повіривають, сорочку подеруть, покусують себе або інших. Тоді радять одучувати їх не бійкою, а ласкою, просьбою та хитрощами. Якось Мотря сама удома була, кужіль пряла, а воно щось робило з паліччя, поки чи вдарилось, чи що, та як зайдеться! Вона бачить, що зараз буде рвать сорочечку, та й почала танцювати, приспівуючи. Воно й схаменулося, дивиться. Тоді устало на ніженята та і собі почало притупувати. Отак раз, другий та й одучила дитину од лютощів.

Діти обходяться з калічками, як з іншими ровесниками, беруть їх усюди, уважають, щоб не з'їли чого шкідливого, боронять перед напасниками.

Як уже калічка виросте, то малі діти, або здружуються з ним, або дражнять його, лають, обкидають трісками і грудками. Батьки на це не звертають уваги.

Заходяться діти, або як дуже сміються, або як жалко розплачуться. Такі діти часто лякають родичів чи тих, що коло них ходять. Водною пробують одливати, виносять надвір, накривають чорним платком. Як трохи перебуде дитя, та оживе, аж зелене стане і ще довго схлипує немоцне, що всіх у хаті жаль бере, і не знають, де дітися, що віддати, аби воно повеселішало. Так трішечки в ньому життя, та й те на волосиначці наче держиться, і який той Бог великий здається. В цьому віці дитина знає і великі радощі, і великий жаль.

Мабуть з таких західливих дітей бувають дуже вразливі люди. Західливість діти переростають.

По тому, як плаче дитина, можна визначити, яка вона. Мале дитячко плаче, а не хлипає, не зітхає, бо не знає ні ляку, ні переполоху, ні образи, ні жалю. Підлітки звичайно хлипають після плачу, часом у сні одхлипають.

Плач дитини віщує нещастя. Кажуть старі люди, що коли почнуть плакати діти, то щось буде в тій сім'ї, чи хата пустокою стане, чи хтось на їх місце прийде, чи урон якийсь буде у хазяйстві чи в сім'ї. Як лише помітять це лихо за дітьми, то зараз задумуються: “Що ж це буде? І так живеться не з медом, а це ще чогось сподіватися треба”.

Розмови про заходькуватих дітей:

– Заходькуваті які діти тепер стали! І чого воно?

– Нічого, воно переросте, як стане більше, знатиме, що до жалю великого не треба доходить.

19. РОДИЧІ ТІШАТЬСЯ ДИТИНОЮ

“Такий матусиний синок, він і Богу молиться, і слухає тата. Бог за те щастячко йому пошле. Він виросте великий, гостинця дасть татові і мамі. Любий такий синок, хороший”.

Або й так утішаються, хвалять за те, за що треба бити. Наприклад, дитина, як одвинулась мати, узяла віхоть з глиняника та й давай мазать стіну тільки що забіловану. А та оглянулась та: “О! Моя мазальниця хороша та люба, помагає матері, бачить, що тій ніколи”.

Баба радіє онукам. “Поприходять онучата до мене і співають:

Ой на дубі на вершечку

Та посіяв дядько гречку,

Та ні гречки, ні полови,
А у дядька чорні брови!

“То я сміюсь та радію, геть повіддаю, що маю”.

Молодиця каже своїй бабі: “Ось вам гостинець, але не давайте його нікому, бо ви зараз онукам віддасте”.

“Ні, ні! Нікому вже не даватиму. Коли ж отой пашекований і нарозказує, і обцілує. Як же йому й не дати? Два годочки, а воно як старе”.

І велике дитя буває як янгол. Велика вже дитина, а як засне та подивишся на нього: чисте янголя. А як уразиш його чим, образиш чи словом, чи ділом, то воно так скривиться та заплаче, що аж у серці заболить.

20. ДИТЯЧИЙ ОДЯГ

Одіж малої дитини складається з сорочечки і шапочки (коли дитина більша). Сорочечку шують не раз задовго перед уродженням дитини разом з пелюшками. Шапочку або хусточку беруть лише, як ідуть між люди або як у хаті дуже зимно, зрештою, обходяться без них. На ніжки не дають нічого. А сорочечку підперізують поясом (маминою крайкою або яким полотном).

Штани дістають хлопчики аж по році, але і то звичайно тільки для “пихи”. В дійсності починають їх носити далеко пізніше, так що можна часом почути і про семилітнього “безштанька”.

ДЖИГУРДА-ЛИТВИНЕЦЬ Е. М., ДМИТРЕНКО М. К. ЛЕКСИКА НАШОГО РОДОВОДУ (ХТО КОМУ КИМ ДОВОДИТЬСЯ)

Із віку у вік, із покоління в покоління складається, пишеться і переповідається історія держави, окремих її регіонів, сіл, міст. Віками складалася й передавалася від діда-прадіда до дітей-онуків історія кожного роду. Та чи знаємо її ми? Чи запам’ятали розповіді старших? Чи шануємо пам’ять предків?

Життя швидкоплинне, не завжди встигаємо подякувати батькам, не маємо часу вислухати бабуню і дідуся, не привчаємо дітей шанувати старших... Вікова структура суспільства та взаємостосунки, що в ній складаються, мають природу: *біологічну* (зміна поколінь пов’язана з природним життєвим циклом), *соціальну* (розподіл функцій між віковими групами й самі його критерії залежать від соціально-економічної структури суспільства) та *історичну* (починаючи життя в певний момент, кожне покоління пов’язане спільністю переживань і цінностей, а тому унікальне й неповторне).

Задумайтесь! Відшукаймо старі фотографії, з яких дивляться на нас ті, що відійшли з життя, можливо, так і не дочекавшись нашої уваги і вдячності. Розпитаймо ж про них у родичів і знайомих. Відвідаймо разом із дітьми їхні могили і почнімо писати власний родовід не з примусу, а за покликом серця.

Родичівство – зв’язок між людьми, з наявністю якого закон пов’язує виникнення, зміни або припинення прав і обов’язків

Є два види родичівства – **кровне**, яке існує між людьми, що походять від одного предка, та свояцтво – родичівство за шлюбом, між родичами подружжя.

Елементарну одиницю для вирахування генеалогічної (родовідної) відстані між двома родичами складають ступені кровного (однорідного) споріднення: батьки й діти – родичі першого ступеня кровного (однорідного) споріднення, брати й сестри – родичі другого ступеня, брати й сестри батьків – родичі третього ступеня споріднення, діди, баби, онуки – родичі четвертого ступеня споріднення.

Рід — ряд поколінь, що походять від одного предка.

Предок – найстарший родич по висхідній лінії з боку матері або батька (старіший за бабу, діда); переважно у множині – попередники сучасних поколінь; люди, що жили задовго до теперішніх часів; ті, від кого походять певні людські племена, народності і т.ін.

Покоління – нащадки одних батьків, люди близького віку. Часовий проміжок між цими ступенями родичівства 30 років.

Родовід – історія поколінь певного роду, перелік, запис, що виявляють і ілюструють походження, послідовність поколінь (генеалогічне дерево).

Родичі, рідня – ті, хто перебуває в спорідненні з ким-небудь.

Родина, сім'я – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом (під спільним дахом).

Родичі кровні по прямій лінії:

Прапрадід – батько прадіда, батькового або матиного діда.

Прадід – батько діда, батькового або матиного батька.

Дід, дідусь, дідуньо – батьків або материн батько.

Дідівщина, дідизна – спадщина від діда.

Дідівство – дідові відчуття властиві родинного зв'язку з онуками.

Прапрабаба – мати прабаби.

Прабаба – мати батькової, матиної мами.

Баба, бабуся, бабця, бабуня – батькова або матиного мами.

Батьки – батько й мати щодо своїх дітей.

Батько-мати – те саме, що й батьки.

Батьківство – кровне споріднення між батьками і його дитиною.

Батько, тато, татусь, неньо – чоловік щодо своїх дітей.

По-батькові – складова частина власного імені людини, що вказує на ім'я батька.

Батьківщина – земля батьків, рідний край.

Материнство – кровне споріднення між матір'ю та її дитиною; почуття жінки-матері.

Мати, мама, няня, ненька, матінка, мамця, матуся, мамуся – жінка щодо дитини, яку народила.

Син, синок, синочок – особа чоловічої статі щодо своїх батьків.

Дочка, доня, доця – особа жіночої статі щодо своїх батьків.

Внук, онук – син сина або дочки.

Внучка, онука – дочка сина, дочки.

Родичі кровні по бічній лінії:

Брат, братік, братусь, братунь, братуха – кожен із синів щодо дітей тих же батьків.

Сестра, сестриця, сеструня – кожна з дочок щодо інших дітей тих же батьків.

Дядько, дядя, дядьо – брат батька, матері.

Тітка, тьотя, тета, вуйна – сестра батька або матері.

Стрий – дядько по батькові, брат батька.

Стрийна – тітка, сестра батька.

Вуйко, вуй – дядько по матері, брат матері.

Племінник, небіж, небож – син брата або сестри.

Племінниця, небога – дочка брата, сестри.

Небожа – зменшене від небіж, небога.

Братан, братанець, братич – племінник по братові, небіж.

Братаниця – племінниця по братові, небога.

Сестринець, сестрінець, сестрич – племінник, син сестри.

Сестриця, сестріниця, сестринка – племінниця, дочка сестри.

Брати і сестри двоюрідні (у перших і у других):

Двоюрідні – ті, хто перебуває в родинному зв'язку по дідові або бабі з дітьми їхніх синів і дочок.

Двоюрідний брат, брат у перших – син дядька або тітки.

Вуйчаник – син дядька по матері, двоюрідний брат.

Двоюрідна сестра, сестра у перших – дочка дядька або тітки.

Троюрідні – родинний зв'язок по прадідові або прабабі з дітьми їхніх синів і дочок. **Брат троюрідний, брат у других** – син двоюрідного дядька або тітки.

Сестра троюрідна, сестра у других – дочка двоюрідного дядька або тітки.

Внучатий племінник – син племінника або племінниці щодо дядька чи тітки.

Внучата племінниця – дочка племінника або племінниці щодо братів і сестер батьків.

Прим.: При кровному спорідненні Церква забороняє шлюби:

- В лініях прямих (батьки-діти, бабусі-онуки) в усіх ступенях;
- В лініях бічних (батьки-сестри, дядьки-племінниці) в трьох перших ступенях.

Нерідні батьки і діти:

Сини і дочки, брати і сестри можуть бути **повнорідними**, якщо мають одну матір або одного батька.

Батьки нерідні – ті, що не перебувають у кровних родинних зв'язках із дітьми.

Вітчим – чоловік, що стає батьком дітей своєї дружини від іншого шлюбу; нерідний батько.

Мачуха – дружина батька щодо його дитини від іншого шлюбу; нерідна мати.

Діти нерідні – ті, що не перебувають у кровних зв'язках із кимось із батьків.

Однокровні, єдинокровні – син або дочка, брат або сестра, які мають із кимось спільного батька, але різних матерів.

Одноутробні – син або дочка, брат або сестра, народжені однією матір'ю, рідні по матері.

Пасинок, пасерб – нерідний син одного з батьків, рідний іншому.

Пасербниця – нерідна дочка одного з батьків, рідна іншому.

Зведенята, зведенюки – зведені брати, сестри.

Зведений брат – той, хто доводиться братом, будучи сином мачухи або вітчима.

Зведена сестра – та, хто доводиться сестрою, будучи дочкою мачухи або вітчима.

Прим.:

• Заборонені шлюби між братом і сестрою, незалежно від того, повнорідні вони чи неповнорідні.

Свояцтво – родичівство за шлюбом:

Свояцтво – споріднені внаслідок шлюбу; стосунки між чоловіком і кровними родичами дружини, між дружиною і кровними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя.

Свояцтво буває дворідним, або двокровним, та трирідним, або трикровним.

Свояцтво двокровне набувається через один шлюбний союз, у якому перебувають родичі чоловіка з родичами дружини. У двокровному свояцтві при виявленні його ступенів треба враховувати: а) свояцтво між чоловіком (дружиною) та кровними родичами дружини (чоловіка); б) свояцтво між кровними родичами подружжя. Оскільки чоловік і дружина складають у шлюбі одну плоть, то тесть і теща (батьки дружини) перебувають щодо зятя (чоловіка дочки), а свекор і свекруха (батьки чоловіка) – щодо невістки (дружини сина) в першому ступені дворідного свояцтва; брати й сестри дружини та чоловіка – в другому ступені двокровного свояцтва. Коли з'ясовуються ступені свояцтва між кровними родичами подружжя, треба виявити: а) в якому ступені перебуває родич чоловіка щодо нього; б) в якому ступені перебуває родич дружини щодо неї, потім кількість ступенів складається, одержана сума покаже, в якому ступені споріднення перебувають родич чоловіка і родич дружини. Так: між чоловіком і його тестем – один ступінь; між чоловіком і його своячкою

(сестрою дружини) – два ступені; між братом чоловіка і сестрою дружини – чотири ступені.

Трикровне свояцтво встановлюється при наявності двох шлюбних союзів; родичі дружини (чоловіка) одного брата (сестри) до родичів дружини (чоловіка) іншого брата (сестри) або родичі першої та другої дружин (чоловіків) одного чоловіка (жінки).

У трикровному свояцтві, яке походить від поєднання через шлюбні союзи трьох родів та прізвищ, ступені свояцьких стосунків вираховуються за тим же способом, що й у двокровному: складаються в загальну суму кількості ступенів.

Наречені – парубок і дівчина, чоловік і жінка, які збираються одружитися.

Наречений – парубок, чоловік щодо дівчини, жінки, з якою має одружитися.

Наречена – дівчина, жінка щодо парубка, чоловіка, з яким має одружитися.

Шлюб – спрямована на утворення сім'ї, історично зумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма стосунків між чоловіком і жінкою, що встановлює їхні права та обов'язки стосовно одне одного та щодо дітей.

Вінчання – шлюб церковний; таїнство з'єднання й освячення шлюбного союзу чоловіка й жінки для благословенного народження і християнського виховання дітей.

Подружжя – шлюбна пара: чоловік і дружина. Стосунки між подружжям не є родинними.

Чоловік – особа чоловічої статі щодо жінки, з якою перебуває в шлюбі.
Дружина, жінка – особа жіночої статі щодо свого чоловіка.

Батьки чоловіка дружині: Свекор – батько, **свекруха** – мати. **Тесть** – батько, **теща** – мати. **Свати** – батьки одного з подружжя щодо батьків або родичів іншого. **Сват** – батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів іншого. **Сваха, свашка** – мати або родичка одного з подружжя щодо батьків або родичів іншого. **Зять** – чоловік дочки, сестрин чоловік, чоловік зовиці. **Синова** – дружина сина. **Невістка** – дружина сина для його батьків, братів, сестер, чоловіків сестер, дружин братів. **Дівер, діверко** – брат чоловіка. **Зовиця** – сестра чоловіка. **Діверка** – дружина дівера. **Свояк, шурин, шуряк** – брат дружини, чоловік своячки.

Своячка, своячениця, своякиня – сестра дружини, дружина брата. **Швагер** – чоловік сестри. **Швагрова** – своячка. **Братова** – дружина брата. **Дядина** – дружина дядька, дружина батькового брата або матиного. **Стрий** – чоловік батькової сестри, дядько. **Стрийна** – дружина батькового брата, тітка. **Вуйна** – дружина матиного брата, тітка.

Шлюб у свояцтві заборонено:

– при двокровному свояцтві в перших трьох ступенях; в четвертому дозвіл надає Єпархіальний архієрей;

– при трикровному свояцтві – в першому ступені.

Вдівство, сирітство:

Вдівство, удівство – нешлюбний стан чоловіка, жінки після смерті одного з подружжя. **Вдівець** – чоловік, що після смерті дружини не одружився вдруге.

Вдова, вдовиця – жінка, що після смерті чоловіка не одружилася вдруге. **Сирітство** – становище дитини, яка втратила одного або обох батьків. **Кругле сирітство** – життя без батька і матері; **напівсирітство** – життя без матері або без батька.

Сирота, сиротина, сирітка – дитина, підліток, що втратили батька й (або) матір.

Сиротюк, сиротючка – хлопчик (дівчинка), що втратив (ла) батьків або одного з них.

Названі батьки й діти:

Названий батько – чоловік, який узяв на виховання, прийняв чужу дитину за свою.

Названа мати – жінка, яка взяла на виховання, прийняла чужу дитину за свою.

Названий син – той, кого взяли на виховання, усиновили.

Названа дочка – дівчинка, яку взяли на виховання, прийняли за свою дочку, удочерили.

Названий брат – той, із ким хто-небудь побратався, побратим.

Названа сестра – та, з якою хто-небудь посестрився, посестра.

Молочні брати і сестри:

Годувальниця – жінка, яка годує груддю чуже немовля.

Брат молочний – син годувальниці щодо чужих дітей, яких вона годує, а також ці діти щодо дітей годувальниці. **Сестра молочна** – дочка годувальниці щодо вигодованих нею чужих дітей, а також щодо дочки годувальниці.

Хрещені батьки і діти:

Хрещення – релігійний обряд, який відправляють над новонародженими дітьми або дорослими на знак прилучення їх до християнської Церкви.

Духовне споріднення існує між хрещеними батьками і хрещениками, також між батьками і кумами.

Хрещений батько, хресний тато – чоловік, який бере участь в обряді хрещення в ролі духовного батька; *нанашко* на Вінниччині. **Хрещена мати, хресна** мама – жінка, яка бере участь в обряді хрещення в ролі духовної матері; *нанашка* на Вінниччині. **Хрещений син** – хрещеник, похресник, хлопчик (юнак, чоловік) щодо своїх батька чи матері.

Хрещена дочка – хрещениця, похресниця, дівчинка щодо своїх хрещених батька чи матері.

Хрещений брат – той, хто має з ким небудь спільних хрещених батька чи матір.

Хрещена сестра – та, хто має з ким небудь спільних хрещених батька чи матір.

Кумівство – один з видів духовного споріднення, звичай обрання народженій дитині других батьків; стосунки між кумами.

Куми – кум і кума разом.

Куми стрічні – перші зустрічні, яких запрошують бути кумами.

Кум, кумася, кумонька, кумця – хрещена мати щодо батьків хрещеника і хрещеного батька; мати дитини щодо хрещеного батька і хрещеної матері.

Кумувати – брати участь в обряді хрещення дитини, стаючи кумом або кумою її батьків.

Прим.: За церковними канонами при хрещенні потрібен один тільки свідок: хрещений батько хлопчикові, хрещена мати дівчинці.

Другий свідок – данина традиції, а, отже, церковними канонами не забороняється укладання шлюбу між хрещеними батьками одного немовляти. Тому й не існує духовного родичівства між хрещеним батьком і його хрещеницею та між хрещеною матір'ю та її хрещеником. Але благочистивий звичай забороняє шлюби хрещеного батька з матір'ю хрещеника, хрещеної матері з батьком хрещениці, як і хрещеного батька з хрещеницею, а хрещеної матері з хрещеником, кума з кумою. На такі шлюби потрібен спеціальний дозвіл архієрея.

О. НАЙДЕН

ІСТОРИЧНІ ПРОТОТИПИ ТА ПРООБРАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ

Найдавнішими зображеннями, знайденими на території України, які можна віднести до прототипів іграшки, є узагальнені фігурки тварин, жінок (або птахів), вирізані із мамонтового бивня, їх знайшли на місці палеолітичної стоянки в м. Мезин на Десні (Чернігівщина). Більш реалістичні жіночі зображення часів палеоліту з того ж та інших матеріалів були знайдені в Костьонках і Гагарині на Дону, Авдієві на Сеймі, у Віллендорфі (Австрія), у Дольни-Вестонице (Моравія), Гримальді (Італія), Єлисеєвичих (Брянська обл.), а також на території Сибіру і сучасної Франції. Як бачимо, ареал поширення палеолітичної пластики (25 – 20 тисяч років до н. е.) був значним.

Однак сюжетну антропоморфну і зооморфну пластику даних поселень, незважаючи на значні зовнішні відмінності, поєднує спільна світоглядна та образна основа, яку становлять такі чинники, як обряди родючості, ініціації та організації мисливського промислу.

Будучи впевненими у культовому призначенні пластики палеоліту, деякі вчені намагаються довести, що її культове значення виявлялося лише в ансамблевому поєднанні. Тобто кожна окрема статуетка сама по собі мало що означала, водночас у поєднанні з рядом подібних статуєток у певних умовах середовища набувала додаткової системної якості. Це подібно до того, як ті ж самі шахові фігури мають різне якісне значення, якщо, наприклад, лежать на підлозі і якщо розставлені на шаховій дошці. В тому разі, коли ця версія відповідає дійсності, ми у первісних пластичних виробках маємо справу не лише із зовнішньо формальними прообразами іграшки, а й її функціональними

попередниками.

А.К. Філіппов поділяє мезинські фігурки за морфологічними ознаками на чотири типи: 1) зображення чоловіків; 2) зображення жінок; 3) зображення дівчат; 4) неорнаментовані зображення. А.Д. Столяр, звертаючи увагу на синкретизм палеолітичних образів жінки і птаха, зазначає, що з цього приводу “дуже показовими є відомі “пташки” Мезина..., які несуть на своїх спинах вже знайомий нам знак спільного “черева” колективу. Ці скульптурно-графічні “гібриди”, як і деякі їх смислові еквіваленти... служать ключем, що розкриває смисл розмаїтого суміщення цих сюжетів у інших випадках”.

Цілком ймовірними прообразами української народної іграшки є культові зображення людей і тварин із глини, знайдені у розкопках численних ранньоземлеробських поселень на території України. Порівнюючи ці зображення, зокрема жіночу їх сюжетику, з палеолітичними, О.О. Формозов доходить висновку щодо спільності у цьому разі семантичних основ. Водночас вчений вказує і на певну невизначеність призначення цих зображень. “Яке ж призначення фігурок? Зрозуміло, відразу ж приходить в голову, що вони були іграшками. Не важко уявити, як п’ять тисяч років тому... діти возили глиняні колісничі з маленькими пасажирами, що в них сидять, також як і наші діти тягають на мотузочці автомобіль, наповнений олов’яними солдатиками. Але факти не погоджуються з цією картиною.

В могилах, вивчених археологами..., статуетки супроводжують скелети дорослих, і аж ніяк не дітей”.

Статуетки ранньоземлеробської культури і досі лишаються загадковими щодо їх призначення, функцій, семантики. Немає переконливого пояснення, чому статуетки, в основному жіночі, раннього періоду покривалися орнаментом.

Слід зазначити, що на досить ранніх стадіях існування людства створення людиноподібних пластичних форм із глини та інших матеріалів зв’язувалося із поширеним міфічним уявленням про виникнення людини, що, мабуть, становило початковий період існування культу предків. В.Я. Пропп стверджує, що вірування у створення людей з глини “пов’язане з наявністю гончарського мистецтва”, а з дерева – мотив ще давніший. Вчений наводить фрагменти з африканського та мексиканського міфів, де йдеться про створення першої людини з дерева та ляльок з дерева, які потім ожили”. Зазначимо, що серед відомих нам сучасних народних ляльок деякі зразки з Карпат мають у своїй основі дерев’яну грубо оброблену фігурку, або навіть просту тріску з ледь помітними людиноподібними формами. Знайдені у відкритих і обстежених на території України ранньоземлеробських поселеннях глиняні жіночі зображення, як орнаментовані, так і неорнаментовані, загалом можна віднести до чотирьох архетипів жіночого божества, які, на думку вчених, були відомі ще в глибокій давнині. Це – мати богів і всього живого, мати тварин, мати-зерно, мати-земля. Оскільки народні іграшки, зокрема жіночі зображення з різних матеріалів, становлять невід’ємну частину селянського середовища (побутового, святкового, обрядового), яке протягом багатьох віків практично й ідеологічно було зв’язане з хліборобською працею та домашнім вогнищем, то, думається,

буде доцільно певну увагу приділити визначенню засад трипільської культової пластики, характеру і проявів цих засад у подальші часи, в умовах функціонування інших етнокультурних соціумів.

Іграшки, зв'язані з давніми обрядами, зокрема ляльки, до певного часу за своїм значенням були багатофункціональними, як, мабуть, і трипільські жіночі статуетки. Останні, незважаючи на “іконографічний універсалізм”, класифікуються за своїм місцем у житлі та інших приміщеннях (під вогнищем, по кутках, біля порогу, в зерноскровищі тощо), за матеріалом та способом виготовлення (із глини, глиняного тіста з домішками дроблених і цілих зерен пшениці; нашвидкуруч, ретельно), за характером орнаменту та місцями його нанесення. Семантика трипільських глиняних богинь вочевидь зв'язана з домашнім вогнищем, народженням і смертю, життєдайною силою весняного оновлення природи, сонцем та ін., відродилася або була продовжена в слов'янських культових та обрядових ляльках, оскільки землеробсько-скотарське середовище, як зазначає відомий археолог С.М. Бібіков, “протягом тривалого часу докорінно не змінювалося. Суспільний лад довго в основних своїх рисах залишався незмінним, тобто первіснообщинним, пережитки якого, як відомо, побутували в слов'янському середовищі навіть у класовому суспільстві”. Звідси – доживання окремих елементів релігійних уявлень і обрядностей трипільців аж до сучасності, які можуть бути відзначені з середовищі слов'янських народів”. Насамперед досить довго зберігалися, хоч і у трансформованому вигляді, обряди, зв'язані з найголовнішим хліборобським культом – культом родючості. С.М. Бібіков доводить, “що трипільські жіночі статуетки, виліплені з глини з домішками суцільних та дроблених зерен пшениці, мають обрядову аналогію із слов'янським культом родючості...”.

Порівняно чисельними і частими знахідками глиняні фігурки є у Лісостеповому Подніпров'ї, у Голіградській групі культури франкійського гельштату (XI – VII ст. до н. е.).

Орнітоморфні фігурки, брязкальця, посудинки є характерними пам'ятками синхронних франкійському гельштату лужецької (XI – IX ст. до н. е.) та висоцької (XI – VI ст. до н. е.) культур, що поширювались на теренах Прикарпаття і Волині. Значний інтерес для нас становлять знахідки на Бельському городищі на Ворсклі (VII – III ст. до н. е.), серед яких значна кількість належить зооморфним, орнітоморфним та антропоморфним статуеткам. За свідченням Б.А. Шрамка, який керував розкопками, на згаданому городищі та у навколишніх селах було знайдено близько 200 статуеток та їх частин, а також велика кількість інших предметів. Основні сюжети глиняної пластики, як стверджує Б.А. Шрамко, стосуються культових ідей місцевого хліборобського населення. Це – кози, цапи, бики, барани, коні. Цапів особливо багато, деякі з натуралістично поданими ознаками статі, що дає підставу асоціювати їх з культом родючості. Однак серед глиняних скульптурок зустрічаються і зображення орлиноголових грифонів із загнутим уперед рогом, вухами і крилами. Поява цього сюжету, як зазначає вчений, пов'язана із впливом мистецтва і міфології власне скіфів.

Крім названих свійських тварин йа городищі знайдеш і зображення

ведмедя, лося, рисі, а також статуетки жінок, окремі з яких мають ознаки вагітності; є навіть статуетка жінки, що танцює. Б. А. Шрамко вважає, що в них втілений збраз жінки-матері або богині землі – заступниці землеробів. “Глиняні скульптури, – підкреслює вчений, – це справжні витвори народного мистецтва. Якщо знахідки металевого прикрашання в кургані або на поселенні може стосуватися і привезених речей, які зроблені чужим майстром і можуть не бути органічно пов’язаними з місцевою ідеологією, то знахідка глиняної скульптурки, призначеної тільки для місцевого вживання, яскраво свідчить про глибину проникнення тих чи інших образів у релігійні уявлення мешканців лісостепової Скіфії”.

У київській землі був знайдений глиняний свищик, який є найдавнішим зображенням Полкана (кентавра, Кітовраса, людиноконя), образ якого до недавнього часу зустрічався у північній російській іграшці з глини, зокрема каргопільській. Полкан у фольклорі в багатьох випадках функціонально подібний до Юрія Змієборця. Отже, не виключено, що у північні краї він міг потрапити з київських мель і зберегтися там, як і билини київського циклу, до нових і найновіших часів.

Гончарство взагалі набуло у Київській Русі високого розвитку. Залишки гончарних майстерень і фрагменти керамічних виробів, знайдені під час розкопок, свідчать про масове виробництво глиняного посуду, іграшок, кахлів.

Після прийняття християнства у Київській державі почалася боротьба церкви з язичницькими звичаями і навичками, з ідолопоклонством тощо. Однак язичницька міфологія ще довго, подекуди й до нинішніх днів, продовжує залишатися актуальною щодо окремих понять і уявлень. Зокрема тих, які пов’язані з природою, її явищами і циклами. Відтак християнська ідеологія була змушена багато в чому використовувати надбання язичницької культури, пристосовувати їх до своїх канонів або навпаки. Все це певним чином вплинуло на іграшку, сприяло зміні її сюжетики. Рішуча боротьба церкви з ідолопоклонством змусила на деякий час (нерідко досить тривалий) відмовитися (цілком або частково) від створення антропоморфної пластики з глини, дерева, каменю, металу. Однак, вочевидь, народне середовище не могло зовсім відмовитися від язичницьких богів, тотемів і зображень-замінників “живої” жертви. Воно створювало їх на честь аграрних і родинних свят, подій, пов’язаних із змінами природних циклів. Матеріалом служили солома, трава, очерет, рогоза, тканини, гілки дерев тощо.

Л. ГЕРУС УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА

Іграшка з тканини. Тканину, переважно її шматки від “старого одягу”, що вийшов з ужитку або ті, що залишилися від шиття нового, використовували для створення ляльок.

Способи формотворення та декорування. Ляльки з тканини виготовляли зв’язуванням та шиттям. Процеси виготовлення отримали місцеві назви “в’язати “куклу”, “крутити куклу” (Київська, Полтавська, Черкаська обл.),

“робити ляльку” (Івано-Франківська обл.), “шити куклу” (Харківська обл.).

Відповідно ляльки бувають вузлові та шиті. Вузлові ляльки виробляють намотуванням та прив’язуванням тканини без застосування голки. Спочатку опрацьовують голову – накладають у шматок білої тканини ганчірок, сухої трави, хліба і перев’язують ниткою, надаючи одержаному об’ємові потрібної круглої або овальної форми. Марко Грушевський так описує хід виготовлення ляльки: “Клаптики з краму якого, чи з нового, чи з старого – це все матеріал, зветься він: крам, крамнинки, крамки, прибор, приборинки; до їх ще й прядиво держать, бо це потрібно задля того, щоб було з чого куклу зробити – перш пожують хліба в роті, а тоді з його виліплять таке, як голова в молодиці. Як положать у пиркалинку, або в полотнинку той хліб, то зараз зав’яжуть як вузлик ниткою...”. Голови ляльок залишають чистими або нитками, фарбою, олівцем п значають на них обличчя: умовно – хрест та реалістично – зображення рис обличчя. Інші частини – руки, ноги, тулуб – спеціально не виділяються. Не шиється також вбрання. Його створюють, намотуючи шматки тканини на обвислі краї полотнини. На голову ляльки накладають волосся – з конопляних волокон чи ниток та головний убір – вінок, хустину, очіпок тощо.

Шиті ляльки мають основу, яка імітує фігуру людини. Вона може бути з тканини дерева або комбінована, що найчастіше поєднує дерево (голова, тулуб) та тканину (руки, ноги). Основу з тканини наповнюють ганчірками, сухим зіллям, сіном. В іншому варіанті шматок тканини скручують у валик, який перегинають навпіл і обмотують ниткою, щоб виділити голову, ноги. Дерев’яну основу вирізують або виточують. Іноді її виготовляють з рухомими ногами та руками. В кожному разі на основу одягають спеціально пошитий стрій.

Художньо-функціональні особливості. Загальний силует, форму ляльки великою мірою визначає її внутрішня частина – основа, яка передає голову і тіло людини. Водночас основа є характерною локальною ознакою ляльки. Так, у ляльок зі Середнього Подніпров’я основу становить голова циліндроподібної форми із вільнозвислими краями полотнини. Голови цих ляльок навхрест перетягнуті чорними або кольоровими нитками, що позначають обличчя. Хрест у багатьох випадках ледь зміщений донизу. Часто нитки переплетені так, що утворюють на розхресті квадрат або ромб. Зокрема, набрані з різноколірних ниток хрести з широкими раменами є помітною ознакою ляльок кінця ХІХ – початку ХХ ст. зі Суботова Київської губернії зі збірки родини Грушевських. У 1970-х рр. ганчір’яні ляльки з різнокольоровими хрестами на місці обличчя виготовляла Ганна Руденко (1909 р.н.) з Думанців Черкаської обл.

Іконографічним варіантом зображення обличчя ляльок є хрест, який утворений переплетенням ниток одного кольору, переважно чорного або червоного. Такими хрестами позначені обличчя ляльок з Пирятинського повіту Полтавської губернії на малюнках Авдєєва, виконаних у 1910-х роках. Ляльки з чорними хрестами замість зображення обличчя у 1970-х роках О.Найден виявив у Золотонощі – майстриня Марія Ткаченко (1899 р.н.) та у Хрещатику Черкаської обл. – майстриня Катерина Ляшко (1910 р.н.). У селах Середнього Подніпров’я на обличчі ляльок трапляється вишитий нитками червоного і чорного кольорів хрест.

Хрест на обличчі ляльок Середнього Подніпров'я є їхньою найбільш виразною іконографічною ознакою. Його наявність давнього язичницького знака, який, можливо, пов'язаний із солярним культом, очевидно, свідчить про обрядово-магічну функцію ляльки – зображення божества у минулому. Принагідно відзначимо, що ляльки з хрестами на місці обличчя відомі у народів Кавказу та Середньої Азії.

До особливих іконографічних рис українських ганчір'яних ляльок належить порожнє, без акцентування будь-яких рис, обличчя. Такі ляльки поширювались в усіх етнографічних районах України. Порожнє обличчя ляльки, вірогідно, віддзеркалює релікти анімістичних уявлень, зокрема віру у неодоухотвореність ляльки, отже її неможливість вчинити зло. Правдивість цього припущення певною мірою стверджує зв'язок антропоморфних зображень з уявленнями про духів і божества, які обмежували їх іконографію відсутністю рис на обличчі, у росіян, народів Сибіру тощо.

Ганчір'яні ляльки з рисами обличчя – мальованими фарбою, олівцем або вишили нитками очима, бровами, носами, ротом, щоками на Середньому Подніпров'ї трапляються рідко. З'явилися вони під впливом ляльок фабричного виробництва.

Довершують образно-пластичну характеристику ляльок Середнього Подніпров'я різнокольорові шматки тканини, які обгортають основу й умовно передають вбрання – верхній та поясний одяг. Обов'язковим елементом “одягу” більшості ляльок є прикрашений барвистими стрічками фартушок. Значну роль у творенні художнього образу ляльки відіграє головний убір: нареченої – вінок, “маяки”, “волочки” або заміжньої жінки – очіпок, хустина тощо. У ляльок, які зображують дівчат, наречених, часто поміж стрічок до головного убору прив'язані конопляні нитки, що вільно спадають або заплетені у коси.

Особливо поширені в Україні ляльки, які зображують немовлят у сповитку, їх, як і вузлові ляльки, виготовляли без голки. Найвиразнішими ознаками ляльок-“немовлят” є обгорнена шматком тканини, наче хусткою, куляста голова, й запеленена циліндрична основа. На Середньому Подніпров'ї “немовлят” прив'язували до ляльок на рівні грудей, щоб конкретизувати персонаж. Як бачимо, за репрезентативністю художніх якостей “немовлята” поступаються вузловим лялькам. Проте вони заслуговують уваги як найпопулярніша іграшка дівчаток у сільському середовищі до середини ХХ ст.

Ляльки з Прикарпаття та Буковини мають основу з тканини, дерева або комбіновану. Одяг ляльок повторює, часто достеменно, елементи святкового та буденного вбрання місцевості, з якої вони походять.

Крім ігрових ляльок на Прикарпатті роблять декоративні ляльки висотою до півметра. Голови цих ляльок виточені з дерева, риси обличчя вирізьблені й ретельно вимальовані. Іноді, щоб не тонувати дерево, основа обтягнута тканиною, на якій намальовані або вишиті очі, брови, вуста тощо. На головах ляльок – натуральне волосся. Не менш детальним і водночас колоритним є стрій ляльок, щедро оздоблений вишивкою, аплікацією. Часто ці ляльки виконують парами – жінка та чоловік.

Близькими до прикарпатських ляльок за змістом та призначенням є

багатофігурні композиції на історичні, побутові теми, які у 1960 – 1980-х рр. створювали на замовлення колекціонерів, організаторів виставок на Прикарпатті та Середньому Подніпров'ї.

Етнографічні ляльки, які з'явилися наприкінці ХІХ ст. під впливом майстерень, організованих членами товариств сприяння народному мистецтву у селах Середнього Подніпров'я, а з 1920-х рр. – у Києві, Полтаві, Львові, і продовжили своє існування у творчості художників та самодіяльних умільців до початку ХХІ ст., хоча й ґрунтуються на художніх засадах народних ганчір'яних ляльок, проте суттєво відрізняються від них. Насамперед вбранням, яке за матеріалом, кроєм, поєднанням компонентів є вменшеною копією строю певного етнографічного району. Детальним трактуванням рис вирізняються також голівки цих ляльок, виготовлені з пап'є-маше. Пізніше у народий одяг почали вбирати і ляльок фабричного виробництва.

Ляльки з тканини, до створення яких звернулися професійні митці та аматори наприкінці ХХ ст., також не є ігровими. Вони мають сувенірне призначення, хоча й повторюють або наслідують народні ганчір'яні ляльки.

Визначальною рисою народних ганчір'яних ляльок є те, що вони створювались й існували у традиційному середовищі, де, очевидно, ляльку не прагли наповнити реальним змістом, акцентували лише найсуттєвіше, найголовніше. Діти самі наділяли їх необхідним змістом. Безликі ляльки “оживали” у грі, “перетворювались” у жінок, чоловіків, дітей, “створювали” сім'ї. Тривалий час майже до середини ХХ ст. народні ганчір'яні ляльки зберігали релікти язичницьких вірувань. Лялька, як зображення жіночого божества, предка, вважалась оберегом дитини. Умовне трактування або відсутність на місці її обличчя рис, очевидно виявляє анімістичні уявлення. Існували також суто обрядові ляльки, що дає підстави припускати культово-магічну роль пластичних зображень людини у минулому. Вони застосовувались в обрядах весняно-літнього календарного циклу. У колодійному обряді роль головного персонажу виконувала лялька-поліно – колодій у жіночому вбранні, завітчаній стрічками й польовими травами. Ляльок, прикрашених зеленню і квітами робили до Зелених свят на честь бога рослинності. Купалу в однойменному обряді символізувала лялька у жіночій сорочці, стрічках, намисті, з вінком на голові. На вершення обряду ляльок переважно спалювали, топили чи розривали на шматки, тобто вони сприймались як умираючі й скресаючі божества, що, очевидно, є реліктами давніх космогонічних уявлень.

Дитячі ігри з ляльками у традиційному середовищі мали важливе значення. В цих іграх дитина, відтворюючи родинні ті суспільні стосунки, готувалась до своїх майбутніх занять та обов'язків. Ігри з ляльками в українців особливо заохочувались, оскільки віщували появу нового члена родини.

Таким чином, народні ганчір'яні ляльки художньо-функціональні особливості яких формувались під впливом естетичних смаків, світоглядних уявлень та виховних ідеалів означаються іконографічними типами – з хрестом на місці обличчя; із зазначеними рисами обличчя; з умовним або детальним трактуванням одягу. Ляльки є з м'якою (тканина), твердою (дерево) або комбінованою внутрішньою основою. Попри загальні риси ганчір'яні ляльки, як

речі рукотворні, позначені виконавською майстерністю авторів, головним чином виявляється у їхніх пропорціях, пластично-фактурній та колористичній характеристиках.

Д. ШУЛЬГИНА. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ НЕМОВЛЯТ

Живе зацікавлення дитиною, її життям, її фізичним та духовним станом і тим оточенням, серед якого вона розвивається, помічаємо останніми десятима роками і у нас. Значіння дитини, місце, яке належить дитині в культурному житті народу, тепер зрозуміло кожному. Кожному ясно, що дитина з усіма особливостями свого життя, як фізичного, так і духовного становить окремішню цілість, що повинна стати за предмет спеціального наукового дослідження. І дійсно, ширші систематичні студії над дитиною, над різними ділянками з її життя дають надзвичайно багатий матеріал для історика культури, відкриваючи йому глибокі історичні перспективи, вказуючи на той шлях, яким ішов розвиток народу або навіть і цілого людства; разом із тим такі студії дають підстави для новітнього педагога, і в цьому велике їх практичне значіння.

Питання, яке тут саме цікавить нас, це фізичний розвиток дитини та фізичне виховання її на першому році життя – отже, перший період життя людського від того моменту, коли людина з'являється на світ, аж до того часу, коли вона розвинеться остільки, що до певної міри буде вже незалежною істотою. Таким чином, ми маємо на увазі той період життя дитини, коли вони становить ще немов-би невідривну від матері частину, коли між матір'ю і дитиною існує органічний зв'язок, що ставить свої вимоги до життя і відбивається на цілому життєвому укладі.

Тема ця, а саме фізичне виховання немовлят, становить один або декілька окремих розділів, що входять до складу великої про дитину монографії, якої межі дуже широкі: від ембріонального розвитку дитини аж до її парубочого або дівочого віку. Цей період (перший рік) життя селянської дитини, здається, найменше досліджений і найменше знаний нашої етнографічної літературі. Річ зрозуміла, що за тієї доби, коли етнографи мало не самою тільки тією стороною життя народнього цікавилися, що з урочистими обходами зв'язана або-ж за предмет дослідження брали саму духову творчість, гарні мистецькі витвори, самим художнім смаком народу цікавилися, цей такий непомітний, темний закуточок, що не міг дати особливо естетичних переживань, не привертав до себе уваги наших дослідників. Отже й література до цього питання далеко бідніша, навіть проти інших ділянок з дитячого життя, як от дитячі пісні, дитячі гри та забави, то-що.

За першу й одну спробу подати монографічний опис життя дитини в нашій літературі можна уважати збірку матеріалів М. Гр. упорядковану, й видану за редакцією д-ра Зенона Кузелі. У VIII і IX т. т. Матеріалів до Укр. – руськ. Етнології під заголовком “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”. Ось як характеризує цю працю упорядчик: “Автор, живучи між народом і знаючи його добре та маючи його довір'я, глянув перший на життя

дитини, як на окремішню цілість і зібрав обширний матеріал, що обіймає не лиш розвій і зростання ДИТИНИ від уродження до парубочого віку, але також і всі заходи перед приходом дитини на світ, її парубочий і дівочий вік в початках половой зрілості, її пісні, казки, рисунки і т. др. При тім не обмежувався він на списуванні звичаїв і обрядів, а глянув глибше в душу немовляти і підростка та в психологію родичів і оточення, серед якого виростає молоде покоління, і дав дуже пластичний образ розвою дитячого тіла і душі, прецизуючи і їх ролю і значіння в життю дитини й громади. Автор перший стався критичним описом глянути на всі прояви дитячого життя, так що без пересади від нього можна датувати серйозні початки студій над дітьми”). До цього ще слід згадати за багату бібліографію, від упорядчика в кінці книжки подану, що зичерпує мало не всю нашу літературу до різних ділянок дитячого життя; так само маємо вказівки на літературу наших слов'янських і неслов'янських народів, а також на літературу критичного характеру, на багаті на порівняльний матеріал праці. Слід також згадати і за вступ до праці (так само поданий від упорядчика), де автор спиняється на загальному стані цієї справи у нас і в інших народів і подає критичний огляд літератури до всіх ділянок цього питання. Оці два додатки заокруглюють працю, улегшують дальші студії з цьому напрямі для нашої етнографії; дають привід та широку ініціативу до збирання нових матеріалів та до теоретичного опрацювання вже опублікованих.

Усі інші дотепер опубліковані матеріали, які подають відомості до цього питання, належать власне до інших ділянок нашої етнографії; відомості, що трапляється звідти здобути, здебільшого дуже фрагментарні та уривчасті, а часто однобічні, би вирвані з свого природнього оточення. Відомості за перші дні дитини, скоро вона знайдеться, за способи глядіти її цими першими днями дають матеріали, що відомі в фольклорі під назвою родини та хрестини; за гігієну і практики уживані в догляді за дитиною маємо відомості в працях з народньої медицини, а саме в працях за народню акушерію і порід; опис колиски та способи її уживати, в дуже побіжній формі, часом трапляється в описові хати з середина; відомості за дитяче харчування – в працях за народне харчування взагалі; за дитячу одежу – в працях загального характеру що до цього; за дитячі хвороби – в працях з народньої медицини; забобонні практики, засоби уживані до лікування їх, замова, зашіптування, ворожіння з приводу цього – все це маємо загалом у збірках фольклорних; похорон немовлят – описано в збірках похоронних звичаїв.

Інші питання, як, приміром, колісанки або забавки, що їми тішать дитину, здається, привернули до себе більше уваги; однак, вони здебільшого публіковані цілком окремо, будиши трактовані, як сама словесна цінність.

Таким чином, загалом треба сказати, що хоч як розпоршений цей матеріал, і хоч який він часом недостатній, а все-ж таки він є, і тільки чекає ще на теоретичне та критичне опрацювання у звязку з новими повнішими та систематичнішими даними...

Не спиняючись тут на всіх інших питаннях, що стосуються до фізичного виховання немовлят, скажемо кілька слів за найменш досліджене, а саме за

матеріальні придбання нашого народу в цій справі та за їх культурне значіння. Ми вже згадали на початку за тісний органічний зв'язок поміж матір'ю і дитиною на першому році її життя. Цей зв'язок виливається в різні форми відповідно до тих умов природніх та культурних, що серед них живе народ. Згадаймо за той відомий факт, що дитина, зважаючи на свою фізичну організацію, мало не весь цей час мусить бути при матері, а мати-ж повсякчас повинна стояти коло якоїсь роботи. Отже перед жінкою матір'ю стає таке питання – дитину треба мати близько себе, а разом з тим руки повинні бути вільні до праці. Різні народи різно розв'язують це питання. Не будемо довго спинятися на цьому, а пошлемося замість того на велику працю Плоца і на працю Покровського, де справу цю докладно розглянено. Подамо тільки декілька прикладів: на півдні і на сході широко вживають способу садовити дитину на одно плече, на плечі або на шию; садовлять дитину на спину, при поясі, на бік, в усіх цих випадках жінка придержує дитину однією рукою, а другу має вільну. Однак питання це можна вважати за розв'язане тільки тоді, коли разом уживають якогось особливого приладдя, що за допомогою його можна влаштувати дитину так, щоб мати обидві руки цілком вільні. За такі приладдя стають хустка, подекуди шкура та ремінець або мотузка, що ними підперезуються. Хусток уживають різними способами: подекуди хустку нав'язують так, що дитя сидить при грудях; на спині в матері, спустивши ноженята на перед; сидить збоку пустивши одну ногу на живіт, а другу на спину і т. д. Відтак уживають різних мішків, торбинок та кошів, з різного матеріялу та різної форми; далі маємо спеціальні перев'язі, що, за допомогою їх вішають дитину собі на спину, на шию, то-що, широко уживають деревляної рямки або дошки і за допомогою їх вішають дитину на спину і так носять їх. Засоби користуватися цими приладами дуже розмаїті: їх вішають на одно плече, чіпляють на шию так, що дитина висить на грудях, або на спині; перев'язі вкладають і на чоло: відповідно до різних способів завішувати їх, дитина буває в різних позиціях; подекуди навіть додержуються звичаю носити дитя на голові. Широко практикований звичай, як ка півдні, так і на півночі – це завивання або вкатування дитини в різні частини одягу.

Спосіб широко знаний на Україні такий: дитину завивають у поли одягу, – карсетки, юпки, свити, кожуха, то-що, і держать її коло грудей: при цьому спершу обгортають дитину однією полою, яку закладають за пояс спідниці, а відтак прикривають дитину другою полою і її придержують рукою; здебільшого підперізуються ще поясом, крайкою, то-що; або навіть просто мотузкою, туго обв'язуючи її вузлом на спині або спереду так, щоб вона піддержувала дитину.

Дальший важливий момент і культурний здобуток в цій справі – колиска, яку можна підвішувати або ставити будь-де, це в великій мірі полегшує справу для матері, дає їй більшу волю. Колиски різних народів, дуже різняться і своєю зовнішньою формою, і матеріалом, з якого їх роблять. Проте загалом усі колиски можна звести на два рівні, зовсім відмінні між собою типи, які за Плоцом мають і цілком відмінне походження – колиска, яку підвішують; колиска на полозках, що стоїть; її колишать хитаючи. Перша, на думку

авторову, розвивається з тих різних приладів, що їх уживають жінки носячи дитину, як от хустка, мішок, кіш: дошки, до яких прив'язують дитину, то-що; автор посилається на численні приклади, коли жінки підвішують дитину, що лежать у хустці, у кошику, то-що, де на дереві. Відси, легко вже було перейти до такої удосконаленої форми, як деревляна рямка, на яку напиналася хустка, нереток, мішок, то-що; так само могли підвішуватися коші, деревляні скриньки, дошки, рямочки, то-що. Колиска другого типу – колиска на полозках, з'явилася, набуть, іншим шляхом: з якогось дерев'яного посуду або начиння (коша, деревляного коритця; або напр., за прототип її можна вважати черепащачий щит, що в нього північні індійці звичайно кладуть свої дітей; такі прилади стояли долі; випадково запримітивши, що їх легко колисати, людині могло спасти на думку, як удосконалити їх – пристроїти до них деревляні полозки, то-що. Звичай колисати, що є так широко уживаний по всьому світу, автор та й інші дослідувачі цього питання пояснюють з того, що дитина звикла засинати в такт з ходою матері чи в такт з іншою якою її працею, прив'язана у матері на спині чи прив'язана де коло воза, то-що.

Колиски, знані на Україні, загалом можна теж поділити на два згадані типи – коляски, що їх вішають, і колиски на полозках. Спостерігаємо тут велику різноманітність форм й матеріалу, з якого роблять колиски. При цьому треба сказати, що колиски першого типу, а саме ті, що їх вішають, у нас ширше вживані, ніж колиски на полозках. Найзвичайніші колиски такі: за основу колиски стає рямка з чотирьох билець, а на неї напинають “нереток”, “сітку”, “мішок”, або “рядно” тощо. Маємо колиски і на форшу широкого коша, з лози або з соломи виплетеного; колиски деревляні, почавши від звичаю ложити дитину в ночви; колиски з двох “кругляків” і “побічниць”; колиски зроблені на форму чотирьохкутної скриньки, збитої з дощок. Всі такі колиски вішають на “вервечках”. Способи підвішування їх також різні: вервечки, що на них висить колиска, в'яжуться всі до купи; або всі нарізно; колиску вішають на деревляну ключку, прив'язану до мотузка, що його протягують у провірчену в сволоці дірку; часом вішають колиску і на дручку, закладаючи його за сволок і т. д. Тут належить згадати за “поченку”, довгу мотузку, прив'язану до колиски, щоб колисати її ногою, і таким способом мати вільні руки. Способи вішати колиску на полі теж різні: колиску вішають на дереві; закладають на дереві жердку, а до неї чіпляють колиску; забивають у землю тачки, напинають на них рядно і там кладуть дитину; уживають “триногів”, “таганів”, забиваючи їх у землю, а між ними підвішують колиску і багато інших.

Дальший розвиток дитини вимагає нових приладів – як дитину вчать сидіти, стояти і ходити. Спеціальні прилади на це єсть у різних народів, одначе в меншій мірі, як попередні. Плоц поясняє це (що до приладів уживаних, щоб навчити дитину сидіти) тим, що де-які народи полудневі та східні зовсім не знають таких приладів через те, що держаться звичаю сидіти долі, навколюшках, на килимках або на подушках; іншим же разом автор посилається на брак повніших відомостей про це що до різних народів; відзначає також і те, що прилади щоб дитину стояти і ходити навчати здебільшого не диференційовані.

Спеціальні прилади, щоб навчати дитину сидіти, стояти й ходити широко уживані на Україні. На це маємо: “сидячки”, “сидушки”, “стоячки”, “стоюшки”, “стояни”; “ходячки”, “ходушки”; “бігушка”. Отже треба сказати і за різні форми, якої вони бувають, а відповідно до цього і за різні засоби уживання їх. Сидячки звичайно видовбуються з грубого окоренка; зпереду стінку в окоренку сидовбують, щоб дитина мала де сісти і куди вставити ноги; інші стінки окоренка піддержують дитину ззаду і збоків; зпереду в тій частині, де окоренок вирізаний, закладають снінку, щоб дитина не впала. Трапляються сидячки і з дощок збивані, на зразок маленького стільця. Стоячки здебільшого однакові: тут маємо дошку, в неї забито чотири кілочки такі заввишки, щоб вони сягали дитині попід пахи; поверх цих кілочків набивають другу дошку, а в ній прорізують на середині круглу дірку, туди й становлять дитину; подекуди роблять стоячки на коліщатах: отже вони разом служать і на те, щоб учити дитину ходити. Більш різноманітні що до форми бувають ходячки: тут маємо довгу жердку приправлену до сволюка: в неї закладають перечку з дужкою, туди й становлять дитину; жердка злегка обертається довкола себе, бо стоїть на гострому шпеньку; таким чином дитина за кожним своїм рухом мусить соватися довкола жердки. Уживають подібних до цього ходячок і з короткими жердками: такі ходячки приладжують на полу, щоб дитині не доводилося ходити долі. Бувають і такі ходячки: до сволюка приправляють жердку, що не сягає землі: на вільний кінець жердки приладжують деревляного обручика і в нього становлять дитину; така ходячка дуже хитка, і дитина мусить соватись за кожним своїм рухом. Подекуди забивають у землю кілка, а коло нього приладжують деревляного обручика так, що він злегка обертається довкола кілка; держачись за той обручик, дитина вчиться ходити: уживають т. зв. “ворітечка” на коліщатках і багато інших. Скоро дитина навчиться ходити на місці, вчать її ходити й далі: на це є особливі маленькі але масивні деревляні возочки на низеньких коліщатках. Дитина спирається обома рученятами на задок возочка: суне його наперед; а сама йде слідом; буває й так, що хтось із дорослих тягне такого возочка за собою, а дитина, держачись за ВОЗОЧОК, іде слідом.

За допомогою таких пристроїв відбуваються важливі моменти в фізичному розвитку дитини: вона навчається сидіти, стояти й ходити.

Ми вже сказали на початку, що справа фізичного виховання дитини мало дослідженна на Україні; так само мало досліджені й матеріальні придбання нашого народу, що до цього стосуються, а проте вони заслуговують на увагу дослідувача подібно до того, як то бачимо в інших народів.

НІНА МАТВІЄНКО КОЛИСКОВА – ПІСНЯ МАТЕРІ

Колискова пісня – благословенний світ високої поезії українського народу, це ті Лаври-Хранителі, що становлять духовний закон цілих епох. Дитина ще перебуває в захисті материнського лона, а вже до неї лине з голосу матері монотонна пісня. Твориться людина, над нею молиться мати, тихо, інтимно, як

перед Богом. Це той найтонший ритм основної мелодії духовного світу неньки, це найперші несвідомі чуття дитини до появи на світ Божий. Космічна вічна душа вливається у своє призначене зачаття, тобто, в момент оживлення цієї краплі в матері живуть дві душі. Душа дитини, що зійшла із вселенського простору, пам'ятає себе і поступово переходить у генетично закодовану родом. Це особлива пам'ять, полум'я якої гріє мою душу і переливається в мою пісню. Колискова пісня монотонна – так, саме з монотонної мелодії голосу мати й дитя еднаються пуповиною свідомої правди життя.

Колисанка – це той етнічний мотив, що поступово входить у підсвідомість дитини і стає її здобутком на все життя. Думи й почуття матері, її роздуми про власну долю передаються крихітці-немовляті самою лише мелодією народженої колисаночки.

Не забуваймо, що новонародженим пісень майже не співають, а співають спочатку колисаночку без слів: Немовлятко присипляється від гойдання колиски та ритму мелодії, який мати варіює, аж доки не дістане бажаного поєднання із серденьком свого дитяти. Немає нічого складнішого за ритм – основу всякої мелодії, і нема нічого складнішого за голос простої людини. Колихаючи маля своє, матуся сягає таких тонких нюансів, що й не запишеш на нотному стані.

Реальні потреби життя дитини і родини визначають характер перших співаночок, які чує дитина.

Спершу колискові про саму дитиночку, її сон, харчування:

Ой ну лю-лю, люлечки,
Шовкові вервечки, мальовані бильця,
Колихала мати сина, свого чорнобривця...
Ой Ну люлі-люлі, налетіли гулі,
Сіли на воротах в червоних чоботях,
Стали думать і гадать, чим дитятко годувать:
Чи кашкою з молочком,
Чи солодким яблучком.
Ой люлечки люлі, прилетіли гулі,
Пісеньки співають, дитя колихають, а-а-а-а.

Немовля з найраннішого дитинства живиться поезією мови, мелодіями, виробленими мільйонами матерів: одна матуся підмітила поетичний образ, а інша прикрасила, мов квітами, щебетанням пташок. Помічниками матері у розвитку уявлень дитини про світ стають вітер і дощ, трави і квіти, які допомагають їй виявляти материнську турботу.

Біжить зайчик-стрибунець, надів штанці й жупанець,
Ще й червоні чобітки, виблискують підківки,
А-а-а-а!
Сів на бистрого коня, та й поїхав із двора,
В чисте поле погулять, русалочок поганять,
Які в житі гуляють, колосочки ламають,
А-а-а-а!
Геть русалки до бору, не бігайте по полю,

Діток не лякайте, жита не ламайте,
Стелемо вам рушничок ще й кидаємо віночок,
На Трійцю ми плели та й вам віддали.

А-а-а!

Вернувсь зайчик-стрибунець,
Скинув штанці й жупанець,
Під зеленим ліг кустом,
І накрився кожушком.

А-а-а-а!

Над ним ангели стоять,
Прсять зайчика поспать:
Засинай, маленький,
Сон твій солоденький.

А-а-а-а!

Як засне дитячко, мати стиха промовляє і благословляє:
Слава родині, слава дитині, слава Богу святому, щоб спала дитина у тихому
дому! А-а-а-а!

Соловейку, синку, пташечко маленька,
Соловейку, синку, пташечко дрібненька (двічі)
Де ж ти, де ж ти будеш зиму зимувати?
Де ж ти, де ж ти будеш гніздечко звивати?

Перші проблиски душевного почуття дитини починаються від перших
уявлень про добро і зло. Головним персонажем пісеньок-повчань є кіт.

Ой ну люлі, коточок,
Вкрав у мами клубочок,
Та й поніс поза ліс
Та й до Йвасика приніс.
Стала мама котка бити,
Стала мама котка вчити,
Не вчись, коте, красти,
А вчись, коте, прясти,
А-а-а-а!

Колискові пісні чарують своєю простотою, безпосередністю, ніжністю. Не
забуваймо, що головне призначення колискової – приспати дитя. Магічною
силою володіє поетична абстракція химерних образів Сну та Дрімоти. Вже
понад, 150 років ця пісня записується фольклористами в різних варіантах. Ось
один із них:

Ой ходить Сон коло вікон,
А Дрімота коло плота,
Питається Сон Дрімоти:
– Де ми будемо ночувати?
– Де хатинька тепленька,
Де дитинька маленька.

Сон та Дрімота благодатно діють своєю присутністю на дитину, ділять між
собою обов'язки:

А ти будеш колисати,
А я буду присипляти.
Ти лежиш у ніжках.
Я лежу в голівках.
А-а-а-а!

Поступово активну уяву дитини розриває родинна та соціально-побутова тематика. Пісні, створені дорослими, завше спонукають дитину вислухати життєві потреби матері:

Ой спи, дитя, колишу тя,
А як заснеш, покину тя.
Покину тя над водою,
Накрию тя лободою.
Тебе лишу – будеш спати,
Сама піду в поле жати,
А-а-а-а!

Підростає дитиночка, а з нею і турбота неньки. З'являються все нові і нові образи у пісенному звертанні до неї.

Мудресенькі дідусь та бабуся також виспівують колискових, в котрих часом жартома вводять своїх онучат у суворий світ побуту:

Ой ну люлі, мале дитя, спати,
Пішла мати до корчми гуляти,
А свекруха дитиночку бавить,
А свекор та дубиночку ларить.
Парю, парю тя, сира дубино,
Начувайся, невістчина спино.

Отже, слова пісні інколи йдуть проти течії сну, тривожать і будять її сумніви, породжують страх і жах, з якими вона мусить боротися.

За рівнем художньої майстерності колискові стоять у світі високої поезії. Найперші мелодії Т. Г. Шевченка починалися від пісні матері:

Мене там мати повила,
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину...

Слова материнської пісні – жива артерія життя, ужиткова спадщина, поетичність, щирість та безпосередність якої становить основу естетичних смаків дитини. Недарма український народ вживає найніжніші слова щодо виховання – кохати, викохувати діточок.

Пестливі форми мало не всієї лексики поетичних образів-побажань дозволяють припустити спільність колискової пісні із замовляннями.

Ой щоб спало щастя мало,
Ой щоб росло не боліло,
На серденько не кволіло.
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки,
Здоров'ячко у сердечко,

А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

Л. ЙОВЕНКО **ВИБІР ІМЕНІ ДИТИНИ: ТРАДИЦІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Сучасна доба, перше десятиліття ХХІ століття буде записане в історії України, мабуть, як одне з найважчих, адже переломний період у будь-якій державі завжди проходить складно. В умовах політичної, економічної, духовної, культурної кризи виховується молоде покоління; сучасні юнаки та дівчата змінюються на очах. Вони стали менш закомплексованими і більш розкутими, але це повернуло молодих людей не до творіння, а штовхнуло на шлях повної деморалізації. Отже, саме тепер педагогам необхідно підвести молодь до духовної зрілості, виховати свідомих, відповідальних і гідних людей – добрих громадян, майбутніх зразкових батьків.

Ці обставини зумовлюють потребу у відповідній кадровій підготовці вчителів, здатних до реалізації нової парадигми національного родинного виховання. Відтак проблема професійної підготовки студентів до родинного виховання, осягнення ними духовно-морального потенціалу народної виховної практики набуває вирішального методологічного значення, стає основною формою світоглядних переконань майбутніх фахівців.

Одним із складників родинного виховання українців є народний золотослів (традиції раціонального користування словом, засудження балакунів, мовців-невдах, мовленнєвий етикет, формули ритуального мовлення, говірка, антропонімічні формули). Антропонімічні формули (традиції прізвищ та вибору імені) мають важливе значення у родинному вихованні, адже несуть у собі історичну, філософську, естетичну мудрість.

Важливим компонентом усього комплексу родинних звичаїв і обрядів, спрямованих на щасливе майбутнє новонародженого, був вибір імені. Як стверджують дослідники, народні звичаї та традиції вибору імені у східних слов'ян своїм корінням сягають ще доісторичних часів [1; 101]. Дані порівняльної етнографії свідчать, що не лише у слов'ян, але й у багатьох інших народів уже від найдавніших часів існували прадавні народні повір'я, згідно з якими кожна новонароджена дитина вважалася "нечистою", доки не була очищена водою і їй не було дане якесь власне ім'я. Предковичний звичай "очищення" новонародженого водою та надання власного імені прийняла потім і узаконила християнська релігія, додавши йому нових форм і вклавши в нього новий, потрібний їй зміст, що знайшло свій вияв у церковному таїнстві хрещення. В умовах християнства, за народними повір'ями, "неочищена" і без імені дитина не тільки сама підлягала шкідливому впливові "злих духів" і "нечистої сили", а й могла накликати (особливо, якщо б померла) будь-яке нещастя на всю родину. Існувала навіть традиційно-звичаєва настанова, згідно з якою дитина, яка померла "неочищеною" і без імені, не могла бути похована на кладовищі, а лише за його межами, на роздоріжжі або на межі двох населених

пунктів; це місце вважалося “нечистим”, таким, що його забобонні люди намагалися обминати (особливо вночі). Саме на цій основі народна уява створила повір’я, пов’язані з хрещеними власними іменами, які були нестабільними щодо територіального поширення, мали різні локальні особливості і відмінність, а відсутність значної кількості етнографічних записів щодо цих повір’їв дозволяє тепер говорити про них лише в загальних рисах.

Поширеним не тільки в Україні, а й серед інших слов’янських народів було повір’я у щасливі і нещасливі дні народження, що поширювалося і на церковно-календарні власні імена, які на ці дні припадали.

У деяких областях існувало повір’я, згідно з яким не можна було давати однакового імені двом або більше дітям в одній сім’ї, бо це могло спричинити смерть когось із них. З цієї ж причини подекуди не практикувалося давати дітям імен батьків, а в інших місцевостях щодо цього існувала протилежна практика.

Існувало також таке повір’я: не можна було давати новонародженій дитині власного імені дитини, яка в сім’ї раніше померла, бо це теж могло призвести до її смерті. Траплялися випадки, коли дитині давалося два імені – церковне і світське. Церковне ім’я зберігалося у таємниці, його знали лише сама дитина, її батьки, священник, а також хрещені. Світське ж ім’я знала вся громада. Вважалося, що не знаючи духовного імені, відьма чи ворожка не зможе зурочити дитину.

Існували і певні традиції щодо вибору імені позашлюбним дітям. Досить часто священник називав їх рідкисними, важкими для вимови іменами, які самі по собі вказували на походження дитини. Також існувала практика надання незаконнонародженим дівчаткам імен, які походять від чоловічих (Олександра, Євгенія і т.ін.).

У народі побутували й різні повір’я щодо окремих хрещених імен. Подекуди українці з упередженням ставилися до церковно-календарних імен мучеників, побоюючись, що дитина, отримавши таке ім’я, і сама буде мучитися.

Про народні традиції хрещення немовлят у XVI столітті пише Себастьян Кльонович у праці “Роксоланія” 1586 р.:

До священника іде “стара” (баба-повитуха – авт.),

Входить стара і охрестити покірливо просить дитину.

А як не може впросить, гроші в пригоді стають.

В виборі імені часто між русами йде суперечка,

І ворожбою вони звикли наймення шукать...

Скроплює тіло священник водою святою і маже

Груди, чоло та уста дітям елеєм святим.

Плаче дитина зі страху, бо раптом водою скропили.

Мокру голівку її в білу пелюшку спів’ють [2; 80 – 81].

Очевидно, автор добре знав народні традиції вибору імені новонародженого. Як слушно зауважив М.Худаш: “... у власні імена люди завжди вкладали забобонний, надприродний зміст, спрямований у першу чергу на побажання новому членові сім’ї лише добра і щастя..., в іменах, які наші

предки давали своїм дітям, містилося благословення на все життя, бажання домогтися того, що було закладено в імені” [8; 153].

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. засвідчив найтипівіші мотиви вибору імені дитини:

- 1) вплив релігійних свят, що збігаються з днем народження дитини;
- 2) підвищена функціональна активність деяких імен у даному населеному пункті;
- 3) родинна традиція називати дітей на честь батьків, дідусів, бабусь і т.д.;
- 4) вияв симпатії до кіно- та літературних персонажів;
- 5) особисті уподобання батьків.

Нам би хотілося докладніше розглянути перший мотив вибору імені в українців.

Сучасні батьки, зазвичай, старанно піклуються про свою дитину, намагаються їй в усьому допомогти, застерегти від поганого і навчити позитивному. Але батьківська турбота виявляється ще до народження дитини, тоді, коли батьки думають про те, як назвати свого малюка. Бо ім'я завжди буде поряд з ним, буде оберігати його, коли їх самих вже не буде поряд. Не випадково філософи, зокрема П.Флоренський, А.Лосєв, розвинули у своїх дослідженнях думку, що існує таємна і нерозривна гармонія між іменем людини і подіями її життя. Ім'я впливає на зовнішність людини, її самопочуття, характер, навіть, на вибір професії. “Будь-яке ім'я обов'язково впливає, не може залишитися без впливу на свого носія” [7; 21]. Древні знали про зв'язок імені та вдачі; також вважалося, що змінивши й обравши інше ім'я, викличеш зміни у подальшому житті. “Будь-яке ім'я має певне значення; і звуки, що входять до складу його фонем, дещо означають. Якщо ми уявимо собі на хвилинку, що ім'я є тільки звук, тільки фонема, то цим ми повинні звузити весь простір нашого пізнання і мислі до звукової сфери сприйняття” [3, 28].

Як зазначає дослідник Р.Светлов у праці “Ім'я – одяг душі – шлях до Бога”, “Через ім'я новонароджений приєднується до всього людства, стає частиною цього світу. Таїна кохання двох осіб (батька і матері) і таїна народження їхньої дитини отримують вираження в одному єдиному слові – імені новонародженого. Саме це ім'я також вміщує у собі таємницю, що визначає долю дитини. Слова “по імені і житіє” давно вже стали істиною” [5; 7].

Споконвіку наші пращури стверджували, що ім'я пов'язує людину з Богом, природою, є компасом життєвого шляху, тому воно було або родовим або календарним. За християнським звичаєм ім'я виконувало роль оберега. Згідно з віруванням предків, правильно вибране ім'я зміцнює корінь роду, є своєрідним кодовим ключем, через який розкривається накреслення людської долі [6].

На початку ХХ ст., після революції 1917 р., церкві було заборонено реєструвати народження, смерть, одруження, тому батьки отримали повну свободу у виборі імені для своєї дитини. Функціонування незвичних імен співпало з відлученням церкви від реєстрації народження. Ознаки нового часу, що зароджувалися в новому соціалістичному суспільстві, знаходили відображення в іменах багатьох дітей. Наприклад, Владлен (Володимир Ленін),

Дотнара (Дочка трудового народу), П'ятвчет (П'ятирічку в чотири роки!), Соцкор (Соціалістичний кореспондент), Урюрвкос ("Ура! Юра в космосі!"), Електрик, Коментарія, Скафандр, Електрифікація, Хімізація, Магнітострой, Дніпрогес і т.ін. Дуже влучно цей факт проілюстровано поетом Е.Долматовським, який встав на захист тих батьків, які називали своїх дітей незвичними іменами:

Вот стали взрослыми,
а то и старыми Энергия, Ванцетти, Володар,
и Военмор – во славу Красной Армии,
и Трудомир – в честь мира и труда.
Родваком окрещен рожденный в Арктике...
Поняв, что этот мир неповторим,
Старались и краскомы и рабфаковки
Его вручить наследникам своим.
И в новых именах бессмертье видели,
Их увлеченье не было игрой.
Не надо обижаться на родителей,
Перемудривших раннею порой [5; 12] (цит. мовою оригіналу).

В захопленні будівництвом нового суспільства виникало бажання викоринити все, що стосувалося християнської віри (церкви, свята, православні імена). Якщо на селі зв'язок з віковими традиціями порушувався не так швидко, то в місці старовинні православні імена стали сприйматися як щось чуже, незнайоме соціалістичному суспільству. Р. Светлов висловлює думку, що зі становленням безбожної влади активно винищувався духоний сенс імен. Вони перетворювалися на примітивний код із літер – на зразок порядкового помера, котрий у поєднанні з прізвищем повинен був слугувати цілям державної інвентаризації населення.

Сьогодні людина зазвичай пам'ятає день власних іменин і, в кращому випадку, пошановує пам'ять святого, ім'я якого вона носить. Однак для наших предків іменини були дуже важливим святом. Перш за все іменинник ішов до церкви, ставив своєму святому покровителю свічку і був присутній на богослужінні. Тобто спочатку він відзначав іменини зі своїм ангелом-хранителем, а потім – з близькими і сусідами (записано під час фольклорно-етнографічної експедиції у с. Паланка Уманського району Черкаської обл. від Чабанюк О.М., 1932 р.н.).

Ще Іоанн Златоуст писав про те, що бажано було б імена святих давати дітям, щоби вони знали на честь кого їх назвали і брали приклад для наслідування зі своїх небесних заступників.

Як зазначають дослідники, життя святого є виявом істинного значення імені. Аналізуючи значення слова, О.Лосев у праці "Філософія імені" вказує на те, що кожна людина надає імені особливого значення: "Один з любов'ю і ніжністю вимовляє ім'я Івана Івановича, інший – з прокляттями і злом. Виникає запитання: а що ж таке слово саме по собі? Бо ми знаєм, що ці ж самі звуки можуть утворювати ще низку значень. Тобто, можна всі ці символічні значення перерахувати, узагальнити, сумувати, і саме це і виявиться чимось цікавим і

важливим, оскільки ми зацікавились питанням про істинне розуміння через це слово певного предмета” [3; 29].

Священник П.Флоренський у книзі “Імена” докладно пише про життя святих як виявлення глибинного значення імен, носіями яких вони є. “Ім’я оцінюється Церквою, а за нею – і всім православним народом, як тип, як конкретна духовна норма особистісного буття, як ідея, а святий – як найкращий його вияв...” [7; 22].

Р.Светлов пише, що “святі своїм прикладом яскраво виявляють божественний сенс імені, його глибинне значення. Бо кожен з них, хто був віднесений до рангу святих, залишався перше за все людиною, зі властивим їй темпераментом, характером, індивідуальністю. І від рис характеру і темперамента залежало те, якою дорогою він приходив до Бога. Наприклад, святий Омелян був рабом і довгі роки терпів тяжкі приниження. Але він не стерпів приниження віри Христової і розбив усіх ідолів в язичницькому храмі. Імпульсивність, що притаманна носіям цього імені, стала прикладом подвига. Достатньо пригадати Омеляна Пугачова” [5; 19].

Кожній людині відомий вислів “надія помирає останньою”, але мало хто знає про те, що цей вислів бере свої витoki ще на початку I-ого тисячоліття. Віра, надія, любов – три слова, які вже давно стали символами нерозривно пов’язаними між собою. Однак ці три слова – переклад грецьких імен Пістис, Елпіс і Агапе. Так звали трьох сестер, доньок християнки Софії, котра з дитинства виховувала доньок згідно християнських норм. У період боротьби християнства з язичництвом імператор Адріан випадково підслухав розмову маленьких дівчат щодо чеснот людини, про яку часто розповідала їм мати. Самозакоханий імператор спочатку подумав, що діти говорять про нього. Але його обуренню не було меж, коли він зрозумів, що дівчатка славлять не його, а Ісуса Христа.

“Я не хочу боротись з дітьми, але одразу три християнки – це забагато для однієї родини. Віддай мені тільки одну з них, і її смерть спасе інших, – сказав він їхній матері. – Я знаю, якщо ти побачиш на власні очі, що вона помре, то припинеш говорити іншим донькам про Христа. Ти будеш закривати їм рота, якщо хтось із них промовить це ім’я”.

Імператор здогадувався, що Софія не зможе віддати на страту жодну зі своїх доньок. Досить скоро всі три дівчинки разом із матір’ю стояли перед імператором та його свитою. Страта почалася зі старшої доньки – Пістис (Віри). Її спочатку розділи, жорстоко побили, а потім поклали на розпалену решітку. Зрозумівши, що йому не вдається пересилити віру цієї жінки, імператор придумав нові жорстокі випробування для неї. Він наказав відрубати голову померлій Пістис і запропонував її для гри двом молодшим сестрам. Наступною було страчено Агапе (Любов). Останньою – Елпіс (Надію).

Після цього він відпустив Софію додому. “Ти не втрапиш мене?” – запитала вона його. На що імператор відповів: “Ні, тебе я не уб’ю. Кожен день тепер буде для тебе стратою. І пам’ятай, що все це через вашого Христа”.

Софія поховала тіла своїх доньок в одній могилі. Три дні не відходила від неї до самої своєї смерті. Софія в перекладі з грецької означає “мудрість”. Тому

чи не найвищою мудрістю вважається не залишати свою надію, любов і віру навіть тоді, коли, здається, хтось знищив їх у тобі [5; 22 – 24].

За народним звичаєм, коли батьки звертаються до священника, він обирає ім'я того святого, пам'ять якого відзначається в день народження чи хрещення дитини. На думку дослідників, “називати свою дитину потрібно, не прислухаючись до порад знайомих, а самого Господа, котрий через дату народження дитини вказує на те, яке ім'я хотів би дати новонародженому” [5; 26]. Святий, на честь якого називають дитину, стає її ангелом-охоронцем. Він супроводжує її протягом усього життя [4; 78].

Сьогодні ми спостерігаємо явища, коли в молодіжному середовищі стало модно називати один одного на американський кшталт (Ден, Стас, Торі, Алекс, Ен і т. ін.). Однак, як відомо, серед українців не годилося скорочувати імена, а навпаки наші предки намагалися їх видовжувати (Михайлику, Іванесеньку, Галинко). Вірили, що завдяки цьому продовжується життя і добробут людини.

Батьки, захоплюючись сучасними закордонними кінострічками і різноманітними реаліті-шоу, називають власних дітей на честь їхніх героїв, дивними або невластивими для нашого народу іменами. Сучасні американські та англійські медики (незалежно одні від інших) дійшли висновку, що пацієнти з дивними іменами частіше, ніж інші слабують на всілякі психічні захворювання, таких людей найбільше у в'язницях.

У власному імені таїться духовний вияв образу, і тому ім'я, як символ взаємозв'язку, має відповідати стихії щонайбільшого сприяння для його носія. Знання родових імен та традицій ім'янаречення надає можливості дібрати дитині гідне ім'я і цим утвердити її майбутню щасливу долю, загалом родовід. За народним повір'ям, людина, що носить невдало дібране ім'я, має великі труднощі на життєвому шляху.

Зважаючи на ситуацію, яка склалася нині в нашому суспільстві, вважаємо за доцільне виховувати у студентів свідомий підхід до вибору імені майбутньої дитини. Реалізації такої мети і слугують заняття з українського дитинознавства.

Література:

1. Демчук М. Роль християнства у запровадженні особових власних імен // Народознавчі зошити. – 2003. - № 1 – 2. – С. 98 – 102.
2. Кльонович С.Ф. Роксоланія. Поема (Пер. з лат. мови М.Білика). – К., 1987.
3. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. М.: издат-во “Правда”, 1990. – 655 с.
4. Наумова А.Г., Калинина Г.В. Ваш малыш до года. – М.: Лепта пресс, 2005. – 592 с.
5. Светлов Р.С. Имя – одежда души – путь к Богу. – СПб.: ИД “Весь”, 2004. – 128 с.
6. Ткач М. Імена предків, мова. – К., 1995. – 105 с.
7. Флоренський П. Імена. - К., 1992. - 576с.
8. Худаш М.М. З історії української антропонімії. – К., 1977. – 156 с.

Л. ЙОВЕНКО
ПОЛОГОВІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ УМАНСЬКОГО КРАЮ
(за матеріалами праці Хр. Ящуржинського “Повір’я і обряди родин і хрестин”)

Серед основних пріоритетів “Національної доктрини розвитку освіти в Україні” [1] визначено принцип органічного зв’язку освіти з історією, культурою, народними звичаями і традиціями українців. Тому необхідна активна науково-дослідницька робота в галузі традиційно-побутової культури, яка сприятиме вдосконаленню освіти, допоможе знайти шляхи і засоби реалізації новітніх концепцій навчально-виховного процесу.

Протягом багатовікової історії розвитку український народ нагромадив величезну кількість знань про дітей. Однак, наукове дослідження дитячого побуту бере свій початок з кінця XIX ст., який характеризувався поживленням інтересу до питань народної педагогіки, дитячого фольклору, етнографії тощо. У 80 – 90 роках XIX століття на сторінках народознавчих часописів “Киевская старина“, “Этнографическое обозрение“, “Етнографічний збірник“ систематично з’являються розвідки, що стосуються етнографії дитинства українського народу.

Великий внесок у дослідження родильної обрядовості та дитячого побуту здійснили П. Іванов (збірник “Игры крестьянских детей в Купьянском уезде”), Б. Грінченко (у 1899 році в III томі “Етнографічних матеріалів” під його редакцією було надруковано 9 колискових пісень, 8 “чукикалок” та інші твори дитячого фольклору), О. Малинка (праця “Родини і хрестини”), М. Дерлиця (дослідження “Селянські діти”), Леся Українка (збірка “Дитячі ігри, пісні і казки”), Марко Грушевський (розвідка “Дитячі забавки та гри усяки”), Н. Заглада (праця “Побут селянської дитини”).

Яскравий етнографічний матеріал опублікував Є. Грицак у збірці “Дитина в українських народних повір’ях та народному лічництві”), де представлені зразки колискових пісень, а також пологові звичаї, записані на території історичної Уманщини.

Значний доробок у справі збирання матеріалів про дитячий побут належить Хр. Ящуржинському, який досліджував родильну обрядовість та особливості догляду немовлят у селі Молодецькому Уманського повіту Київської губернії (сьогодні – Маньківський район Черкаської області). Зібрану інформацію було укладено у тематичну етнографічну розвідку “Повір’я і обряди родин і хрестин”, що побачила світ у журналі “Киевская старина“ під 1893 роком.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз сучасних реліктів пологової обрядовості з родильними звичаями та обрядами, що побутували на історичній Уманщині наприкінці XIX століття.

Джерельну основу становитимуть матеріали фольклорно-етнографічних експедицій до сіл Уманського району, а також вищезазначене дослідження Хр. Ящуржинського [2].

Опитування респондентів показали, що народження нової людини для селян Уманського краю було подією надзвичайно важливою, сповненою глибокого, таємничого сенсу, що супроводжувалося різноманітними обрядами і звичаями.

Як зазначає Хр. Ящуржинський, про появу дитини на Уманщині говорили, що: *“Бог послав хлопчика чи дівчинку”*, або: *“дитина знайшлася, жінка принесла дитя, злягла, була в пологах”*.

Дітям пояснювали, що баба в пелені принесла братика (сестричку), знайшла його під капустою, на дубові, на вербі.

Безпліддя, так само, як і по всій Україні, на Уманщині вважалося великим нещастям. Дієвих методів боротьби з безпліддям селяни не знали, а тому у випадках відсутності дітей, ходили по монастирях, бабах, монахах, служили акафісти Спасителю, Матері Божій, молебни Симсону Богоприємцю і Севастяну, котрі зображувалися з немовлям на руках. Дуже поширеною була практика ходити молитися до Києво-Печерської лаври і замовляти в печерах обід за 3 карбованці, коли протягом обіду чоловік і жінка тримали на руках труну з мощами немовляти (одного з 14 страчених Іродом). Іноді пили із пупа кров, коли баба-повитуха відрізала його і це, вважалося, забезпечує плідність.

Автор виокремлює деякі перестороги для вагітних жінок, що побутували на Уманщині наприкінці ХІХ ст.: заборонялося прясти і шити у п'ятницю і неділю, бо дитина народиться сліпою; дивитися на пожежу, бо дитина народиться червоною; жінка не повинна була закривати руками ніс і плювати, коли проходила коло мертвої тварини і відчувала неприємний запах, бо у дитини буде погано пахнути з рота; не повинна відвертатися від калік, бо і дитя буде калікою.

Результати фольклорно-етнографічних експедицій засвідчили, що і сьогодні у побуті українців активно функціонує значна кількість пересторог для вагітних. Нами були зафіксовані такі: забороняється працювати у свята, бо дитина народиться з вадами; дивитися на покійника, бо дитя народиться жовтим; стригти волосся, бо дитина може бути калікою; переступати через перепони, бо дитина обів'ється пуповиною; красти, бо у дитини з'явиться пляма у вигляді украденого предмета та ін.

Хр. Ящуржинський звертає увагу на те, що селянки зрідка кликали бабу-повитуху за декілька днів до пологів. Зазвичай бігли за бабою під час переймів, так, що часто вона приходила, коли дитина вже народилася. Бувало й таке, що дитина народжувалася під час жнив у полі, і породілля її сама в пелені відносила додому.

За свідченням дослідника, у повитухи йшли жінки років під 50. Для цього брали благословення у священника, ходили до монастиря, вчилися примовляти, збирали різне зілля.

Якщо пологи були важкими, то зверталися до попа і просили відчинити в церкві Царські ворота; освічений чоловік читав акафіст Божої Матері; розв'язували мішки; розплітали жінці волосся. Водили породіллю тричі навколо столу, через тік, шепотіли замовляння до матки тощо.

У процесі пошукової роботи було зафіксовано, що і сьогодні під час важких пологів чоловік звертається до священника з проханням відчинити церковні Царські ворота; жінки розплітають волосся тощо.

Якщо дитина народжувалася з криком, то, за свідченням дослідника, селяни вважали, що вона буде довго жити, а якщо мовчить, то може померти.

Новонародженого хлопчика відразу клали на покуті, щоб був начальником. Пуп хлопчикам відсікали на сокирі чи книзі (щоб був гарним теслею чи вмів

писати), а дівчатам на голці. Перев'язували пуп у немовлят прядивом із матірки, а не плоскіні, щоб людина не втратила спроможності розмножуватися.

Для дівчинки воду для купання гріли у високих горщиках (гладущиках), щоб стан був тоненьким. Під час нагрівання купелі, не можна було дозволяти кипіння води, бо, за народною уявою, дитина, що скупається у такій воді в майбутньому буде сердитою.

Коли немовля купали, то тричі плювали у купель, аби запобігти плісняві чи зуроченню. До першої купелі кидали срібні гроші.

Респонденти, опитані під час експедицій, повідомили, що і сьогодні в українців надається великого значення першій купелі. Нині оберегові властивості купелі підсилюються за допомогою цілющого зілля (дев'ясила, любистку, ромашки, м'яти та ін). Поширена практика додавання свяченої води та предметів, що символізують чоловічу чи жіночу працю (наприклад, долото – хлопчику, щоб був у майбутньому гарним господарем, а дівчинці – голку, щоб була хорошою господинею).

В день народження дитини чи на наступний день відзначалися “родини”. Традиційно на Уманщині за свідченням Хр. Ящуржинського, запрошувалися рідні і сусіди, котрі приносили породіллі подарунки: борошно, горох, сушню, яйця. Гостям пропонувалася їжа і горілка. Як стверджує автор, будь-яких символічних обрядів і наїдків тут не зустрічалося.

Матеріали експедицій показали, що і сьогодні в Україні святкуються “родини”. Запрошеним подаються наїдки такі, як на весілля, але спеціальних обрядових родинних страв зафіксовано не було.

Якщо дитина народжувалася хворою, то одразу ж запрошували у куми перших стрічних і відправляли їх до священика хрестити. За кумів намагалися брати людей заможних, які були спроможні подарувати розкішне крижмо. Відмовлятися від кумівства на Уманщині було заборонено: “Від хреста, – говорили, – гріх відмовлятися”. Дозволялося відмовлятися тільки вагітній жінці.

Якщо діти помирили, то брали за кумів – чоловік свого рідного брата, а жінка свою рідну сестру або навпаки.

В Уманському повіті, куми, перш ніж хрестити дитину, розстеляють кожуха, кладуть на нього батьківські штани, а якщо дівчинка, то сорочку матері, додають гроші, кладуть дитину і після цього несуть хрестити. Кожух і гроші – вісники щастя.

І в наш час значної ваги надається хрещенню дитини. В народі постійно підтримується думка про те, що відмовлятися від хрещення великий гріх. Навпаки такі пропозиції вважаються дуже почесними, бо запрошення у куми – вияв глибокої поваги до людини.

Качали дитину в колисці доволі примітивній, сплетеної із товстої лози. Такі люльки прив'язували чотирма вервечками до стелі. Іноді колихали дитину в ночвах на землі. Коли качали в люльці, то не можна було братися разом за всі чотири, три або дві вервечки, бо за повір'ями дитину будуть брати “стиски”.

Якщо дитина не спала, то її обкурювали смолою, павутинням, клали під голову гребінець, ката, поїли великою маківкою, відвареною в молоці.

Якщо дитина хворіла, то, зазвичай, запрошували бабу-знахарку, котра або примовляла, або виконувала різні дії. Дитячі хвороби в народі мали назви: стиски, плаксивиці, соняшниці, переляк, пристрїт, мимохід (конвульсія), пліснявка, кошуля, гризь, жовтяниці.

Першу сорочку мати намагалася передати від першої дитини до всіх наступних, щоби у майбутньому підтримували один одного. Нової сорочки до року не шили і не надівали, а виготовляли із старого одягу. Перед тим, як носити, виконували таке обрядодїйство: брали дитячу сорочку за комір однією рукою, а іншою кидали через комір ніж так, щоб він увійшов у стїл чи підлогу. Перші штани намагалися пошити за один день, не встаючи, щоб *гарбуз не волочив*.

Опитування реципієнтів показало, що на початку ХХІ столїття збереглися певні заборони щодо дитячого одягу. Наприклад, не можна використовувати дитяче вбрання як ганчірку, бо у дитини буде свербїти тїло; не можна сушити його після заходу сонця, бо дитина буде неспокійною; не можна вїшати отвором донизу, бо дитина не буде спати та ін.

Дитину не стригли до року, а якщо траплялося, що у дитини довге волосся, яке заважало їй, то матері відкушували їх зубами.

Також Хр. Ящуржинський зафіксував у Молодецькому колисковї піснї, якї інодї можна почути і зараз. Наприклад:

Аа-а! Коти два,
Сїрі-білі обидва,
Та по лужку ходили,
Та пташечки ловили,
А пташечку на юшечку,
А пїр'ячко в подушечку.

А впав кїт із ворїт,
Забив плечї і живїт,
Ото тобї котку,
Не лїзь на колодку,
Бо заб'єш головку,
Та буде болїти,
Нїчим загоїти,
Купить мати шовку,
Та загоїть головку.

Люлечки, шовковїї вервечки,
Мальованї бильця, –
Колисала мама сина
Свого чорнобривця.

Отже, аналіз праці Хр. Ящуржинського “Повїр'я і обрядностї родин і хрестин” засвідчив, що пологова обрядовїсть на Уманщинї мїстить загальнонаціональні ознаки і, водночас, локально-територїальні особливостї, зберїгає слїди давнїх язичницьких вірувань, має багату спадину з дитячого фольклору та заслуговує на окреме, ґрунтовне вивчення.

Під час пошукової діяльності членів лабораторії “Етнологія Черкаського краю” було зосереджено увагу саме на родильній обрядовості населення Уманщини. Зібраний матеріал дає підстави стверджувати, що не дивлячись на докорінні перетворення у побуті та культурі українського народу у ХХ ст., віра у традиційні прикмети, обереги, заборони, а також деякі обряди, пов’язані з вагітністю, пологами та доглядом немовлят активно функціонують і сьогодні.

Література:

1. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.
2. Ящуржинський Хр. Повір’я і обрядності родин і хрестин // Киевская старина. – 1893. Т. XLII. – С. 75 – 83.

О. ЦИГАНОК

ЛЯЛЬКА-ЖЕРТВА В КУПАЛЬСЬКОМУ ОБРЯДІ УКРАЇНЦІВ УМАНСЬКОГО КРАЮ

Характерна особливість буття кожного народу полягає у пізнанні свого історичного шляху, у способі осягнення світобудови, розмаїття довколишнього середовища, у відображенні духовного і матеріального світу, культуротворчих здобутках тощо. Тому вивчення духовних і культурних цінностей рідного етносу є надзвичайно важливим в умовах сучасного суспільного розвитку.

Предметом нашого дослідження є ляльки-жертви в купальському обряді українців.

Ритуально-міфологічну суть свята Івана Купала розглядали вчені-етнографи Хв. Вовк, О. Воропай, М. Грушевський, Д. Гуменна, М. Жуйкова, Д. Зеленін, Є. Мелетинський, С. Килимник, Ю. Климець, А. Ліс, О. Потебня, В. Пропп, Б. Рибаків, В. Скуратівський, Дж. Фрезер та ін.

Аналізуючи зміст купальських свят, доходимо висновку, що для осягнення головного функціонального призначення купальської обрядовості суттєвого значення набуває усвідомлення архаїчного змісту дійства: обрядове спалювання в купальському вогнищі опудала чи ляльки, як магічного символу, навколо якого перед цим здійснюється ціла низка ритуалів, символічних обрядодій, трансформованих у пізнішій традиції в ігри. Як зазначають дослідники, на свято Івана Купала (7 липня) сільська молодь традиційно виготовляла солом’яні опудала Купала і Марени [1, 2, 3, 6,].

Характеризуючи постать Купали, професор С. Килимник вказує на те, що це “велика лялька, у зріст людини, зроблена з соломи. Їй надягають штани, сорочку, бриля, у руки дають батога, інколи кия. На обличчі приробляють вуси, бороду тощо”, яку традиційно виготовляли хлопці [3, 449]. Марена ж – “постать у зріст людини, але вже жіночої статті. Її гарно одягають: у плахту, вишиту сорочку, навішують намисто, заверчують у намітку, чіпляють фартух, підперізають крайкою, інколи двома, натягають на ноги сап’янці, а інколи кладуть ноги в каптур і кладуть на землі” [3, 449].

Для з'ясування суті основних ритуальних дій купальської обрядовості суттєвим є дослідження семантики традиційної назви ляльок-символів. Дослідниця Н. Велецкая, аналізуючи праці відомих етнологів дійшла висновків, що ім'я Купала використовується на позначення:

- відомої істоти, що уявляли живою;
- свята, яке припадало на 24 червня (старого стиля); до ритуальної речі; означало жіночий міфічний персонаж, дівчину, яка роздає квіти під час ворожіння;

- опудала, що використовувалося під час свята;
- всіх учасників обряду, і, нарешті, вогнище в ніч на Івана Купала [1].

Аналізуючи семантику давньоруських слів з коренем *-куп-*:

“купа – вогнище, вогонь у полі, великий казан;

купа – грудка, куча, ворох, група;

купина – поєднання декількох предметів; кущ, купка, дерева чи кілька кущів; сніп;

сукупний – купне перебування;

купить – накопичувати, збирати до купи;

купавий – білий, чистий;

Купальниця – вівторок на великодньому тижні;

Купальниця – вогонь у полі, вогонь вночі;

давньоруська назва переддня Івана Купала – *купалія*, самого Іванова дня – *купали*;

купити, куплю – поєднувати;

куплю – умова, угода”, – Н. Велецкая робить припущення, що значення слова “Купала” могло бути надзвичайно містким і поєднувати в собі кілька значень: вогонь, казан, водойма, зібрання в ритуальному місті [1, 101–102].

Російський вчений Борис Рибakov дав своє трактування походження назви “купало”, яке він пов’язує з коренем “куп”, що стоїть в одному ряду зі словами на означення сукупності людей: сукупно, купно, вкупі. У праці “Язычество древней Руси” “купала” розглядається в одному ряду з “натовпом”, “собором”, “собоїтїєм”, як слово на позначення язичеського натовпу, приурочене тільки до одного календарного строку, одного з найбільш багатолюдних дохристиянських святкувань [6, 294].

Дійство, неодмінними учасниками якого були Купала і Марена, відбувалося вночі, що на думку В.Скуратівського могло символізувати темні сили [7, 68]. Учасники дійства розпалювали багаття, для якого парубочий гурт задалегідь заготовляв паливо. На території історичної Уманщини збір матеріалу для багаття мав ознаки очисної жертви. Так, у Вишнополі у день Івана Купала дві гарби з написом “Усяке сміття” їхали по селу, зупиняючись біля кожного двору, де відбувався приблизно такий діалог:

– Добридень, здорові будьте з Купалом!

– Будьте й Ви здорові!

– А чи немає у Вас сякого-такого, давно застарілого, геть спорошілого?

– У душі не тримаю, а на подвір’ї, може щось і завалалося.

– Тоді вимітайте, щоб воно прахом пішло у вогні Купала.

– Хай усе погане і зле пропадає, а гарне й добре зостанеться [5, 62].

Хлопці зносили все сміття, всякий дерев'яний непотріб на степок, узвишся поза селом чи на берег річки (на Уманщині), де мало відбуватися купальське дійство. Дівчата ж ішли до лісу ламали вершечок вишні, черешні, яблуні чи клена у висоті 1 – 1,5 метра для ритуального гільця (Купайлиці). На Уманщині з цією метою використовували переважно вербу, про що свідчать слова пісні: “Наше Купайло з верби, з верби”.

У багатьох селах Уманщини аж до середини ХХ століття зберігся купальський ритуал “вбирання будяка”, про який ідеться у багатьох експедиційних записах студентів та співробітників лабораторії “Етнологія Черкаського краю” при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Будяк виконував функцію купальського дерева в селах Коржова, Вільшанка, Дубова Уманського району. Дівчата знаходили величезного будяка, викопували його, потім вбирали в одяг дівчини, прикрашали квітами і намистом [8].

Вогнище лаштували лише здорові, дужі хлопці, що не мали ніяких фізичних та психічних вад, добре зарекомендували себе в парубочій громаді, належали до доброго роду. Згідно традиції, це багаття необхідно було розпалити за допомогою “живого вогню”, який здобували тертям сухих паличок одна об дну, що засвідчує архаїчність традиції. Поки вогнище розгорялося, хлопці роздивлялися дівчат і домовлялися, хто яку з них буде ловити, а потім непомітно розходилися і обступали дівчат з гільцем. На знак “берези” (старшого хлопця парубочої громади) хлопці “вриваються до дівчат з усіх боків, намагаються схопити гільце, видерти його з дівчачих рук” [9, 326].

Після цього хлопці починають стрибати через багаття. Це перестрибування мало магічний зміст, про який С.Килимник писав: “Що вище скочить хлопець, то кращий буде на його полі врожай; що спритніше скочить – здоровший буде... Упаде під час стрибка – щось трапиться йому нещасливого впродовж року...” [3, 439].

Далі через вогонь перестрибували парами: хлопець із дівчиною. Згідно повір'я, якщо пара перестрибнула вдало, вогню не зачепила, не спіткнулась, не розімкнула руки, то побереться і житиме щасливо.

Неподалік стояли постаті Купала і Марени, навколо яких відбувалися цікаві обрядодії: розігрувалися жартівливі сценки під супровід пісень і хороводи:

Коло Мареноньки ходили дівоньки,
Стороною дощик іде...

Хлопці нерідко накидалися на дівочий гурт, щоб відібрати й знищити Марену. Якщо дівчатам не вдавалося вберегти Марену, вони одразу готували нову.

Завершувалося свято нищенням Купала і Марени: першого спалювали на вогнищі, а другу – топили у живих джерелах, а інколи розривали на шматки і спалювали.

Образ Марени сприймається дослідниками неоднозначно. Одні вважають його ігровим прообразом Купала, інші пов'язують Марену з богинями Ладодо

чи Мокошею. Окремі вчені вбачають в цій ляльці символ демонічного втілення зими і смерті. До такого висновку спонукає одна з її назв – Марена (від мор – смерть).

Б. Рибаків висловив припущення, що “можливо, етнографічна лялька – відгомін історичних жертвоприношень”. Дослідниця Н. Велецкая вказує на те, що лялька, яка топилася, розривалася чи спалювалася є найбільшим показовим знаком людини, символом посланця на “той світ” [1]. Ймовірність того, що “антропоморфні ляльки чи їх обрядові еквіваленти – купальські деревця... уособлювали людей, яких віддавали на смерть” відзначив і Ю. Климець [4, 119]. Дослідник, на основі узагальненого вивчення календарної обрядовості, простежив генезис і функції свята Івана Купала і дійшов висновку, що в його змісті “знайшла яскраве вираження ідея плодоріддя – магістральна ідея всієї народної обрядовості. Ця ідея простежується у збережених рудиментах аграрної магії, спрямованої на підвищення врожайності полів і городів (комплекс ритуалів викликання дощу, обрядове потоплення ритуального деревця та його антропоморфних еквівалентів, ремінісценції архаїчних жертвоприношень тощо” [4, 120].

Отже, постаті Купала і Марени в купальському обряді є архаїчним символічним втіленням жертвовної істоти в магічних обрядодійствах, пов’язаних з хліборобською магією українців. На Уманщині простежуються загальноукраїнські риси цих ляльок, однак, спостерігаються й певні локальні особливості як самого купальського дійства, так і використовуваних у ньому символічних предметів-пожертв.

Література:

1. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: “Наука”, 1978. – 237 с.
2. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Вид. “Вежа”, 1997. – 295 с.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3 кн., 6 т.]. – Факс. Вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
4. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – Київ, 1986.
5. Мицик В. Купайло у Вишнополі // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 3.
6. Рибаків Б.А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997. – 822 с.
7. Скуратівський В. Русалії. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
8. Фольклор Уманщини / Матеріали лабораторії “Етнологія Черкаського краю”. – Ф. 2004. – П. 220. – Арк. 35.
9. Ящуржинський Хр. Заметка о Купальском празднике в Уманском уезде // Киевская старина. – 1890. – Т. 31. – №9.

Л. ЙОВЕНКО

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ ТА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ХХ СТОЛІТТІ

Сьогодні – це той час, коли маємо якнайрішучіше повертатися до української родинної педагогіки, до відродження традиційного статусу української родини з її непорушними авторитетами, повагою до батьків і материнським покликанням жінки, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язку їхнього виховання. Таке повернення має забезпечити підготовку молоді до подружнього життя, виховання в сім'ї, тобто відновити та зміцнити те вічне, на чому тримається людство, – родину.

Питання дослідження сім'ї, шляхи її розвитку і трансформації, її складових і чинників, насамперед, виховання в ній на сьогодні опрацьовано недостатньо. Про історію родини, зокрема української, написано вкрай мало. Наявні публікації здебільшого торкаються лише окремих сторін цього актуального питання. Важливого значення, з огляду на це, набувають праці українських істориків В.Антоновича, В.Винниченка, М.Грушевського, І.Крип'якевича, М.Костомарова, П.Куліша, М.Максимовича, О.Субтельного; етнографів та етнологів Ф.Вовка, В.Гнатюка, М.Сумцова, І.Франка, П.Чубинського, В.Шухевича та ін.

Висвітлення історико-педагогічного аспекту родинного виховання і української родини загалом повною мірою торкалися праці Н.Гаврилюк, В.Горленка, Г.Довженок, М.Зубрицького, О.Левицького, В.Наулко, А.Пономарьова, І.Симоненка, Є.Сявавко, М.Стельмаховича, Р.Чмелика та ін.

Важливі відомості про родинне життя українців різного періоду можна знайти в українському фольклорі, у творах українських письменників, у зразках зображувальних мистецтв українських митців.

Мета статті – репрезентувати генезу української родини і родинного виховання; завдання – прослідкувати особливості традиційного сімейного виховання у ХХ столітті.

Перші десятиліття ХХ століття ознаменувались значними змінами у житті українського суспільства, які мали вплив і на українську родину. На першу половину ХХ століття припало три війни, кожна з яких внесла свої корективи в життя української сім'ї. Загострилася проблема неповних сімей, жінка-мати почала перебирати на себе й обов'язки батька, годувальника, господаря, головного вихователя. Зменшення чисельності сімей було зумовлено великою кількістю неодружених дівчат і малою кількістю чоловіків, які вижили в умовах війни. Проблема виховання у роки Першої світової війни стала особливо актуальною, проте у науковій педагогіці вона ще не знайшла глибокого соціального та психолого-педагогічного осмислення. Неперевершеними ілюстраціями проблеми “війна – сім'я – діти” залишаються зразки класичної художньої літератури, як – то твори

О.Авдиковича, К.Гриневицевої, О.Кобилянської, Б.Лепкого, Марійки Підгорянки, В.Стефаніка, О.Турянського.

Лютнева революція 1917 року зумовлює піднесення хвилі національної свідомості в Україні: створюються різні товариства, що мають на меті розвиток української культури, організуються курси перекваліфікації вчителів, бо школа здебільшого переходить на викладання українською мовою замість російської [1]. Цей поштовх до національного відродження сприяє прогресуванню, розвитку української родини, що знаходить вияв у ширшому і відкритішому поверненні до народних ідеалів, у т.ч. і виховних. У 1917 р. було впроваджено відпустку для жінок у зв'язку з їхньою вагітністю і пологами; передбачалась для матерів перерва в роботі для годування грудної дитини, державна допомога багатодітним сім'ям та самотнім матерям, організація широкої мережі жіночих консультацій і пологових будинків, дошкільних виховних дитячих закладів (ясел, притулків, садків, майданчиків), безкоштовне лікування; були зрівняні у правах шлюбні та позашлюбні діти, скасовані релігійні, станкові та майнові обмеження в шлюбі; робилось усе можливе на той час для того, щоб докорінно поліпшити матеріальне становище сім'ї, на що були спрямовані також законодавчі акти про 8-годинний робочий день, рівну оплату праці чоловіків і жінок, пенсійне забезпечення, про переваги та пільги малозабезпеченим і сім'ям загиблих та інвалідів війни тощо [8, 32].

Вселяло надію на прогресування, розвиток і покращення становища української родини, зокрема системи родинного виховання в ній, і те, що Україна ступила на шлях власного державного будівництва. В умовах створення Української Народної Республіки (УНР) відбувається піднесення української національної культури, що зумовлює розвиток українознавства як науки.

Велику і важливу роботу з українізації розгорнув М.Грушевський, завдяки якому було відновлено історичну секцію при Всеукраїнській Академії Наук. Він організував діяльність академічних комісій, які досліджували етнографію, фольклор України. Концепція академіка М.Грушевського про походження сім'ї знайшла досить широке висвітлення в його "Історії України-Русі" та у спеціальній монографії "Початки громадянства (генетична соціологія)", де вчений зібрав, узагальнив і переосмислив світовий досвід аналогічних досліджень та обґрунтував власні положення, використовуючи прогресивні ідеї тогочасних європейських дослідників.

Варто відзначити, що у перші роки радянської влади процес українізації продовжувався інерційно, проте тенденція розвитку української родини незабаром була перекреслена репресивними діями проти сім'ї, наступом свавілля з боку тоталітарного режиму. Маємо на увазі концепції, що продукували легковажне ставлення до сім'ї, а також геноцид проти всієї української нації. Можемо погодитися з думкою О.Кучерука, що українізація в Україні, розпочата з ініціативи більшовиків, мала на меті виявити національно свідомих людей, щоб потім знищити їх [4, 29].

У другій половині 20-х років навчання та виховання дітей у школі і сім'ї почало здійснюватися у руслі державної політики, яка дедалі більше набувала ідеологізованого, а відтак і спотвореного характеру. Поступово утверджувалися класова свідомість, ідеологія робітничого класу, методологія більшовицької партії, що спрямовувалися на пониження ролі національного компонента у змісті освіти та виховання. Вчені-теоретики, які пропагували більшовицьку ідеологію, видали ряд праць, що проголошували шлюб і сім'ю анахронізмом, намагалися замінити їх безшлюбними комунами, усупільненням жінок і дівчат, “вільними статевими стосунками”, влаштовували “громадські суди” над вінчанням, хрещенням дітей. У цей час поширювалися гасла на зразок: “Батьки – пережиток минулого!” [1]. Місце теологічного виховання займало виховання атеїстичне, що супроводжувалося руйнуванням церков, храмів, монастирів, каплиць, знесенням хрестів, могил тощо.

Уряд приймав постанови про українізацію культурного та суспільного життя, у тому числі і науки, за якими відразу ж приймалися інші постанови про підготовку до антиріздвяних та антивеликодніх свят. Натомість вводилися свята “радянського змісту”. Важливою ділянкою антирелігійної роботи вчителя у період церковних свят був певний вплив на родину, яку потрібно було “правильно виховати”, тобто “нейтралізувати” як вогнище всіляких релігійних забобонів. С.Литвинів у статті “Учитель і весняна антирелігійна кампанія” зазначав: “Треба лише уявити, скільки різних церемоній зв'язано з постом і Великоднем: говіння, причастя, розговлення, “свячена паска”, христування. І всі ці звичаї міцно увійшли у побут селянської родини. Діти – приневолені учасники цих справ” [5, С. 37 – 44].

30–40 рр. ХХ ст. характеризувались репресіями національної інтелігенції в Україні, знищенням духовенства, наступом на селянство і водночас на родинну етнопедагогіку, творцем і носієм якої воно виступало. Українські села були розорені примусовою колективізацією, грабівницькими продрозверстками, нескінченними арештами й депортацією селянських родин. Сталіністи навмисно організували голодомор у Східній Україні, жертвами якого стали понад 7 млн. українців – від голоду вмирали цілі родини і села. Такі умови життя зумовлювали деморалізацію родинного осередку, поширювалися канібалізм, вбивства, глумління над трупами. Ці жахливі події знайшли відображення, зокрема, і в творах українських письменників та поетів. Так, П.Тичина у поезії “Голод” змальовує трагедію родини, яка помирає від голоду:

В лахмітті, в скорбі, у болячках
Зігнулась мати. В щось дитя
Укутала, та все ну, спати –
Навік заснуло б ти ... Життя!
Прийшли сюди, а голод з нами
Й нема поміж людей.
Ти чув?.. Недавно десь тут жінка

Зварила двох своїх дітей... [2, 443 – 444].

Мати бажає смерті своїй дитині, проте ще страшнішими є події, відтворені у вірші “Загупало в двері прикладом...”. Мати на межі божевілля вбиває рідного сина, а на запит солдат тільки всміхається:

... Стоїть молодиця – ні з місця – і тільки всміхається тихо.

Горщик витягають із печі, в нім скрючені пальчики видно.

Стоїть молодиця – ні з місця – і тільки всміхається чудно.

Знаходять одрізані ноги, реберця, намочені в цебрі,

І синю голівку під ситом, що вже почала протухати.

Стоїть молодиця – ні з місця – і тільки всміхається страшно [2, 442 – 443].

Ці рядки демонструють повне знецінення родинних устоїв, жакну реальність штучно створеної сталіністами ситуації голодомору.

Злочинницька політика вишукування “ворогів народу” також мала свої наслідки, які призводили до розправи над мільйонами невинних людей. Держава організовувала спеціальні дитячі будинки для дітей репресованих батьків, “ворогів народу”.

Сім’я відмирала духовно, адже існуючий режим культивував родинну зраду – “класову” взаємоненависть між членами родини, доноси. Виховним ідеалом, прикладом для наслідування став “подвиг” Павлика Морозова, який зрадив рідного батька. На його основі сформувався певний стереотип “піонера-героя”. Публікації, які з’являються на початку 90-х років ХХ ст., засвідчують штучність створення таких стереотипів. При цьому стверджувалось, що це було потрібно для того, аби видати цілі партійної ідеології за мету власного життя. Отже, існуючий режим заперечував основу народної моралі – родинну (кровну) спорідненість, подружню вірність, взаємну любов і солідарність, єдність поколінь.

Наступним етапом, який зумовив зміни у сімейному укладі українців, стала Велика Вітчизняна війна. За чисельними втратами в ній Україна посідала перше місце у колишньому СРСР. По суті, не було жодної родини, яка б не брала участі в цій війні. Війна залишила по собі мільйони вдів, дітей-сиріт, батьків, які втратили синів і доньок, але, маємо зазначити, що у тяжкі роки воєнного лихоліття з особливою силою проявилась життєва стійкість і високі моральні якості української родини. Актуалізувалася народна традиція, за якою сім’ї добровільно беруть до себе на виховання дітей-сиріт. Турбота про ближнього, взаємодопомога, гуманізм, милосердя, любов до рідної землі – усі ці риси формувалися у процесі спільної праці, що була спрямована на відбудову зруйнованого народного господарства та боротьбу проти загарбників. Прикладом для наслідування у цей період стає людина-патріот, герой, який здатен віддати життя за свою Батьківщину, і навпаки – загальному осуду піддано тих, хто не хотів воювати, дезертирів, боягузів, зрадників.

Повоєнні роки ознаменувалися хвилею репресій, свавіллям, депортаціями родин, сіл і новим голодомором. Усе це не могло не вплинути на становище української родини, проте моральне піднесення від перемоги, спалах патріотизму допомагає не лише вижити, а й відбудувати державу і власне сім'ю. Найвдаліше змалювання проблем української родини і стосунків у ній цього періоду знаходимо у художньо-документальних творах, зокрема в О.Довженка. Життю української родини у післявоєнний період присвятили свої кращі твори О.Гончар, А.Дімаров, Ю.Збанацький, А.Малишко та ін.

“Хрущовська відлига” не спричинила значних змін у житті української родини, фактично усе залишилося як і раніше. Якщо у селах подекуди ще зберігались елементи традиційної культури українців, то в містах їх уже майже не було.

І все ж українська родина в часи тотальної русифікації не тільки зберігала та розвивала традиційно-побутову культуру, але й рідну мову. Відповідальність батьків за це була великою, оскільки умови для нормального розвитку рідної мови були надзвичайно тяжкі. Панівному режиму не вдалося змінити середовища – української родини, яка сприяла передачі наступним поколінням національних традицій разом із мовою.

Заперечуючи національну культуру, російська мова міцно утверджувалася у вищих навчальних закладах, театрах, музеях, на промислових підприємствах. Розмовляти українською мовою в місті означало в очах пересічного міщанина виглядати відсталою і некультурною людиною.

Такий стан речей аж ніяк не сприяв збереженню національного культурного статусу, в тому числі і виховного, української родини. Дітей, по суті, виховували на чужих виховних ідеалах, зокрема російських; на перше місце стало виховання ідеологічне – в дусі існуючого ладу. Виховуючи моральні чесноти особистості, обов'язково пов'язували їх, свідомо і несвідомо, із служінням “Єдиній і неподільній державі”.

Проблемам виховання в родині присвятили свої твори “шістдесятники” – Л.Костенко, Б.Олійник, Г.Тютюнник, І.Жиленко та ін.

Науковий інтерес до народної педагогіки відновився аж на початку 70-х років ХХ ст., що нерозривно пов'язаний з іменем В.О.Сухомлинського, який виклав у своїх працях цілісну систему поглядів на проблеми родинного виховання на засадах народної педагогіки. Він одним із перших почав перебудову школи та методики і був впевнений, що ефективну виховну роботу школа може побудувати лише на основі тисячолітнього досвіду народної педагогіки, культурно-історичних традицій і звичаїв.

В.Сухомлинський вважав, що немає більш важливого завдання у сфері виховання, ніж вчити матір та батька виховувати своїх дітей. Василь Олександрович відзначав, що “не всім бути фізиками і математиками, а чоловіком і дружиною – всім, батьком і матір'ю – всім”, і тому “виховання майбутніх матерів і батьків – одне з найважливіших завдань школи” [9, 187 –

209]. На думку видатного педагога, саме у сім'ї формуються працелюбність, внутрішня культура людини, зароджуються патріотичні чесноти.

У цей період з'являється праця Є.Сявавко "Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку", в якій досліджується проблема українського родинного виховання. Згодом питанням українського народного дитинознавства займалися С.Бабишин, Н.Гаврилук, Г.Довженок, Т.Мацейків.

Проте незабаром, зацькований офіційною ідеологією і владою, цей інтерес згасає, а подальші спроби таких досліджень, зокрема і української родини, зазнають серйозних випробувань. Отже, період застійних років не сприяв культурному розвитку та поліпшенню становища народного виховання в українській родині. Не змінили цього становища і перші роки перебудови, тим більше, що перед українською сім'єю постала нова проблема – виховання та збереження здоров'я дитини в умовах екологічної катастрофи (аварія на Чорнобильській АЕС). Батьків переслідував страх за майбутнє дітей, яке вимальовувалось на тлі хімізації, лейкемії, онкозахворювань та омивалось "кислотними дощами".

Проголошення у 1992 р. Декларації про державний суверенітет та Акту про незалежність української держави та зумовлені ними подальші державні перетворення призвели до нового поштовху національного відродження. Відкрився широкий простір для навчання та виховання молоді на матеріалах народознавства, народної педагогіки. З'являється велика кількість шкільних програм з народознавства, етнопедагогіки, відкриваються школи з поглибленим вивченням особливостей традиційної культури українців. Звернення до джерел родинності у 1994 р. засвідчила розроблена ООН Декларація про роль, обов'язки, права родини, прийнята Генеральною Асамблеєю резолюція Міжнародного року родини під девізом "За демократію в найменшій спільноті суспільства" та проголошення 15 травня Днем родини, який відзначається щороку. Спостерігається, з одного боку, злет національної ідеї, відновлення народних традицій, обрядовості, звичаєвості – загалом духовної культури, а з іншого – невміле їхнє використання, необізнаність з рідною культурою не покращувало процесу національного відродження, не позначилося у позитивному напрямку на українській родині. Причиною цьому було незнання основних принципів і засобів української етнопедагогіки, нечітко окреслений виховний ідеал українця.

Таким чином, репрезентація історії родинного виховання включає кілька етапів, серед яких ми виокремили ХХ ст., що охарактеризувалось бурхливою динамікою родинного виховання, яку зумовили політична ситуація, ідеологічні впливи, суспільні вимоги (створення і ліквідація УНР, репресивні заходи з боку пануючого тоталітарного режиму, насильницьке відлучення від церкви та ін.) та повернення родинного виховання до національних джерел на початку 70-х років. Сюди ж відносимо і кінець ХХ – початок ХХІ ст., що окреслюється глобалізацією суспільного життя, технологізацією та комп'ютеризацією усіх сфер людської діяльності і вимагає негайного впровадження духовних домінант

етносу з метою урівняння та врегулювання матеріального й духовного аспектів людського буття.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Ред.газ. „Полтавський вісник”, 1994. – 190 с.
2. Живиця: Хрестоматія української літератури ХХ ст.: Кн.1 / За ред. М.М.Конончука – К.: Твім інтер, 1998. – 720 с.
3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
4. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у ХХ рр. // Рідна школа. – 1993. – №10. – С.29 – 32.
5. Литвинів С. Учитель і весняна антирелігійна кампанія // Рад.освіта. – 1929.– №4. – С.37 – 44.
6. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х-початок 1990-х рр. – К., 1998. – 720 с.
7. Сивачук Н.П. Підготовка майбутніх учителів до народознавчої роботи в школі: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 1997. – 24 с.
8. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
9. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.

Гарафіна Маковії

І НАРОДИЛАСЯ ДИТИНА...

Це було надзвичайною подією. Моша (по-теперішньому – кушерка), яку кликали до породіллі, лишала на порті (хвіртці) знак: рушник – появилася парубок, шириньку (вишитий квадратик, подібний до серветок) – засвітилася дівка.

Виходячи з цього знаку, бралася у руки сопілка: до дівки – калинова (би вік свій не зваляла – не зганьбилася), до хлопця – яворова (би кулька його не взяла, файний із війська прийшов).

Вулиця трембітала, зійшовшись десь на толічці чи на перехресті, аж поки хтось із родини не винесе пампушок, “би доля була у дитини солодкою”.

Збиралось на першу купіль: тато чи хтось інший з чоловічого роду йшов з глечиком до потоку по воду. На першу купіль та на останню вода бралася із найближчого проточного ручая-оберега, би доля була розв'язаною, адже криниця, ставок мають чотири береги і долю мов окільцьовують: може битися цілий вік, як птаха в кліті. Вода грілася у котеві (казанку), в яким варять кулешу (мамалигу), “би поле йому файно родило”, лялася в корито, де робився заміс на хліб – на багатство.

На спід стелилися поли з татової сорочки, якщо то дівонька, “би довго не засиджувалася в дівках”, якщо хлопець – мамин станок від сорочки, “би добру жону Бог йому послав”.

Під голову – що вже треба. Хочеш рукодільника – всіляке знаряддя: голку, веретенце, човник чи клевец (молоток), цвях, струганок. Що покладеш – “те і до рук йому си злове потому, на що си подиве, те і зробити зможе”. А хочеш книжника, пана – “зошит та п’юро (ручку) під голову йому поклади”.

Дитина загорталася у мамин весільний рушник (яким її на весіллі, як хусткою тепер, покривали), “бих мамка дочекалася дитинку звікувати (одружити)”, а воду тато йшов виливати на штири (чотири) дороги, “би щастя зазивала з кожної сторони”.

Поки дитина не хрещена, в сорочечки її не одягали, а мотали у пелінки з татових чи маминих сорочок. Першу сорочку шили з крижми (полотнища, яке намотували хрещені батьки до свічі, з якою йшли хрестити народженика).

Заповивали у мамину зимову хустку, складену вчетверо, “би мамин дух коло неї стояв”, бо до дорічної дитини все доступ має, замість подушки у коритечко, що служило колискою, складали мамину горботку (плахту) – теж як оберіг.

Мама до шести неділь, поки в церкву маля не увела, молитву не прийняла (нечиста), не мала права ні до криниці йти (з неї опісля ніхто б вже води не брав), ні переходити дорогу, межу...

Поки дитина не хрещена, у хату не мали права зайти чужі, а якщо треба було чомусь нагальне, то одкупну несли, “би те, що дитині неохрещеній перед очима ходить, за ними не пішло”.

Так само з нехрещеною дитиною не можна було кудись з’являтися: “з нехрещеним ходити – нечистого розносити, бо він душу нехрещену пильно стереже”.

Як мама виходила з хати, коло нехрещеника клала ніж, “би ніщо зле до нього не приступало, бо і задушити могло”.

Отож якнайшвидше старалися дитину охрестити. Спочатку хрещеними батьками у нас були лише весільні батьки. Потім почали добирати кумів – ще додавали трьох, “би було штири – як світ має штири сторони”.

Випічка (якість) хліба програмувала тиждень (наші предки щосуботи випікали хліб), а хліб на торжество програмував долю. То щоб калачі, які даруватимуть кумам за те, що ввели мале до Христа, вийшли на добру долю, все супроводжувало СЛОВО.

Кухарка, яка мусила бути з чистою, незганьбленою репутацією, “би зло на дитину не перейшло”, у суботу вранці робила на ті калачі засів. Родина, зібравшись навколо, намовляла співом, припліскуючи у долоні, примножуючи таким чином добро:

Мукичка біленька, ситечко дрібненьке –
най росте наш народженик, як дубок, правенький.
Цю мукичку білу будем просівати –
най росте наш народженик, як цісар, багатий.
Біленька мукичка до пальців си ліпи –
най си верне народженик, як до войська піде.

Тістечко біленьке у бляшки складаю,
най росте наш народженик та най силу має.
Я бляшки ті суню близько до червіньку (жару) –
та най возьме народженик колись файну жінку.

Кумів добирали не за багатством, а за чеснотами. У селі побутовало прислів'я: “з нечесним я за один стіл не сяду, би мені сто рублів дали”. З нечесного гріх може перейти на дитину, вона при хрещінні може заваляти крижму (полотно, яким куми обвивали свічку, в церкві розмотували і на нього клали голу дитину). А як завалєє крижму дівчинка – то “може сама до вінця си зваляти”, як хлопець – то “може відбитися від рук, різної ганьби родові наробити”.

Отож, як виряджали дитину до хресту, – знову напутній мелос перед порогом:

Йди, дитинько, до хресточку та й пильнуй свою крижмочку,
Аби чиста, як папірчик, аби ти ще вздріла вінчик.
Божий Ангел, схорони тя та й додому доведи тя,
Щоби крижма впильнувалась – життя твоє не звалялось...

По хресту моша (та, що приймала роди) виносила дитину із церкви і переходила на воротях савочок з розжареним вугіллям – дуба (на хлопця) чи з берези (на дівчинку), щоб дитина не боялася ні блискавиць, ні грому, ніхто їй зла не міг заподіяти.

Розвивали, клали на кожух, би була кучерявою, і відразу – до крижми. Якщо крижма таки завалєлася – для кумів це велика ганьба: перебираються достоїнства кожного. Нарешті кожен дає відчипний калач, який несуть на роздоріжжя, аби узяв, хто голодний, і перебрав біду народженика на себе, щоб потім відмолив.

Ганьбу знали всі, бо дорогою не мовчали – робився мелосний супровід:

Нанашки недобрі були, а ми то не знали,
Якби були ми то знали — ми би їх не брали.
А недоля хоче їсти, хоче вона пити,
Та й си взяла до дитини, як ішли хрестити.
Най недоля добра буде – нам дитину лише,
А ми її вже сьогодні колачі відпишем.

Відкуп недолі понесено, і можна веселитися далі. Віншується баба, в честь якої дано ім'я дівчинці, чи дід, якщо його ім'ям названий хлопчик. Відтепер – це ніби її чи його продовження перед Господом, і наскільки будуть чистими перед Богом вони, настільки Бог покровительствуватиме дитині.

Тепер, ніби під мікроскопом, розглядається бабине чи дідове життя: чи не зогнівив кого зопалу і не попросивсь (не вибачився), чи не сказав кому

неправди, недоброго слова, чи рук своїх чужим не осквернив, чи не мав на кого пізьмливого (заздрісного) ока.

Очищений перед людьми і перед Богом, брав немовля на руки, тричі дув йому на чоло і знову передавав нанашкам, обдаровуючи онука. Опісля обдаровують хрещеника нанашки. Тепер уже обдарувальний мотив:

Наш Іванко (чи як звати) маленький, робити не може,
А він піде до нанашка – нанашко споможе.
Гой нанашку-нанашку, розтворяйте бріфташку (гаманець) –
Бо в бріфташці є гроші, на червички хороші.
На червички жаворові (коричневі), наш нанашко гоноровий.
Наш нанашко гоноровий, а нанашка – пишна.
А нанашка така файна, як мука пшенишна.
Моша забирає з немовляти дарунки, а вслід звучить:
Дякувать вам за дари, такі файні, як же й ви,
Які мали – такі дали, такі нам си сподобали.

Відтепер нанашки (хрещені батьки) несли перед Богом більшу відповідальність, ніж батьки рідні. А як дитина, не дай Бог, лишилася сиротою, то цілком уже опікувалися нею.

Був також і показник, який визначав долю дитини залежно від місяця, дня народження, години.

Народжені в понеділок – вольові, вперті, а якщо дівчата – то ще й хитрі. У вівторок – розхлябані, ні сюди – ні туди, “треба добре прикласти сили, щоб вийшов з него чоловік”. А дівчина ще й на невдачі приречена, отже, “добре треба Бога за ню молити та святі заповіді сповняти”.

Середа – жартівливий, веселий, бешкетник, везучий. Дівчина має натуру до перемін. Може хтось їй і калиноньку коло хати розчахнути, (це робили зрадливій жінці). В четвер – сто раз подумає, а не зробить (тяжкий характер, хоч робітний, як той віл, але з малим з того хосеном). Дівчина – теж доля її крутиться на місці, все, як з каменя, тяжко.

П’ятниця – щастя, веселощі, благодать для обох, дуже гарні люди. Серце, як сонце, годні ділити з кожним наполовині...

Субота – помірковані, шукають у всьому вигоди, хоча й чесні, справедливі. Неділя – люди більше від неба, ніж від землі, як посправжньому придадуться до духовного, то там їхнє щастя і хосен.

Тепер стосовно місяців.

Січневі – вперті, сварливі, дріб’язкові. Лютневі – поблажливі, добродушні, поступливі. Березневі – як той вітер: то тут, то там. Квітневі – як той цвіт, з якого нема ніякої користі: все для себе, собі. Травневі – добросовесні, небесні, але легко ранимі. Червневі – користоловні, потайні, вперті. Липневі – невезучі, самі в собі, самі себе поїдають, гризуть. Серпневі – здатні хозяйнувати над іншими, все підпорядковують своїм планам, собі. Вересневі теж тугі й не дуже повороткі для іншого, егоїсти. Жовтневі – поблажливі, непогані поводитирі, доброзичливі. Листопадові – ладні лишити свого, багаті

душею і не помічають зло. Грудневі – скупі, потайні, рвуться до гонору, тиснуть копійку, аж тече з неї кров.

Ці визначення, якими керувалися наші предки і які ми записали від старожилів, допомагали у спостереженні за формуванням душі, бо нічого для них не було ціннішого, ніж виростити на землі чесну, справедливу, доброзичливу, богоугодну душу. А в цьому сприяли іще й кольори, які приносили чи забирали щастя.

Понедільничному сприяє синій і шкодить білий. Вівторочному – добре блакитний і зле коричневий. Тому, хто народився в середу, сприяють усі, крім фіолетового і синього. Хто в четвер – теж синій шкодить, а помагає рожевий. Народженим у п'ятницю стане в пригоді чорний, в суботу – білий, в неділю – строкаті, крім голубого.

Для кожної людини є і найсприятливіший у добі час.

Січневим – 5 – 6 година ранку, 7 – 8 вечора; лютневим – 10 – 12 дня, 7 – 8 вечора; березневим – 7 – 8 вечора, 12 ночі; квітневим – 5 – 6 ранку, 9 – 10 вечора; травневим – 7 – 8 ранку, 9 – 10 вечора; червневим – 7 – 8 ранку, 7 – 8 вечора; липневим – 11 – 12 дня, 8 – 9 вечора; серпневим – 7 – 8 ранку, 9 – 12 вечора; вересневим – 12 – 14 дня, 12 – 1 ночі; жовтневим – 8 – 9 ранку, 2 – 3 ночі; листопадним – 8 – 9 ранку, 3 – 4 ночі; грудневим – 9 – 10 ранку, 9 – 10 вечора.

Ці години і певна фатальність! У народі є вислів: сказав у таку хвилину. Предки вірили, що кожна людина має свій фатальний час, коли що скажеш – добре чи зле, обов'язко во приліпиться настільки чільно до долі, що й конем не об'їдеш. Наводять до цього безліч прикладів. Отож коли народився, то обов'язково стережися свого часу, би ти з добром у нього увійшов, нічого злого не зробив, не сказав, не подумав. Проте содіяне у твій час добро може вернутися сторицею.